

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О. О. ПОТЕБНІ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАТУСЕВИЧ ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА

УДК 811.161.2

ДИСЕРТАЦІЯ

**МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ДОЗВОЛУ
В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ:
КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ТА
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова
(Філологічні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Матусевич Л. М.

Науковий керівник –
Бріцин Віктор Михайлович,
доктор філологічних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Матусевич Л. М. Мовленнєвий жанр дозволу в українськомовному діалогічному дискурсі: комунікативно-прагматичний та структурно-семантичний аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова» (035 – Філологія). – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ, 2018.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві комплексно проаналізовано мовленнєвий жанр дозволу в діалогічному дискурсі, виявлено й описано його комунікативно-прагматичну організацію, побудовано типологію висловлень дозволу за способом мовної реалізації, змодельовано польову структуру жанру, виявлено семантико-прагматичні різновиди дозволу й ідентифіковано мовні засоби їхнього вираження.

У дисертаційній праці розглянуто основні підходи до визначення й опису мовленнєвих жанрів. На цій основі сформульовано теоретичні засади виділення й методологію дослідження мовленнєвого жанру дозволу в українській мові, його місце в типологічних парадигмах теорії мовленнєвих актів і жанрів.

Основними критеріями виділення дозволу як мовленнєвого жанру слугували такі його ознаки, як діалогічність, цілісність, упізнаваність та відтворюваність. Дозвіл потрактовано як мовленнєвий жанр, що реалізується в мовленні через детермінований запитом директивний мовленнєвий акт, покликаний установити кооперативну взаємодію. Через директивний акт мовець виражає волевиявлення стосовно надання прав адресатові на виконання дії чи зміну наявного стану справ.

В аспекті комунікативно-прагматичного підходу до типології мовленнєвих жанрів дозвіл кваліфіковано як простий імперативний жанр,

що має «жорстку» формалізацію і здатний виступати як елементарний або ускладнений іншими мовленнєвими актами; як ретроспективний мовленнєвий жанр, що функціонує в межах прескриптивного діалогу.

Запроваджена в дисертації методологія дослідження ґрунтується на моделюванні жанру за допомогою семантичних примітивів, а також на анкеті мовленнєвого жанру, що передбачає інформацію про комунікативну мету, концепцію автора, концепцію адресата, диктумний зміст, комунікативне минуле, комунікативне майбутнє, параметри мовного втілення. Для повнішого аналізу дозволу компоненти анкети доповнено категоріями комунікативного смислу та жанрової тональності.

Визначено, що адресант дозволу має вищий комунікативний статус щодо співрозмовника і репрезентований як особа, що регулює його поведінку. Асиметричні стосунки комунікантів під час реалізації мовленнєвого жанру дозволу зумовлені нерівністю їхніх статусних, позиційних чи ситуаційних ролей.

Установлено, що важливим складником комунікативної ситуації дозволу виступає ініціативний мовленнєвий акт запиту, який виникає на підставі усвідомлення мовцем конфлікту між своїми бажаннями, намірами та неможливістю здійснити ці наміри без дозволу іншої особи й стимулює продовження взаємодії між комунікантами. Відповідно до форми вираження запит дозволу представлений експліцитно в проханні про дозвіл, імпліцитно – у повідомленні про наміри, бажання мовця та пропозиції спільної дії, а також невербально.

Описано спеціалізовані й неспеціалізовані лексико-граматичні засоби вираження запиту. Для прохання про дозвіл типовим є вживання дієслова *дозволити* у формі наказового та дійсного способу 2-ї особи однини або множини майбутнього часу, репрезентативними є також безособові питальні речення з модальним предикативом *можна*. Повідомлення про наміри, бажання в складі комунікативної ситуації дозволу оформлюються

розповідними реченнями з дієсловом дійсного способу майбутнього часу, що позначає бажану / плановану дію, інфінітивом з модальним предикативом *треба (потрібно, необхідно)* або з дієсловом *мусити*, перформативними дієсловами *хотіти, бажати*. Репліки-стимули, які мають значення пропозиції спільної дії, оформлюються за допомогою конструкцій із перформативом *пропонувати*, синтетичними та аналітичними формами дієслова майбутнього часу дійсного способу 1-ї особи множини, а також у питальній формі з модальними словами *може, може б (би)*.

Доведено, що мовленнєвий акт дозволу може бути реакцією не лише на вербальне ініціативне висловлення, а й на невербальні стимули, функції яких виконують кінетичні (жести, певні дії, погляд) та екстралінгвальні засоби.

За способом реалізації інтенції виокремлено прямі та непрямі дозволи. Подальше членування підтипів дозволу зумовлене різним ступенем експлікації їхнього смислу, за яким прямі дозволи диференційовано на експліцитні й імпліцитні. Для прямого експліцитного дозволу характерною є тотожність іллокуції й комунікативної мети, його смисл розпізнається в нейтральному контексті. Прямі імпліцитні дозволи утворюються за допомогою спеціалізованих мовних засобів з семантикою дозволу, які можуть виражати й інші значення. Ці засоби є іллокутивними індикаторами пермісивного значення в типовій ситуації. Ознаками непрямого дозволу є невідповідність між планом вираження і планом змісту, відсутність мовних маркерів, що можуть ідентифікувати його значення.

Визначено й проаналізовано структурну організацію мовленнєвого жанру дозволу, що виступає складною сукупністю мовних елементів, пов'язаних між собою за польовим принципом. Центр поля становлять перформативні мовленнєві акти з дієсловом *дозволяти*. До перехідної зони належать імперативи, конструкції з модальним предикативом *можна*, з модальним дієсловом *могти*, слова-речення, виражені прислівниками,

частками, вигуками. Периферію утворюють неспеціалізовані конструкції, що містять повідомлення про відсутність заборони, бажану для адресата дію, позитивну оцінку намірів співрозмовника тощо.

Акцентовано, що стереотипні втілення мовленнєвого жанру дозволу характеризуються клішованістю й мінімальністю мовного вираження в діалогічному дискурсі. Найбільша частотність уживання контекстуально неповних речень з модальним прислівником *можна*, нечленованих речень, імперативних конструкцій зумовлена лаконічністю використання мовних засобів усіх рівнів у діалогічному мовленні.

З'ясовано, що невербальний спосіб вираження дозволу може бути репрезентований кінетичними (*помахати / махнути рукою, кивнути, махнути головою*) та проксемічними (*відступити, підвестися, пройти в приміщення*) засобами комунікації.

Визначено й описано семантико-прагматичні різновиди дозволу з урахуванням прагматичних та мовних чинників їхньої організації. За характером спрямованості спонукальних відношень виділено безпосередній дозвіл, що адресований особисто співрозмовникові – виконавцю ірреальної потенційної дії, та опосередкований, що стосується третьої особи й передбачає виконання співрозмовником ролі адресата-інформатора. До засобів вираження опосередкованого дозволу уналежнено аналітичні форми наказового способу.

За критерієм реалізації іллокутивної мети виокремлено цілковитий і частковий дозволу. Для цілковитого дозволу характерним є відношення тотожності пропозиційного змісту ініціативного й реактивного висловлення. Реалізація часткового дозволу передбачає застосування мовцем прийому уточнення змісту ініціативного мовленнєвого акту. Засобами його вираження постають прості та складні речення з обмежувально-видільними частками *тільки, лише*, протиставним сполучником *а*.

Нейтральний, інтенсивний, вимушений, байдужий дозволи розмежовано за критерієм наявності у структурі мовленнєвого акту оцінного компонента висловлення, його характеру та особливостей тональності спілкування.

Нейтральний дозвіл не містить будь-яких додаткових емоційно-експресивних відтінків. Інтенсивний дозвіл реалізується в ситуаціях, коли мовець наголошує на правомірності, доцільності виконання адресатом дій, зацікавлений у цих діях, бажає їхнього виконання, розширює можливості адресата. Засобами вираження інтенсивного дозволу постають прислівники *звичайно, звісно*, конструкції з уточнювально-підсилювальними частками *ще й, навіть*, повтори імперативів та модального прислівника *можна*.

В основі вимушеного дозволу лежить небажання адресанта надавати співрозмовникові згоду чи особливі обставини, за яких відмова надати дозвіл може загрожувати його власним інтересам. У дисертації виокремлено такі засоби реалізації вимушеного дозволу, як дієприкметник *вимушений (змушений)*, вигуківі слова, частка *вже* у поєднанні з імперативом чи перформативом, фразеологізми.

Байдужий дозвіл виражає незацікавленість мовця в майбутніх діях співрозмовника, про які повідомляється в запиті. Найбільш індіферентними є висловлення, оформлені за допомогою складного речення з імперативом *роби* та підрядною частиною *що хочеш*. Зафіксовано, що засобами вираження байдужого дозволу виступають прислівник *однаково*, словосполучення *все одно*, а також складнопідрядне речення з імперативом у головній частині та дієсловом *хотіти* зі сполучниками *як, якщо* в підрядній частині.

Установлено, що висловлення дозволу можуть містити певні умови щодо його надання чи майбутніх дій адресата. Актуалізаторами значення умови в семантично ускладнених висловленнях дозволу слугують умовні сполучники *якщо, тільки*, а також протиставні сполучники *але, та*.

Практична цінність виконаної праці полягає в тому, що її матеріал можна використати під час викладання нормативних курсів із загального мовознавства, сучасної української літературної мови, теорії мовної комунікації, лінгвістичного аналізу тексту, а також у спецкурсах із лінгвістичної генології, соціолінгвістики, лінгвістичної прагматики, теорії дискурсу. Одержані результати та основні ідеї дисертації прислужаться в науково-пошуковій роботі студентів, магістрантів, аспірантів філологічних спеціальностей. Дисертація дає методичне підґрунтя для комунікативно-орієнтованого викладання української мови як іноземної, створення навчально-методичних посібників відповідної тематики.

Ключові слова: дозвіл, мовленнєвий жанр, комунікативно-прагматична організація, мовленнєвий акт, дискурс, комунікативна ситуація.

ABSTRACT

Matuselych L.M. The speech genre of permission in the Ukrainian dialogue discourse: communicative-pragmatic and structural-semantic aspects. – Qualification research on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philology (PhD.), in speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – O. O. Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The scientific novelty of the thesis for the Ukrainian linguistics lies in the complex analysis of the speech genre of permission in the dialogic discourse. This has been done alongside with determining and describing its communicative pragmatic organization, drawing the typology of permission expressions by way of language realization, modelling the field genre structure, determining semantic and pragmatic permission variations and identifying the means of their expression.

The thesis considers the main approaches to defining and describing speech genres. This has enabled to formulate theoretical principles of singling out and the research methodology of the speech genre of permission in the Ukrainian

language, its place in typological paradigms of the theory of speech acts and genres.

The main criteria of recognising permission as a speech genre are its following features: dialogue applicability, integrity, recognizability and reproducibility. Permission is interpreted as a speech genre, which is realized in speaking through an imperative speech act called for establishing cooperative interaction. Through the imperative speech act the speaker expresses his volition to empower the listener to perform the action, according to a listener's intention.

In the aspect of communicative and pragmatic approach to speech genres' classification, permission is defined as a simple imperative genre, which has «rigid» formalization and can be elementary or sophisticated by other speech acts; as a retrospective speech genre functioning within a prescriptive dialogue.

The introduced in the thesis research methodology is based on the genre modelling by means of semantic primitives as well as on the speech act form, comprising the information about communicative purpose, author's conception, addressee's conception, dictum content, communicative past and future, parameters of language implementation. For more substantial analysis, the form components have been supplemented by categories of communicative meaning and genre mode.

It has been defined, that the permission addresser has a higher communicative status in relation to the interlocutor being represented as a person regulation his-her behaviour. Asymmetric relationships of interlocutors during the realization of the speech genre of permission are predetermined by the inequality of their status, position and situation roles.

It has been defined, that an important constituent of the communicative situation of permission is an initiating speech act of request arising on speaker's understanding of the conflict between his desires, intentions and unfeasibility to realize these intentions without other person's permission and stimulating interaction between the interlocutors. By forms of expression, a permission request

is presented explicitly in request for permission, implicitly – in informing about intentions, speaker's volition and suggestions of interaction, and non-verbally.

The thesis describes typical and non-typical means of expressing request for permission. Request for permission is typically maintained by the verb *дозволити* in imperative mood and indicative mood of the 2nd person singular or plural of the Future Tense, by non-personal questions with the modal predicative *можна*. Expressed intentions and desires within the communicative situation of permission are shaped by affirmative sentences with the verb of the indicative mood in Future for denoting desired/planned action, through Infinitive with the modal predicative *треба (потрібно, необхідно)* or the verb *мусити*, by the performative verbs *хотіти, бажати*. Stimulus-replies suggesting common action are maintained by means of constructions with the performative *пропонувати*, synthetic and analytic forms of verb in Future Indicative of the 1st person plural, in questions – also by modals *може, може б (бу)*.

It is proved, that a speech act of permission can be the reaction to both verbal initiative statements and non-verbal stimuli, functions of which are performed by kinetic (gestures, certain actions, looks) and extralingual means.

By way of realizing intention, we differentiate direct and indirect permissions. Further subdivision is determined by a various grade of their sense explication. Thus, direct permissions are subdivided into explicit and implicit ones. Direct explicit permissions are characterized by similarity of their illocution and communicative purpose, while their connotation is recognized in the neutral context. Direct implicit permissions are formed with help of special linguistic means bearing permission semantics, but also expressing other meanings. These means are illocutive indicators of permissive meaning in a typical situation. Indirect permission is characterized by the discrepancy between the expression and content planes, absence of linguistic markers identifying its meaning.

The thesis presents the definition and analysis of the structural organization of the speech genre of permission as a complex combination of linguistic elements

interconnected by the field principle. Performative speech acts with the verb *дозволяти* constitute the centre of the field. The transition area includes imperatives, constructions with modal predicative *можна*, modal predicative *можти*, one-word sentences expressed by adverbs, particles and exclamations. The periphery comprises non-typical (general) constructions that contain messages about the absence of permission, desired for the addressee action, positive assessment of the interlocutor's intentions, etc.

It has been highlighted that stereotypical implementations of the speech genre of permission are characterized by clichés and minimal linguistic expression in the dialogic discourse. The highest frequency of contextual incomplete sentences with the modal adverb *можна*, non-segmented sentences and imperative constructions is stipulated by the use of laconic language means of all levels in dialogical speaking.

It has been found out that a non-verbal way of expressing permission can be represented by kinetic and proxemic communication means.

The thesis defines and describes semantic and pragmatic variations of permission with a glance at pragmatic and linguistic factors of their organization. Depending on the target person, imperatives are divided into first-hand permissions aimed at the interlocutor as an executor of unreal potential action personally, and mediated permissions that refer the third party and expect the interlocutor to be the addressee's informant. To the means of expressing permission also refer analytical forms of the Imperative Mood.

We differentiate between total and partial permissions by the criterion of fulfilling the illocutive purpose. The total permission is characterized by the relation of proposal content similarity of initiative to responsive statements. In partial permission the speaker is expected to use the method of specification of the content of the initiative speech act. This is expressed by means of simple and composite sentences with restricting and emphasizing particles *тільки*, *лише*, contrasting conjunction *а*.

Neutral, intensive, involuntary and indifferent permissions as well as conditional ones are differentiated by the presence of assessment component in the structure of the speech act, its nature and the peculiarity of the communication tone.

Neutral permission does not contain any additional emotional expressive tinges. Intensive permission is realized in situations when the speaker emphasizes justification and appropriateness of addressee's action and is interested in it, wishes it to be done and expands the addressee's abilities. The means of expressing intensive permission as a rule are adverbs *звичайно, звично*, constructions with specifying emphasizing particles *ще й, навіть*, repetitions of imperatives and modal adverb *можна*.

At the basis of the involuntary permission there lies the addressee's reluctance to agree with the interlocutor or special circumstances under which a refusal to give the permission can threaten his own interests. The thesis singles out such means of expressing involuntary permission as participle *вимушений (змушений)*, exclamatory words, particle *вже* in combination with the Imperative or performative and phraseological units.

Indifferent permission expresses the speaker's disinterest in the interlocutor's future requested actions. The most indifferent are the expressions shaped into the complex sentence with the imperative *роби* and the subordinate clause *що хочеш*. It is mentioned that the means of expressing indifferent permission are the adverb *однаково*, word combination *все одно*, a complex sentence with the imperative in the main clause and the verb *хотіти* with conjunctions *як, якщо* in the subordinate clause.

The research shows that permission expressions can contain special conditions concerning their execution or the addressee's future actions. Conditional conjunctions *якщо, тільки*, as well as contrastive conjunctions *але, та* serve as condition intensifiers in semantically complex expressions of permission.

The practical value of the thesis is that its material can be used for teaching standard courses of general linguistics, modern Ukrainian literary language, theory of language communication, linguistic text analysis, as well as specialized courses of linguistic genology, sociolinguistics, linguistic pragmatics and discourse theory. The obtained results and the main findings of the thesis will be of use for students, masters, post-graduates of philological sciences in their research work. The thesis gives methodological basis for communicative oriented teaching of Ukrainian as a foreign language, composing textbooks of these subjects.

Key words: permission, speech genre, communicative and pragmatic organization of speech genre, speech act, discourse, communicative situation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

у наукових фахових виданнях України:

1. Матусевич Л. М. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту прохання про дозвіл / Л. М. Матусевич // Наук. записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. праць. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 56. – С. 189–192.
2. Матусевич Л. М. Реалізація принципів кооперації та ввічливості у комунікативній ситуації дозволу / Л. М. Матусевич // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. Серія «Філологія». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я. М., 2016. – Вип. 23. – С. 105–114.
3. Матусевич Л. М. Комунікативна ситуація дозволу в українському діалогічному дискурсі / Л. М. Матусевич // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 10. – С. 134–143.
4. Матусевич Л. М. Статусно-рольові та мовні аспекти взаємодії адресанта й адресата в комунікативній ситуації дозволу / Л. М. Матусевич //

Наук. праці : наук. журн. ЧНУ ім. Петра Могили. Серія «Філологія. Мовознавство». – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. – Том 294. – Вип. 282. – С. 54–57.

5. Матусевич Л. М. Комунікативна мета як інваріантна ознака мовленнєвого жанру дозволу / Л. М. Матусевич // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. праць. Серія «Філологія». – Одеса : Вид-во МГУ, 2017. – Вип. 31. – Том 1. – С. 60–62.

***у закордонних наукових виданнях та виданнях,
що внесені до міжнародних наукометричних баз даних:***

6. Матусевич Л. М. Статус категорії «мовленнєвий жанр» у сучасній лінгвістиці / Л. М. Матусевич // Молодий вчений : наук. журнал. – Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2017. – № 4.3 (44.3). – С. 155–158.

7. Матусевич Л. М. Роль перформативів та імперативів у реалізації мовленнєвого жанру дозволу / Л. М. Матусевич // Science and Education a New Dimension. Philology. – Vol. VI (50), Issue 167. – Budapest, 2018 June. – P. 27–29.

в інших наукових виданнях:

8. Матусевич Л. М. До питання співвідношення понять «комунікація» і «спілкування» / Л. М. Матусевич // Україна і світ: діалог мов та культур : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня – 1 квітня 2016 р. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. – С. 218–220.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
Список використаної літератури.....	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ДОЗВОЛУ В СУЧАСНІЙ	
ЛІНГВІСТИЦІ	
1.1. Проблема дослідження мовленнєвого акту дозволу.....	26
1.2. Статус категорії «мовленнєвий жанр» у сучасній лінгвістиці.....	39
1.3. Дозвіл як мовленнєвий жанр.....	48
1.4. Класифікації мовленнєвих жанрів у сучасній лінгвістиці.....	51
1.5. Методологія дослідження мовленнєвого жанру дозволу.....	56
Висновки до розділу 1.....	60
Список використаної літератури.....	63
РОЗДІЛ 2. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ	
МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ДОЗВОЛУ	
2.1. Конститутивні ознаки мовленнєвого жанру дозволу.....	72
2.1.1. Комунікативна мета й апріорний комунікативний смисл.....	72
2.1.2. Концепція автора, концепція адресата.....	80
2.1.3. Диктумний зміст.....	89
2.1.4. Чинники комунікативного минулого й комунікативного майбутнього.....	91
2.1.5. Жанрова тональність.....	93
2.2. Комунікативна ситуація дозволу.....	96
2.2.1. Загальна характеристика комунікативної ситуації дозволу.....	96
2.2.2. Реалізація принципів спілкування в комунікативній ситуації дозволу.....	105

2.2.3. Мовленнєвий акт запиту як складник комунікативної ситуації дозволу.....	118
2.2.4. Невербальні стимули.....	132
Висновки до розділу 2.....	134
Список використаної літератури.....	137

РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ДОЗВОЛУ ТА ЙОГО СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНІ РІЗНОВИДИ.....

3.1. Типологія висловлень дозволу за способом мовної реалізації.....	147
3.1.1. Прямий дозвіл і засоби його реалізації.....	148
3.1.2. Непрямий дозвіл і засоби його реалізації	172
3.1.3. Невербальний спосіб вираження дозволу.....	177
3.2. Семантико-прагматичні різновиди дозволу та засоби їхнього вираження.....	180
3.2.1. Безпосередній та опосередкований дозвіл.....	181
3.2.2. Цілковитий і частковий дозвіл.....	183
3.2.3. Нейтральний дозвіл.....	185
3.2.4. Інтенсивний дозвіл.....	186
3.2.5. Вимушений дозвіл.....	189
3.2.6. Байдужий дозвіл.....	191
3.2.7. Дозвіл з умовою.....	193
Висновки до розділу 3.....	195
Список використаної літератури.....	198

ВИСНОВКИ..... 202

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 207

ДОДАТКИ..... 212

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

МЖ – мовленнєвий жанр

МА – мовленнєвий акт

ТМА – теорія мовленнєвих актів

ТМЖ – теорія мовленнєвих жанрів

ВСТУП

Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики зумовлює природне посилення інтересу до питань мовної діяльності, особливостей використання мови в реальних процесах спілкування. Одним із аспектів такого опису є дослідження мовленнєвих жанрів (далі – МЖ). Ці жанри як одиниці та категорії комунікативної діяльності стали предметом опису лінгвогенології. У працях українських і зарубіжних лінгвістів (М. М. Бахтін [1], Ф. С. Бацевич [2], Ст. Гайда [10], В. Є. Гольдін [11], В. В. Дементьєв [12], Дж. Свайлс [33], К. Ф. Сєдов [22], М. Ю. Федосюк [24], Т. В. Шмельова [31], Т. В. Яхонтова [32] та ін.) сформовано термінологічний апарат цієї галузі лінгвістичних знань, побудовано типології МЖ, встановлено теоретичні основи кореляції поняття МЖ та інших категорій комунікації. У наукових розвідках Ф. С. Бацевича [2], С. П. Бибик [4], Г. О. Васильєвої [6], А. Р. Габідулліної [9], О. В. Дерпак [13], Х. Ю. Дяків [15], Н. В. Максим'юк [18], К. С. Серажим [23], М. Ю. Федосюка [25], А. М. Чеберяк [28], О. С. Шлапакова [30] та ін. випрацьовано можливі методики опису окремих МЖ. Однак попри велику кількість наукових розвідок у галузі лінгвогенології, дотепер немає єдності у визначенні МЖ, осмисленні його мовної природи. Зокрема, МЖ трактують як одиницю мовлення, як різновид функціонального стилю, як форму мовного спілкування, як різновид мовлення, що залежить від комунікативної ситуації.

Дозвіл як тип спонукальної взаємодії мовців став об'єктом опису в працях О. І. Беляєвої [3], Л. А. Бірюліна [5], А. П. Загнітка [16], С. В. Мясоєдової [19], О. В. Нарушевич-Васильєвої [20], В. С. Храковського [27]. Як директивний мовленнєвий акт (далі – МА) він досліджений Н. К. Войцехівською [8], О. Л. Дмитренко [14], А. І. Ізотовим [17], Т. В. Романовою [21], А. Хоанг [26], І. Б. Шатуновським [29]. Проте дозвіл як різновид МЖ не вивчали,

відповідно неописаною залишилася його комунікативно-прагматична специфіка, не було визначено типи дозволів, не проведена інтерпретація співвіднесення форм і змісту дозволів тощо. Деякі науковці розглядали дозвіл як одиницю жанрової організації мовлення лише принагідно (А. Вежбицька [7], В. В. Дементьев [12], О. В. Дерпак [13], Т. В. Шмельова [31]).

Актуальність дисертації зумовлена тим, що дозвіл становить досить об'ємний і важливий фрагмент мовної діяльності, а тому ґрунтовний системний опис цього МЖ сприяє розкриттю культурних і мовних традицій етносу, поглиблює знання в галузі лінгвогенології. Дослідження функціонально-прагматичних і структурно-композиційних особливостей дозволу виступає основою для подальшого вивчення багатьох парадигмально пов'язаних із ним МЖ, зокрема заборони.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах наукової теми Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України «Формування системи української мови в загальнослов'янському контексті: глотогонічний, лексичний, етимологічний, фразеологічний, акцентологічний і кодикологічний аспекти» (номер державної реєстрації 0117U005338). Тему дисертації затверджено Науковою радою «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (протокол № 131/219 від 19 червня 2008 року).

Метою дисертаційної праці є виявлення й аналіз комунікативно-прагматичної організації та засобів вираження МЖ дозволу в українськомовному діалогічному дискурсі.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначити теоретичні основи дослідження МЖ дозволу в сучасній лінгвістиці;
- 2) описати конститутивні ознаки МЖ дозволу;

- 3) проаналізувати функціонально-прагматичні та структурно-композиційні особливості комунікативної ситуації дозволу;
- 4) класифікувати висловлення дозволу за способом мовної реалізації, змоделювати польову структуру МЖ дозволу;
- 5) виявити семантико-прагматичні різновиди дозволу.

Об'єкт дослідження – дозвіл як МЖ в українськомовному діалогічному дискурсі.

Предметом аналізу є комунікативно-прагматичний та структурно-семантичний аспекти МЖ дозволу.

Джерельною базою дисертаційної праці стали твори української художньої літератури ХХ – початку ХХІ сторіч. Окрім того, до аналізу залучено записи усного розмовного мовлення. Фактичний матеріал дисертації налічує понад 1500 фрагментів діалогічних текстів із висловленнями дозволу.

Методологія та методи дослідження. Дослідження виконано в межах антропоцентричної наукової парадигми. Базовим виступив загальнолінгвістичний метод наукового опису. Різноманітні складники цього методу (узагальнення, систематизація, класифікація та інтерпретація результатів спостережень) використано на всіх етапах дослідження. Окрім описового методу, застосовано також спеціальні лінгвістичні методи і прийоми. Дискурс-аналіз дав змогу комплексно описати комунікативні ситуації дозволу з урахуванням контексту спілкування, виявити їхні соціальні маркери, визначити вплив позамовних чинників на висловлення дозволу. Методи структурно-семантичного та прагмасемантичного аналізу застосовано для дослідження структурно-семантичних і лінгвопрагматичних особливостей висловлень запиту та дозволу в діалогічному дискурсі. Прийом інтент-аналізу дозволив виявити комунікативні наміри мовців, з'ясувати прихований смисл непрямих МА. За допомогою компонентного аналізу досліджено лексико-граматичні засоби вербалізації дозволу.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що вперше у вітчизняному мовознавстві комплексно проаналізовано МЖ дозволу в діалогічному дискурсі, виявлено й описано його комунікативно-прагматичну організацію, структурно-семантичні особливості. Уперше побудовано типологію висловлень дозволу за способом мовної реалізації, визначено й схарактеризовано семантико-прагматичні різновиди дозволу з урахуванням прагматичних та мовних чинників їхньої організації.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його висновки сприятимуть подальшому розвитку лінгвістичної генології, комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, розширять діапазон сучасних дискурсивних досліджень. Аналіз специфіки функціонування МЖ дозволу, його лінгвопрагматичних та мовних особливостей збагатить теорію мовленнєвих актів (далі – ТМА) і теорію мовленнєвих жанрів (далі – ТМЖ), стане основою дослідження суміжних МЖ.

Практична цінність виконаної праці полягає в тому, що її матеріал можна використати під час викладання нормативних курсів із загального мовознавства, сучасної української літературної мови, теорії мовної комунікації, лінгвістичного аналізу тексту, а також у спецкурсах із лінгвістичної генології, соціолінгвістики, лінгвістичної прагматики, теорії дискурсу. Одержані результати й основні ідеї дисертації прислужаться в науково-пошуковій роботі студентів, магістрантів, аспірантів філологічних спеціальностей. Дисертація дає методичне підґрунтя для комунікативно-орієнтованого викладання української мови як іноземної, створення навчально-методичних посібників відповідної тематики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною працею. Усі публікації написано без співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлено в доповідях на IV Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти

комунікації» (Острог, 25 червня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ: діалог мов та культур» (Київ, 30 березня – 1 квітня 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 6 – 7 жовтня 2016 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні тенденції сучасного гуманітарного дискурсу» (Дрогобич, 30 березня 2017 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної граматики» (Черкаси, 18 травня 2017 р.), II Міжнародній науковій конференції «Слов'янські студії» (Миколаїв, 21 – 22 квітня 2017 р.), Scientific and Professional Conference «Humanities and Social Sciences in the Era of Globalization – 2018» (Будапешт, 27 травня 2018 р.).

Публікації. Результати дослідження викладено у 8 публікаціях, із них 5 – у фахових наукових виданнях України, 1 – у науковому журналі, внесеному до міжнародних наукометричних баз, 1 – у зарубіжному науковому виданні, а також 1 публікація в іншому науковому виданні, яка додатково відображає результати наукової праці.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (184 позиції), списку використаних джерел (89 позицій) та двох додатків (Додаток А. Список публікацій здобувача за темою дисертації; Додаток Б. Відомості про апробацію результатів дослідження).

Загальний обсяг дисертації – 211 сторінок, обсяг основного тексту – 164 сторінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. – Москва : Искусство, 1986. – С. 250–296.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1992. – 168 с.
4. Библик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. – Ніжин : Вид-во Аспект-Поліграф, 2013. – 589 с.
5. Бирюлин Л. А. Семантика и прагматика русского императива. – Helsinki : Slavica Helsingiensia, 1994. – 230 с.
6. Васильєва Г. О. Превентив у структурі українського розмовного дискурсу: комунікативна модель і засоби вираження : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Донецьк, 2010. – 20 с.
7. Вежбицка А. Речевые жанры // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1997. – С. 99–111.
8. Войцехівська Н. К. Категорія згоди в українському літературному діалогічному дискурсі (на матеріалі художньої літератури ХХ – початку ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова». – Київ, 2009. – 288 с.
9. Габідулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс: категоріальна структура та жанрова своєрідність : автореф. дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.02. «Російська мова». – К., 2010. – 40 с.
10. Гайда Ст. Проблемы жанра // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1986. – С. 22–28.

11. Гольдин В. Е. Проблемы жанроведения // Жанры речи : сборник науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1999. – Вып. 2. – С. 4–7.
12. Дементьев В. В. Теория речевых жанров. – Москва : Знак, 2010. – 600 с.
13. Дерпак О. В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Київ, 2005. – 16 с.
14. Дмитренко О. Л. Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2009. – 20 с.
15. Дяків Х. Ю. Мовленнєвий жанр «застереження» в аспекті міжкультурної комунікації // Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації : монографія. – Львів : ПАІС, 2010. – 280 с.
16. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. – вид. 2-ге, виправл. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
17. Изотов А. И. Разрешение как побудительный речевой акт // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей. – Москва : «Филология», 1998. – Вып. 5. – С. 97–100.
18. Максим'юк Н. В. Висловлювання зі значенням відмови в українському художньому діалогічному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2014. – 20 с.
19. Мясоєдова С. В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2001. – 178 с.

20. Нарушевич-Васильєва О. В. Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Одеса, 2002. – 176 с.
21. Романова Т. В. Речевые акты разрешения / запрещения с точки зрения модальности нормы // Грамматика и стилистика современного русского языка в синхронии и диахронии: очерки. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 381–384.
22. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. – Москва : Лабиринт, 2004. – 320 с.
23. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія. – Київ : Вид-во Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 392 с.
24. Федосюк М. Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи // Жанры речи. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Коледж», 1997. – С. 66–87.
25. Федосюк М. Ю. Комплексные жанры разговорной речи: «утешение», «убеждение» и «уговоры» // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург : Арго, 1996. – С. 73–94.
26. Хоанг Ань. Высказывания со значением разрешения и запрещения в русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва, 1993. – 20 с.
27. Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и типология императива. Русский императив. – Ленинград : Наука, 1986. – 272 с.
28. Чеберяк А. М. Мовленнєвий жанр «відкритий лист»: комунікативно-прагматичні аспекти організації (на матеріалі української, польської, англійської мов) : автореф. дис ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Одеса, 2010. – 20 с.

29. Шатуновский И. Б. Речевые акты разрешения и запрещения в русском языке // Логический анализ языка. Языки этики. – Москва, 2000. – С. 319–325.
30. Шлапаков О. С. Мовленнєвий жанр «поздоровлення»: комунікативно-прагматичні та структурно-семантичні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Донецьк, 2011. – 20 с.
31. Шмелева Т. В. Речевой жанр: опыт общелиологического осмысления // Collegium. – Киев, 1995. – № 1–2. – С. 57–65.
32. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : монографія. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 420 с.
33. Swales J. Genre Analysis: English in academic and research setting. – Cambridge : CUP, 1998. – 260 p.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ДОЗВОЛУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Проблема дослідження мовленнєвого акту дозволу

МА – це засіб мовленнєвої дії та впливу на співрозмовника в процесі міжособистісного спілкування, мінімальна одиниця мовленнєвої поведінки, що актуалізується в певній прагматичній ситуації.

Засновники ТМА Дж. Остін і Дж. Серль до моделі МА зараховували такі компоненти, як мовець і слухач, мета і результати МА, висловлювання, комунікативна ситуація [63; 85]. Дж. Остін розглядав МА як єдність, що забезпечується трьома операціями, групами дій:

- 1) локуцією – говорінням у сукупності фонетичного, фатичного (лексикалізації та граматикалізації висловлення) і ретичного (смыслопородження й референтного співвіднесення) компонентів;
- 2) іллокуцією – наміром, метою, продуманим розрахунком;
- 3) перлокуцією – наслідками досягнення результату МА, зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата [60, с. 427; 85, с. 108–119].

Дж. Серль використовує поняття «МА» й «іллокутивний акт» як синоніми, наголошуючи на тому, що творення конкретного речення в певних умовах є іллокутивним актом, а іллокутивний акт і є мінімальною одиницею спілкування [63, с. 152].

Основними характеристиками МА, згідно із сучасними дослідниками, вважаємо інтенціональність, цілеспрямованість і конвенціональність, а його структурними складниками – пропозиційний зміст, що відображає об'єктивну ситуацію реальної дійсності й відповідає семантичній структурі речення, та іллокутивну силу, яка характеризує

комунікативну спрямованість МА, визначаючи його функціональний тип (наказ, прохання, пораду тощо) [36, с. 7].

Іллокутивні сили висловлювання (функції МА), а також відповідні їм іллокутивні дієслова (*просити, забороняти, дозволяти* і т. п.) визначають певний тип МА. Проблема типологізації МА порушувалася в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів [3; 18; 20; 43; 55; 62; 85; 86]. Релевантними для нашого дослідження вважаємо ті класифікації, у яких відображено МА дозволу.

Першою спробою виділення типів МА була класифікація Дж. Остіна, який на основі іллокутивної сили висловлювання виділив такі класи МА: 1) вердиктиви, 2) екзерситиви (до яких входить дозвіл), 3) комісиви, 4) бехабітиви, 5) експозитиви [85, с.150–151].

Іллокутивна мета (комунікативна інтенція) є головним критерієм більшості класифікацій МА [62; 85; 86; 91]. За цим критерієм виділяють інформативні та неінформативні МА. Дж. Остін поділяє інформативні МА на констативні (дескриптивні чи описові) та перформативні. Констативні МА відображають обставини, за яких відбулося висловлювання, обмеження, які на нього вплинули тощо. Під час реалізації перформативних МА мовець не описує чи стверджує, що він щось робить, а лише відзначає здійснення певних подій [85, с. 24–27].

У своїй класифікації Дж. Серль ураховував іллокутивну силу висловлювання і його пропозиційний зміст. Він запропонував диференціювати іллокутивні акти за такими критеріями:

- 1) за метою поданого типу акту;
- 2) за вираженням психічного стану мовця (віра, намір, бажання, жаль);
- 3) за силою, з якою представлено іллокутивну мету;
- 4) за стосунками адресанта й адресата;
- 5) за відношенням висловлювання до інтересів адресанта й адресата;
- 6) за відношенням до мовленнєвого контексту;

7) за стилем здійснення іллокутивного акту (заява, освідчення тощо) [62].

Відповідно до цих критеріїв науковець виділив 5 типів іллокутивних актів:

1) репрезентативи, або асертиви, значення яких – фіксувати відповідальність мовця за повідомлення про певний стан справ, за істинність поданого судження;

2) директиви, іллокутивна мета яких полягає в тому, щоб домогтися від слухача виконання певної дії;

3) комісиви, які зобов'язують мовця реалізувати конкретну дію в майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки;

4) експресиви, іллокутивна мета яких полягає в тому, щоб передати психологічний, емоційний стан мовця, характеризують міру його відвертості;

5) декларативи, які встановлюють відповідність між пропозиційним змістом висловлення й реальністю, регламентовану соціальними конвенціями [там само, с. 189].

Відмінність класу директивних МА від інших увиразнюють такі їхні ознаки: 1) іллокутивна мета директивних МА полягає в спробі мовця досягти того, щоб слухач зробив дещо; 2) спрямування «від світу до слів»; 3) бажання чи потреба виступають як виражений психологічний стан [там само].

Окреслені параметри дозволили науковцям виділити різновиди директивних МА: наказ, прохання, порада, заборона, пропозиція та ін., до яких зараховано МА запити дозволу та МА дозволу.

Для директивів характерними є такі категорійні поняття: пріоритетність / непріоритетність позиції адресанта, корисність / некорисність дії для одного з учасників інтеракції, категоричність / некатегоричність спонукування, обов'язковість / необов'язковість спонукальної дії, імпульс волевиявлення від адресанта чи адресата. За допомогою директивного МА дозволу стає санкціонованою певна дія, корисна для

адресата. Мовець передбачає, що адресат обов'язково виконає визначену дію, оскільки саме він був її ініціатором. Становище адресанта є пріоритетним щодо співрозмовника.

З огляду на реактивний характер висловлень зі значенням дозволу, важливим для нашого дослідження постає розгляд класифікацій МА, що враховують їхню секвенційну природу.

Секвенція – це певна кількість комунікативних ходів або реплікових кроків, які відповідають реакції на перший репліковий крок і релевантні їм за змістом. Межа секвенції встановлюється на підставі завершення відповіді на перший запит [61, с. 73]. Наприклад, німецький мовознавець Д. Вундерліх розділяє всі МА на 2 класи: *ініціативні*, тобто такі, що відкривають секвенцію, та *реактивні*, що закривають секвенцію або мають певне місце в межах секвенції, яке не є початковим [91]. У межах вербально-комунікативної інтерактивної секвенції виділяють *метакомунікативні* МА, а позитивну чи негативну реакцію на попередню репліку називають *реактивно-метакомунікативним МА* [88, с. 34–37]. Функціонуючи як реакція на попередній репліковий крок у ситуаціях встановлення й підтримки міжособистісної взаємодії, дозвіл виконує роль реактивно-метакомунікативного МА.

Серед директивних МА існує багато відмінностей залежно від того, як саме мовець спонукає адресата до зміни поведінки чи наявного стану справ. Це зумовило потребу в їхній типологізації, поданій у багатьох лінгвістичних дослідженнях [див. 14; 36; 67; 74].

О. І. Беляєва, беручи за класифікаційні ознаки облігаторність дії¹ для адресата, пріоритетність позиції адресанта чи адресата, бенефактивність дії² для одного з комунікантів, поділяє директивні МА на 3 типи:

¹ Облігаторність дії – виконання дії є обов'язковим для адресата.

² Бенефактивність дії – відповідність дії інтересам одного з комунікантів; спрямування дії на користь адресата чи мовця.

1) прескриптиви (пріоритетність позиції адресанта, облігаторність виконання дії для адресата), до яких належать наказ, заборона, власне спонукання, дозвіл, інструкція, розпорядження, замовлення, вимога;

2) реквестиви (пріоритетність адресата, необлігаторність дії та бенефактивність для адресанта), до яких входять прохання, благання, запрошення;

3) сугестиви (пріоритетність адресанта, необлігаторність і бенефактивність дії для адресата), до яких зараховано пораду, пропозицію, попередження [14].

На підставі соціального статусу мовця й ознаки бенефактивності дії Н. І. Формановська також кваліфікує дозвіл як прескриптивний (або ж ін'юнктивний) МА [74].

На відміну від більшості дослідників, які кваліфікують дозвіл як прескриптивний МА [14; 38; 74], О. Л. Дмитренко потрактовує його як сугестивний МА. Проте для аналізу МА дозволу вона добирає приклади, які ілюструють не власне дозвіл, а запит дозволу або ж інші МА: *Шановні учасники миротворчих операцій! Дозвольте привітати вас з Міжнародним днем миротворців ООН (Голос України)* [36, с. 9]. У дисертаційній праці не поділяємо думку дослідниці щодо кваліфікації дозволу як сугестивного МА, оскільки ототожнення ініціативного й реактивного МА вважаємо недоцільним.

Аналіз класифікацій МА дозволяє зробити висновок, що більшість науковців зараховують дозвіл до директивних мовленнєвих актів прескриптивного типу.

Прескриптивні МА протиставлені прохібітивним (заборонним) МА залежно від того, спонукає мовець виконати певні дії чи спонукає не виконувати їх. А. Вежбицька подає таке тлумачення прохібітивного МА: «Припускаючи, що ти не можеш зробити те, що я не хочу, щоб ти робив, бажаючи спонукати тебе не робити Z, я кажу: я не хочу, щоб ти робив Z» [20,

с. 263]. Іллокутивна сила прескриптивів полягає в спонуканні до вчинення певної дії, а прохібітивів – до невчинення її.

Між директивними перформативними дієсловами існує синонімічна взаємодія, в основу якої покладено логічну протилежність: **забороняти – не дозволяти, дозволяти – не забороняти** [68, с. 142], оскільки дозвіл – це позитивна репліка-реакція на запит, а заборона – негативна.

Однак МА дозволу і заборони «не зовсім симетричні» [2, с. 930; 28; 77, с. 322]. Для уточнення опозиції **дозвіл – заборона** важливу роль відіграє поняття «недозвіл». У науковій літературі недозвіл трактують як негативну відповідь на запит дозволу, якщо мовець не поділяє бажання адресата [17, с. 32]. Тому протилежним до МА дозволу є не власне заборона, а МА недозволу, пор.:

1) – *Пане! А може б, ви пустили! Прошу, прошу! – Казав же вам, що не можна! – такою ж мішаниною відповідав дозорець. – Не од мене це залежить. Йдіть до слідчого – хай вам дасть дозвіл* (У. Самчук, «Волинь»); [Зосим]: *То можна нам взяти хоч жменьку землі?.. На спомин? [Роман]: (виступивши). Ні, ти вже краще візьми з собою оцей камінь, що його звелів закопати на межі!..* (М. Куліш, «Прощавай, село!») – запит дозволу – недозвіл;

2) – *Люди добрі! – гукав він. – Це ж не політичне віче, а загальні збори кооперативу. Прошу до діла. Забороняю говорити не на тему, особливо тим, що не є членами...* (У. Самчук, «Волинь»); *Схопившись на криві ноги, метушливо забігав по спальні. – Забороняю! Категорично забороняю. – Що ви забороняєте? – майже сердито перепитав Марлон. – Кисет, блискавиці та всілякі інші трюки* (М. Руденко, «Народжений блискавкою») – заборона.

На відміну від недозволу, заборона є значно ширшим поняттям, що засвідчують такі факти:

- дозвіл частіше стосується конкретних, одиничних дій; заборони зазвичай стосуються якогось виду дій, дій певного виду загалом [77, с. 322];
- заборона може бути не тільки реактивним, а й ініціативним МА; імпульс волевиявлення може виходити як від адресата, так і від мовця;
- заборона може стосуватись не тільки майбутньої дії, а й повідомлятися під час здійснення цієї дії.

Отже, дозвіл безпосередньо протиставлений недозволу, який, у свою чергу, є одним із можливих варіантів реалізації МА заборони.

Спільними ознаками МА дозволу та МА наказу, вимоги, заборони є висхідний вектор спілкування (пріоритетність позиції мовця щодо адресата), загальна іллокутивна мета – змінити поведінку співрозмовника. Розмежування цих МА базується на різних критеріях.

Дозвіл відрізняється від наказу й вимоги:

- за ознакою бенефактивності (в МА наказу, вимоги дія спрямована на користь мовця, в МА дозволу – на користь адресата);
- за характером впливу мовця на адресата (наказ і вимога – обов’язковість дії для адресата, дозвіл – спрямованість дії до волі адресата);
- за імпульсом волевиявлення (наказ і вимога – імпульс виходить від мовця, дозвіл – від адресата).

Серед директивних актів дозвіл також корелює із пропонуванням. Ці МА поєднує не тільки однакова іллокутивна мета, а й ідентичні мовленнєві засоби вираження, а саме: імперативи, конструкції з модальним предикативом *можна*, з модальним дієсловом *можти*.

Дозвіл і пропонування розрізняють на основі контексту окремої ситуації спілкування. Зокрема, І. Б. Шатуновський описує підстави їхньої диференціації так: «Якщо це реакція на попереднє прохання про дозвіл, то це

дозвіл. Якщо мовець дає право здійснити Р³ зі своєї ініціативи, не чекаючи на прохання адресата, то це пропонування [77, с. 324]. Напр.:

дозвіл: – *Можна забрати ці папери? – Так, будь ласка, беріть* (розм.);

пропонування: – *Огірочок беріть... Беріть, беріть, не церемоньтесь...* (О. Забужко, «Музей покинутих секретів»);

дозвіл: – *Добрий день, – тихо промовила Ліна. – Можна зайти? – Сідай, – промовила Нонна* (О. Василюк, «Статус королеви»);

пропонування: – *Заходь, почувайся, як удома. Коротше, сідай, де захочеш...* (С. Ушкалов, «БЖД»).

Окрім того, для акту пропонування характерною є взаємна незалежність комунікантів, тому адресат може прийняти або відхилити виконання спонукуваної дії, напр.: – *Заходьте! – Ні, дякую. Я зачекаю в коридорі* (розм.). Такий розвиток подій буде аномальним у ситуації дозволу.

Отже, розбіжність МА дозволу і пропонування виявляється в:

- характері реактивних дій адресата висловлення;
- наявності / відсутності ініціативної репліки-стимулу в контексті окремої мовленнєвої ситуації.

Значення іменника **дозвіл** тісно пов'язане із категорією згоди. Тому релевантним для нашого дослідження є встановлення співвідношення семантичного обсягу поняття «дозвіл» зі значенням поняття «згода».

У лексикографічних джерелах подано такі дефініції аналізованих понять:

Дозвіл – згода, що дає право на здійснення чого-небудь. // Документ, який посвідчує таке право [65, с. 347].

Згода – 1. Позитивна відповідь, дозвіл на що-небудь. // Вияв бажання щось робити. 2. Взаємна домовленість; порозуміння. 3. Спільність поглядів, думок і т. ін.; одностайність. 4. Взаємна дружба, мирні стосунки. 5. Союз,

³ Р – пропозиція, стан справ (станів, подій, дій), що описується пропозицією.

об'єднання. *б. у знач. стверджувальної част.* Означає підтвердження чого-небудь, погодження з чимось; гаразд, хай буде так [66, с. 516].

Кореляція цих понять ґрунтується на тому, що згода має ширший семантичний і прагматичний потенціал. У лінгвістиці розрізняють: 1) згоду з думкою; 2) згоду як реакцію на директивні МА; 3) згоду на прохання про дозвіл (або, інакше кажучи, у відповідь на МА, в якому мовець пропонує виконати певну дію сам) [22, с. 34; 25, с. 15; 75, с. 108]. Відповідно дозвіл, що має більш спеціалізоване значення, є однією з конотацій згоди як поліфункціонального і багатоаспектного за своєю природою явища.

Спорідненість аналізованих понять унаочнюють і словникові дефініції дієслова *дозволяти*, а також синонімічний ряд іменника *дозвіл*:

Дозволяти, дозволити – 1. Давати згоду, дозвіл, право на здійснення чого-небудь. 2. *тільки 3 ос., неперех., з інфін.* Давати можливість що-небудь робити (про стан, умови, обставини і т. ін.). 3. *наказ. сп.* дозволю (дозвольте). Увічлива форма звертання з проханням про що-небудь [65, с. 347].

Дозвіл (на що) – згода, санкція, дозвоління; зелене світло, карт-бляш; (*офіційний документ*) ліцензія; перепустка, віза; вето [42, с. 96].

Маючи писемну форму, дозвіл функціонує в правовому дискурсі як офіційний документ, що посвідчує право на здійснення чого-небудь.

Отже, дозвіл, що актуалізується в діалогічному дискурсі, інтерпретуємо як видовий компонент об'ємної когнітивно-комунікативної категорії згоди.

У науковій літературі директивні МА переважно розглядають у тісному взаємозв'язку з категорією **спонукальності**. Дослідженню цієї категорії присвячені праці В. С. Храковського, О. П. Володіна [76], Л. О. Бірюліна [17], О. І. Беляєвої [14], Ц. Саранцацрал [57], у яких описано основні види та диференційні ознаки спонукування, комунікативні ситуації вживання окремих видів спонукування, їхні засоби вираження тощо. Спонукальну модальність на матеріалі української мови розглядали

Л. В. Бережан [16], Н. О. Бондарєва [19], О. Л. Даскалюк [32], С. В. Мясоєдова [53], О. В. Нарушевич-Васильєва [54], Л. В. Фоміна [73] та ін.

На відміну від інших спонукальних ситуацій, характерною ознакою дозволу є те, що імпульс волевиявлення виходить не від мовця, а від слухача. Тому існує думка, що висловлення із семантикою дозволу не належать до спонукальних, оскільки вони самі є відповіддю на волевиявлення [56, с. 14]. Менш категоричною є думка про те, що дозвіл є спонуканням лише формально, бо стимулює до дії, яку адресат бажає здійснити [15, с. 88].

Поділяючи погляди більшості дослідників спонукальної модальності [14; 17; 39; 53; 54; 57; 76], уважаємо, що дозвіл – це один із видів спонукання до дії, спонукальний МА. Незважаючи на те, що висловлення дозволу є реакцією на волевиявлення співрозмовника, саме мовець робить вирішальний крок у подальшому розгортанні подій, висловлює своє власне волевиявлення і тим самим стимулює адресата до виконання запитуваної ним дії.

Про деякі особливості МА дозволу, які дають підстави розглядати його поза межами власне спонукальних актів, слушно зауважив І. Б. Шатуновський: «Деонтичні⁴ МА дозволу і заборони приєднуються до МА спонукання. Принциповою особливістю МА дозволу і заборони, що виводить їх за межі власне спонукання, є те, що вони взаємодіють із волею адресата. <...> Інша особливість полягає в тому, що дозволи і заборони безпосередньо не спонукають адресата робити або не робити Р, а тільки каузують, породжують деонтичну можливість або неможливість для адресата робити Р» [77, с. 319].

В. С. Храковський та А. П. Володін описали дозвіл з урахуванням таких ознак:

⁴ Деонтична модальність полягає у вираженні характеристики змісту судження відповідно до етичних, естетичних, моральних та ін. норм. Деонтичними є висловлення, у яких пропозиція пов'язана з операторами «дозволено», «заборонено», «обов'язково» [див. 60, с. 462].

- 1) «імпульс каузації» – виходить від слухача;
- 2) «зацікавленість» – виконання дії в інтересах слухача;
- 3) «субординація» – мовець ставить себе вище за слухача [76, с. 137].

Основними рисами «мовної гри» дозволу, за І. Б. Шатуновським, є:

- 1) мовець не хоче, не має наміру домогтися, щоб адресат не робив Р;
- 2) адресат може зробити Р (у значенні об'єктивної, фізичної можливості);
- 3) адресат вибирає (хоче, збирається) зробити Р, якщо мовець дозволить йому зробити Р = вимовить певні слова;
- 4) адресат не має права зробити Р, якщо мовець не дозволить йому зробити Р (не вимовить певних слів);
- 5) промовляння мовцем «магічних» (перформативних) слів: *Я дозволяю тобі зробити Р* (або їхніх еквівалентів), породжує, каузує, дає адресату право зробити Р [77, с. 320–321].

Сутність дозволу Ю. Д. Апресян розкриває так: «Дізнавшись від співрозмовника, що він хоче зробити Р, або вважаючи, що зробити Р – в інтересах співрозмовника, мовець, маючи право або владу сказати, що співрозмовнику не можна робити Р, каже, що йому можна зробити Р» [2, с. 930].

Окреслені теоретичні положення [див. 2; 14; 53; 54; 76] та результати аналізу фактичного матеріалу дали змогу узагальнити *основні ознаки спонукального МА дозволу*:

- 1) імпульс волевиявлення виходить від адресата;
- 2) адресат залежить від волі мовця;
- 3) висловлення дозволу є реактивним МА;
- 4) мовець уважає виконання дії можливим, доцільним;
- 5) адресат бажає виконання дії;
- 6) бенефактивність (користь) дії для адресата (чи для мовця й адресата);

- 7) адресат не має свободи вибору (оскільки адресат висловив запит дозволу на виконання певної дії, то найбільш вірогідно, що він цю дію виконає);
- 8) статус мовця вищий, ніж статус адресата;
- 9) виконання дії покладене на адресата;
- 10) сфера функціонування офіційна і неофіційна.

Існують також відмінні думки мовознавців щодо ступеня категоричності спонукального МА дозволу. Загалом, ураховуючи інтенсивність волевиявлення, виділяють ситуації категоричного, нейтрального і пом'якшеного спонукання [1, с. 125–126; 16; 50]. При цьому релевантними є такі ознаки: стосунки субординації між учасниками комунікації, обов'язковість чи необов'язковість спонукуваної дії. До категоричного спонукання зараховують МА наказу, вимоги, заборони, у яких виконання дії є обов'язковим, а адресат залежить від волі мовця. Пом'якшене спонукання виражається в МА прохання, благання і свідчить про послаблене волевиявлення, залежність мовця від адресата, для якого виконання дії не обов'язкове. Іntenцію нейтрального спонукання передають МА пропозиції, поради, рекомендації та ін. Оскільки акт спонукання завжди пов'язаний із дією адресанта, певним впливом на співрозмовника, науковці зазначають, що термін «нейтральне спонукання» не може відображати сутність цього типу спонукання. Тому замість нього пропонують послуговуватися такими: «спонукання на розсуд адресата» [54], «інтенційне спонукання» – спонукання з наміром впливу [67].

За параметром стосунків між комунікантами В. Г. Куликова зараховує дозвіл до некатегоричних спонукальних актів (за іншою термінологією – пом'якшеного спонукання) разом із проханням, благанням, запрошенням, пропозицією, застереженням і рекомендацією, виділяючи їхні спільні ознаки: незалежність адресата від мовця, право вільного вибору адресатом здійснення / нездійснення певної прескрипції [49]. Варто зазначити, що МА

дозволу характеризується залежністю адресата від волі мовця (який керує подальшими діями адресата, тобто дозволяє чи не дозволяє їм), тому не можемо вважати дозвіл некатегоричним МА.

Погоджуємося з думкою, що спонукальне значення дозволу входить до функціонально-семантичної зони на перетині категоричного спонукання й спонукання на розсуд адресата [54, с. 9]. Висловлення дозволу можна зарахувати до категоричного спонукання, оскільки в мовця є право спонукати до вчинення дії адресата, який перебуває в залежній позиції. Проте дозвіл не відповідає іншій ознаці категоричного спонукання – характер впливу мовця на адресата, де дія є обов'язковою, а в МА дозволу мовець лише передбачає, що дія буде виконана, оскільки ініціював її саме слухач. За ознакою бенефактивності МА дозволу спрямований на користь адресата і тяжіє до спонукання на розсуд адресата. Саме тому видається неможливим зарахування дозволу до одного конкретного виду спонукання, натомість вважаємо, що дозвіл є перехідним видом між категоричним спонуканням і спонуканням на розсуд адресата.

Важливим аспектом дослідження МА є виявлення й опис його умов успішності, що забезпечують ефективне спілкування, досягнення комунікативної мети мовця. Найзагальнішими умовами є релевантність (доречність) та адекватність (відповідність) МА об'єктивній дійсності й ситуації спілкування [12, с. 216]. Умовами успішності акту дозволу є:

- 1) щирість прохання адресанта, тобто власна зацікавленість у виконанні певної дії та поінформованість адресата про мотивовану підставу для дозволу чи потребу в ньому;
- 2) бажання адресанта спонукати співрозмовника до виконання / невиконання певної дії;
- 3) вибір адресата, здатного задовольнити прохання;
- 4) усвідомлення залежності від адресата в момент мовлення;

- 5) усвідомлення адресантом того, що його воля в отриманні дозволу є незначним фактором;
- б) невпевненість у кінцевому результаті [6; 22, с. 39; 73].

Додамо умову прагматичної коректності, що полягає у виголошенні запиту і дозволу у відповідній для цього ситуації, а також умову присутності щонайменше двох комунікантів. Остання є факультативною, оскільки мовець може надавати дозвіл сам собі (автокомунікація).

МА – це лише окрема мінімальна одиниця мовленнєвої поведінки, за допомогою якої реалізується односторонній вплив мовця на слухача. Для вичерпного аналізу МЖ дозволу важливою умовою є врахування його діалогічної природи, що визначає взаємозв'язок ініціативного й реактивного висловлення. Діалогічність дозволу виявляється в міжособистісній взаємодії комунікантів, засобом утілення якої є МЖ.

1.2. Статус категорії «мовленнєвий жанр» у сучасній лінгвістиці

Поняття МЖ посідає вагоме місце в прагмалінгвістиці, соціолінгвістиці, стилістиці, лінгвістиці тексту. Особливим об'єктом наукової гуманітарної думки стала лінгвістична генологія. До сьогодні не існує єдиної загальновизнаної теорії жанру, але вже описано фундаментальні основи сучасної генології. Польська дослідниця Б. Вітош виділяє такі сучасні досягнення в цій галузі:

- 1) знищення межі між літературними й практичними жанрами;
- 2) визнання складної (багатожанрової) структури висловлювання;
- 3) «розхитування» рамки тексту і його моделі – жанру;
- 4) визнання усної безпосередньої комунікації зоною різноманітних форм комунікації (сучасний аналіз дискурсу, філософія діалогу);
- 5) підкреслення статусу генології розмовних жанрів і її використання в науковій типології [90].

Незважаючи на те, що проблема опису МЖ протягом останніх десятиліть перебувала в центрі уваги лінгвістів, культурологів, літературознавців та інших спеціалістів, досі не запропоновано єдиної концепції щодо розв'язання питань дефініції й теоретичного обґрунтування цієї категорії. Дискусійними залишаються також питання класифікації та способів моделювання різних видів жанрів.

Проблему жанрів мовлення порушив видатний філолог і філософ М. М. Бахтін у монографії «Проблема мовленнєвих жанрів», у якій наголошував на тому, що «людське мовлення виливається в певні готові форми, іноді штаповані й шаблонні, іноді більш гнучкі, пластичні й творчі» [8, с. 271]. Науковець пов'язує сутність і природу МЖ із висловленням, яке трактує ширше, ніж речення. За концепцією М. М. Бахтіна, ми говоримо висловленнями, а не реченнями чи словами. Висловлення має 3 базові ознаки:

- 1) висловлення визначається зміною мовленнєвих суб'єктів у процесах комунікації, тобто має межі;
- 2) йому властива завершеність, що зумовлена наступними чинниками: предметно-сисловою вичерпаністю, мовленнєвим задумом мовця, типовими композиційно-жанровими формами завершення;
- 3) висловленню характерний діалогізм, тобто воно пов'язане з мовцем і адресатом [там само, с. 258–296].

М. М. Бахтін уважав МЖ універсальною одиницею мовлення, типовою формою висловлень: «Кожне окреме висловлення, звичайно, індивідуальне, але кожна сфера використання мови виробляє свої відносно стійкі типи таких висловлень, які ми й називаємо МЖ» [там само, с. 250]. Вони відповідають типовим темам міжособистісного спілкування, мають певне стильове оформлення: «Будь-який стиль нерозривно пов'язаний із висловленням і з типовими формами висловлень, тобто

МЖ» [там само, с. 253]. М. М. Бахтін визначає МЖ як відносно стійкі тематичні, композиційні й стилістичні типи висловлень [там само, с. 255], як форми індивідуальних висловлень, а не самі висловлення [там само, с. 281], що виформовуються історично в процесі комунікативної діяльності людей.

Відповідно до концепції М. М. Бахтіна, вживання МЖ відбувається в такий спосіб: з'являється мовленнєвий задум, який визначає предмет мовлення, його межі й обсяг. Тема МЖ виформовується як нерозривна єдність суб'єктивного (мовленнєвого задуму) й об'єктивного (предмет мовлення) чинників. Вибір жанрової форми визначається задумом, проте згодом задум мовця пристосовується до обраного жанру, складається і розвивається в певній жанровій формі [там само, с. 270–271].

Отже, у концепції М. М. Бахтіна МЖ – це мовленнєва реалізація типових ситуацій соціальної, психологічної й культурної взаємодії особистостей, що характеризується триєдністю тематичного змісту, стилю й композиції.

Суперечливими моментами концепції М. М. Бахтіна дослідники називають накладання форми МЖ на висловлення [60, с. 434], а також різнорідність визначених науковцем типів МЖ, суперечливість критеріїв їхнього виділення [11, с. 112].

На сучасному етапі розвитку мовознавства ТМЖ розробляють у багатьох лінгвістичних школах у кількох напрямках, які демонструють різновекторність досліджень у цій галузі. Ф. С. Бацевич виокремлює такі типи підходів щодо розуміння лінгвістичної природи й сутності МЖ:

- 1) МЖ як стилістичне явище;
- 2) МЖ як тип висловлювання;
- 3) МЖ як текстове явище;
- 4) МЖ як комунікативне явище;
- 5) концепція А. Вежбицької (в основі будь-якого МЖ лежить емоційно-когнітивний фрейм) [10, с. 49–52].

У праці «Лінгвістична генологія наукової комунікації» Т. В. Яхонтова розглядає жанри в трьох вимірах: 1) соціокомунікативний (як типізовані форми соціальних актів); 2) соціокогнітивний (як фрейми мовносоціальної поведінки й спілкування); 3) мовний (у рамках дихотомії «зміст-форма») [84, с. 73–90].

Аналіз наукової літератури свідчить про різне розуміння дослідниками сутності, головних ознак, опису й типології МЖ, що зумовило розвиток декількох підходів до вивчення МЖ. Розглянемо основні з них.

Генристика (лінгвістичне вивчення МЖ) ґрунтується на термінології та методології ТМА, досліджує синтактику й семантику МЖ, беручи за основу інтенції мовця. МЖ розглядають як МА, як їхню сукупність, як монологічну структуру, а також співвідносять його з моделлю мовленнєвої поведінки окремої мовної особистості.

Серед наукових розвідок, присвячених лінгвістичному вивченню МЖ, варто назвати праці А. Вежбицької [21], М. М. Кожиної [47], М. Ю. Федосюка [70; 71; 72], Т. В. Шмельової [80]. У межах аналізованого напрямку Т. В. Шмельова розробила «Анкету мовленнєвого жанру» [79, с. 88–99]. Семантичне вивчення МЖ передбачає їхній семантичний аналіз. У теорії семантичних примітивів А. Вежбицької кожен жанр моделюється за допомогою послідовності простих речень, що виражають мотиви, інтенції та інші ментальні акти мовця [21, с. 99–111].

Погоджуємося з думкою В. В. Дементьєва про те, що для генристики загалом характерне досить серйозне спрощення та збіднення концепту МЖ [33, с. 51], що є наслідком недостатньої прагматичності.

Проблема кореляції понять «мовленнєвий жанр» і «мовленнєвий акт» досі не набула комплексного висвітлення, незважаючи на наявність численних праць, присвячених дослідженню цього питання. Деякі науковці розглядають ці поняття окремо, інші намагаються інтегрувати ці категорії і вказують на «схожість між так званими первинними МЖ М. М. Бахтіна і

мовленнєвими висловлюваннями у формі речень, що перебувають у центрі уваги ТМА і позначаються як МА» [34, с. 113]. Представники ще одного підходу до визначення співвідношення між МА та МЖ «уважають ТМА західним аналогом вітчизняної ТМЖ» [84, с. 112]. Однак незаперечним залишається факт, що для цілісного дослідження прагматичної організації мовленнєвої взаємодії ТМА є недостатньою.

Ст. Гайда стверджує, що ТМА «не виходить за межі миттєвих інтенцій відправників. Вона не дає дослідникові інструментарію для опису довготривалих, стійких намірів й установок, стратегій» [23, с. 104]. Саме жанр «існує як певна єдність, зразок, у якому пов'язані пізнавально-аксіологічні, комунікативно-прагматичні та структурно-мовні категорії» [там само].

Зіставляючи МЖ та МА, К. А. Долінін пов'язує МЖ не з мовленнєвими діями, які можуть бути реалізовані в одному елементарному висловлюванні, а з текстами або відрізками діалогу, яким притаманна тематична і / або логіко-прагматична завершеність [37, с. 8]. На думку М. В. Китайгородської та Н. Н. Розанової, ототожнення МА і МЖ є неможливим з огляду на їхню різну природу: «Якщо МА як мовленнєва дія одного з партнерів спілкування стосується власне процесу комунікації, то жанр є її продуктом, текстовим втіленням» [45, с. 25].

Спільними рисами МЖ та МА є насамперед належність їх до одиниць мовленнєвого спілкування, вони є складниками процесів мовленнєвої діяльності і тісно пов'язані з екстралінгвальними чинниками (взаємостосунками між комунікантами, ситуативним контекстом, метою спілкування). Однак існують і відмінності: ТМА зорієнтована на окремі висловлювання і досліджує вплив мовця на слухача, тоді як МЖ є засобом соціальної взаємодії у комунікації, має діалогічну природу: «МА за своєю сутністю монологічний. МЖ діалогічний, соціологічний, інтерактивний [45]». На відміну від МА, МЖ може бути виражений низкою речень, тобто

низкою МА, але в сприйнятті адресата залишатися одним МЖ [64, с. 27]. МА функціонує в конкретній мінімальній ситуації спілкування, а МЖ організовує комунікацію загалом.

В. В. Дементьєв вважає, що МА є тотожними МЖ, якщо йдеться про конвенціональні первинні прості МЖ [33, с. 129]. У сучасній комунікативній лінгвістиці МЖ розглядають як складну сукупність МА. Отже, МА є частиною певного МЖ або його конкретною реалізацією.

Слідом за М. М. Кожиною приймаємо таку схему: МА і первинний МЖ (як елементарні мовленнєві одиниці на першому етапі аналізу мовлення) —> вторинний МЖ (як складний МЖ, що досліджується на наступному етапі аналізу мовленнєвого континууму і проблеми МЖ) [47, с. 60].

Сучасні наукові розвідки в галузі лінгвістичної генології переконливо доводять, що МА і МЖ є складниками дискурсу [10; 12; 33; 48]. У дисертації дотримуємося функціонально-комунікативного, прагматичного у своїй основі розуміння сутності дискурсу, який виявляється як реалізація потенцій системи мови і паралінгвальних засобів з усіма необхідними для досягнення комунікативної мети співрозмовників складниками комунікативної ситуації [10, с. 15].

Жанрознавство (прагматичне вивчення МЖ) виходить із позицій діалогічної природи МЖ і базується на цілісній діалогічній і культурологічній філософії М. М. Бахтіна. МЖ розглядають як вербальне оформлення типової ситуації соціальної взаємодії людей. Важливим є те, що в контексті цього напрямку «прагматика не прирівнюється до ТМА – прагматика розуміється швидше в традиційному значенні як та частина семіотики, що характеризується відношенням знака до мовця» [33, с. 52].

Прихильники соціопрагматичного напрямку жанрознавства (В. Є. Гольдін [29], В. В. Дементьєв [33], К. А. Долінін [37], К. Ф. Сєдов [30; 58], О. О. Селіванова [61] та ін.) розуміють МЖ як моделі, що втілюють своєрідність поведінки людини в різних стереотипних ситуаціях, які

становлять континуум життя, структуруючи його. Один із провідних представників цього напрямку К. Ф. Седов визначає МЖ як «мікрообряд, що є вербальним оформленням взаємодії партнерів комунікації» [30, с. 162].

Відправною точкою в прагматичному вивченні МЖ – жанрознавстві, є фактор адресата, вивчення жанрів як найважливішого чинника діалогічної взаємодії людей. Аналіз жанру здійснюють у соціолінгвістичному, психолінгвістичному, лінгвокультурологічному аспектах, тоді як генристика вивчає МЖ лише з позицій адресанта і лише в лінгвістичному аспекті. Однак науковці, що вивчають МЖ з позицій прагматичного підходу, не приділяють належної уваги мовним засобам вираження МЖ.

В. В. Дементьєв виокремлює такі відмінності між лінгвістичним і прагматичним вивченням МЖ: 1) орієнтація на монолог – орієнтація на діалог; 2) орієнтація на логіку, граматику → психологію – орієнтація на взаємодію, уміщену в соціально-культурні умови конкретної ситуації, → соціологію [33, с. 54].

Окреслені напрями ТМЖ синтезує комунікативна генристика (термін В. В. Дементьєва), що досліджує діалогічні та лінгвістичні аспекти МЖ і визначає його як засіб формалізації соціальної взаємодії. Ключовими моментами є розуміння жанру як явища, що є перехідним між мовою і мовленням, можливість опису як семантичних, так і прагматичних особливостей МЖ.

Жанр як елемент дійсності, факт суспільної свідомості й інструмент наукового опису розглядає Ст. Гайда. Науковець вважає, що жанр функціонує як «горизонт очікувань» для слухачів і модель творення для мовців, як інтерсуб'єктивно наявний комплекс вказівок, що регулюють певну сферу текстів і мають різний ступінь категоричності [24, с. 23–24]. Поняття жанру визначено як культурно й історично оформлений, суспільно конвенціоналізований спосіб мовної комунікації; зразок організації тексту.

По-друге, цей термін також означає сукупність текстів, у яких певний зразок є актуалізованим, реалізованим [23, с. 104].

К. А. Долінін пов'язує МЖ із моделлю мовленнєвої поведінки, наголошуючи на тому, що жанри – це «реально властиві мовленнєвій компетенції носіїв мови зразки (моделі) говоріння та письма» [37, с. 8]. С. І. Гіндін розглядає жанр як одиницю мовлення, об'єктивний феномен мовленнєвої практики суспільства і вважає, що жанр існує у свідомості носіїв мови як граматики або словник [27, с. 41–42].

З позицій прагматичного підходу жанр визначають також як комунікативну подію, яка характеризується за допомогою набору комунікативних цілей, ідентифікованих і поділюваних членами професійної чи наукової спільноти, де ця подія від часу до часу відтворюється. Досить часто вона сильно структурована й конвенціональна щодо обмежень, які накладаються залежно від цілей, змісту, форми та функціональної цінності висловлювання. Однак ці обмеження використовуються членами – експертами – цієї дискурсивної спільноти для досягнення особистих цілей у межах соціально допустимих [87, с. 3].

Багатоаспектність поняття МЖ зумовлена дослідженням жанрів у рамках різних лінгвістичних напрямів. Поняття МЖ охоплює низку трактувань, які можна представити так:

- 1) мовленнєва реалізація типових ситуацій взаємодії людей;
- 2) засіб формалізації соціальної взаємодії;
- 3) зразок організації тексту, відносно стійкі типи текстів;
- 4) комунікативна подія, для якої характерним є набір певних комунікативних цілей;
- 5) модель (зразок) мовлення, що містить лінгвальні та екстралінгвальні чинники розгортання комунікативної взаємодії [див. 10; 33; 45; 59; 70; 89 та ін.].

Останнім часом усе частіше МЖ сприймають як прагматичну, соціопсихокогнітивну категорію мовного коду, тобто мову в процесах спілкування, формування дискурсів, яка включає в себе способи представлення типової ситуації у вигляді конкретних комунікативних тактик і комунікативних кроків розгортання дискурсів, а також як чинник організації і формалізації соціальної взаємодії [10, с. 53]. Тому актуальним постає також визначення МЖ як типового способу побудови мовного коду, як перехідної ланки між МА і дискурсом.

Комунікативну природу МЖ убачаємо в тому, що він регулює взаємини особистостей певного соціуму, є мовним стереотипом побудови стратегій або тактик комунікативного дискурсу.

Отже, МЖ є комунікативною категорією організації мовного коду, певною типізованою моделлю, що вміщує мовні та екстралінгвальні параметри комунікативної поведінки учасників спілкування, які реалізують свої наміри в межах типової комунікативної ситуації. МЖ постає важливою категорією дискурсу і становить складну сукупність МА. Основними комунікативними ознаками МЖ є діалогічність, формальна цілісність і структурованість, а також упізнаваність для адресата.

З огляду на те, що дослідження дозволу як МА є дещо обмеженим і суперечливим, видається доцільним аналіз дозволу як МЖ, оскільки:

1) висловлення дозволу є реакцією на певний стимул – запит дозволу. Його реалізація можлива тільки завдяки зусиллям обох учасників спілкування. У цьому полягає міжособистісна взаємодія, що лежить в основі комунікативно-прагматичної організації МЖ;

2) окрім МА дозволу, до складу жанру можуть входити допоміжні МА, такі як порада, похвала, застереження, подяка тощо.

Для виокремлення й аналізу дозволу як МЖ важливу роль відіграє не тільки конститутивний МА дозволу, а й допоміжні МА, концепції автора та адресата й комунікативна ситуація, за якої відбувається їхня взаємодія.

1.3. Дозвіл як мовленнєвий жанр

Належність певного висловлення до конкретного МЖ визначається мовцем інтуїтивно. Розмірковуючи над проблемою створення «Енциклопедії мовленнєвих жанрів», В. В. Дементьєв зазначає: «Зараховуємо певне явище до списку МЖ, якщо у рамках якоїсь із концепцій таке явище може бути схарактеризоване як жанр (або як «дещо, що нагадує жанр») [33, с. 293]. Однак сучасні лінгвістичні розвідки демонструють активний пошук критеріїв виділення й опису МЖ [10; 21; 33; 69; 70]. Зокрема, жанрова концепція американського мовознавця Дж. Свайлса ґрунтується на соціокомунікативній природі жанрів, основним критерієм розмежування яких є комунікативна мета. Науковець виокремлює такі ознаки жанру:

- 1) жанр – це клас комунікативних подій;
- 2) важливою рисою, яка перетворює низку комунікативних подій на власне жанр, є певний набір комунікативних цілей;
- 3) жанр характеризується структурною й змістовною подібністю, обмеженнями синтаксичного, лексичного, стилістичного планів і розрахований на певну аудиторію;
- 4) жанр визначається й використовується дискурсивним співтовариством;
- 5) жанр може поступово змінювати свої ознаки [89, с. 45–58].

Реєстр МЖ відповідно до переліку іменників, які позначають різні види висловлень (за А. Вежбицькою), мовознавці визнають не завжди коректним. Зокрема, М. Ю. Федосюк вважає неможливим зараховувати до назв МЖ такі іменники мовленнєвої діяльності: 1) які містять негативну оцінку дії, яку позначають; 2) лексичні значення яких містять експресивні конотації; 3) які відображають особливу манеру промовляння висловлення; 4) які називають висловлення, орієнтовані на зміну початкової думки про об'єкти оцінки великої кількості адресатів; 5) які позначають сукупність висловлень, що належать різним мовцям [71].

Дослідження, у яких «жанрова належність висловлення визначалася на підставі мовного чуття самих лінгвістів», запропоновано доповнити аналізом «системи МЖ певної мови на підставі тих кваліфікацій, які даються різним висловленням в авторських ремарках, що вводять пряму мову персонажів художньої прози» [72, с. 109]. Продемонструємо подане твердження на прикладі МЖ дозволу: – *Звертайся до мене на ти, старий, – дозволив йому Пена* (Ю. Андрухович, «Дванадцять обручів»); – *Містер Ор явно втомився від незвично тривалого мовлення, великодушно дав дозвіл Хантеру: – Доктор Хантер, розтлумачте* (П. Загребельний, «Безслідний Лукас»); – *Ну, допоможи бабі, – дозволив Залусківський, і за мить біля чорного й мовчазного Романа лишилися тільки Ничипориха і Катерина* (Люко Дашвар, «Село не люди»).

Наявність таких основних ознак МЖ, як діалогічність, цілісність, упізнаваність і відтворюваність свідчить про правомірність виділення того чи того МЖ. Уважаємо, що ці ознаки характерні для дозволу:

- 1) дозвіл функціонує як реактивне висловлення в діалогічному дискурсі, що передбачає міжособистісну взаємодію;
- 2) висловлення дозволу відрізняється певною формальною цілісністю, структурованістю та набором характерних засобів реалізації;
- 3) дозвіл є впізнаваним, легко ідентифікується серед інших МЖ;
- 4) він відтворюється мовцями під час комунікації.

К. А. Долінін розглядає МЖ як засіб організації соціальної взаємодії, що виконує низку важливих функцій:

- 1) орієнтування адресата в мовленнєвій події через активацію відповідного сценарію й застосування відповідної настанови;
- 2) настанова в мовленнєвій поведінці для адресанта;
- 3) установлення правил гри: будуючи своє мовлення за правилами певного жанру, мовець маніфестує себе як носія певного статусу та

виконувача якоїсь ролі, тобто вибір МЖ певною мірою характеризує суб'єкта;

4) об'єднання індивідів у соціумі: для успішної інтеграції потрібно володіти не лише відповідною мовою, але й загальноприйнятими правилами мовленнєвої поведінки [37, с. 11].

Грунтовний аналіз комунікативних ситуацій, здійснений на основі фактичного матеріалу дослідження, дозволяє стверджувати, що всі окреслені функції властиві МЖ дозволу.

Базовою, конститутивною одиницею МЖ дозволу є МА дозволу, проте він не відображає повною мірою комунікативної природи жанру. Уважаємо за доцільне розглядати МЖ дозволу як вертикальну модель, у межах якої мовець використовує менші комунікативні одиниці: основний (конститутивний для цього МЖ) МА дозволу та допоміжні (факультативні) МА. Такий підхід дозволить продемонструвати різні вияви МЖ дозволу в процесі комунікативної взаємодії.

Важливим критерієм виділення та розмежування МЖ є комунікативна мета, яка визначає певну комунікативну подію як власне МЖ. Інваріантною ознакою МЖ дозволу є його комунікативна ціль – надання певних прав співрозмовнику, що стосуються зміни його поведінки чи зміни наявного стану справ у потрібному для адресанта запиті напрямі.

Реалізація МЖ дозволу передбачає дотримання мовцем певних жанрових правил, що дозволяє ідентифікувати саме цей МЖ, активізувати сценарій розгортання подій, вибрати потрібну установку та спрогнозувати подальші мовленнєві / немовленнєві дії адресата. Окрім цього, комунікативна поведінка базується на спільних жанрових стереотипах комунікативних партнерів.

Із урахуванням сучасного доробку лінгвістичної генології та на основі проаналізованого фактичного матеріалу, визначаємо дозвіл як МЖ, що реалізується в мовленні через детермінований запитом директивний МА,

покликаний установити кооперативну взаємодію. Через директивний МА мовець виражає волевиявлення стосовно надання прав адресату на виконання дії чи зміну наявного стану справ.

1.4. Класифікації мовленнєвих жанрів у сучасній лінгвістиці

Проблема типології МЖ досі є актуальною, зважаючи на різні тлумачення сутності цього феномена та наявність значної кількості різних класифікаційних критеріїв розмежування окремих жанрів. До того ж, це пов'язано з жанровою дифузністю та появою нових жанрів, а також проблемою визначення чітких меж окремих МЖ. Існує багато класифікацій МЖ і критеріїв їхнього виділення, однак зупинимося на розгляді лише тих класифікацій, які безпосередньо стосуються об'єкта нашого дослідження.

За концепцією М. М. Бахтіна, МЖ поділяють на *первинні* (прості), що утворилися в умовах безпосереднього спілкування, і *вторинні* (складні, ідеологічні), що виникають за умов складнішої, більш розвинутої й організованої культурної комунікації, тобто в стилях художньої літератури, і науковому та суспільно-політичному стилях [8, с. 239]. У процесі формування вони охоплюють і трансформують різні первинні жанри, що набувають особливого характеру: втрачають безпосередню віднесеність до реальної дійсності і до реальних чужих висловлювань. Автор класифікує жанри на *стандартизовані*, які мають фіксовану структуру (привітання, повідомлення, прощання та ін.) і *вільні* (більш творчі), що існують в усному спілкуванні, не прив'язані до чіткої форми (жанр салонних розмов, інтимно-дружніх, інтимно-сімейних та ін.) [там само, с. 273]. Також дослідник виокремлює *усні та писемні* МЖ, що співвідносяться з первинними і вторинними [там само, с. 252].

Оскільки об'єктом нашого дослідження є МЖ дозволу в українському діалогічному дискурсі, нас цікавитимуть саме первинні, прості МЖ, що

співвідносяться з окремими МА, мають більш-менш стандартизовану форму вираження та функціонують в усному мовленні чи його відображенні в художній літературі.

Основним критерієм розмежування МЖ, відповідно до класифікації Т. В. Шмельової, є комунікативна мета. Дослідниця виокремлює такі МЖ:

1) *інформативні*, комунікативна мета яких – це різні операції з інформацією;

2) *оцінні*, їхня мета локалізована у світі оцінок, що організований навколо полюсів «добре» і «погано»;

3) *імперативні*, комунікативна ціль яких спрямована у світ реальних дій, а їхня сутність зводиться до вказівки на характер виконання певних дій автором, адресатом або третіми особами;

4) *ритуальні* (в іншій праці автора – «етикетні» [79]), спрямовані через свою мету до світу ритуалізованих стосунків, що формують різні події [80, с. 25].

М. Ю. Федосюк, ототожнюючи МЖ із типами текстів, розмежовує *елементарні* та *комплексні* жанри. Перші – це типи текстів, у складі яких відсутні компоненти, які, зі свого боку, можна кваліфікувати як тексти певних жанрів. Комплексні МЖ містять складники – тексти певних жанрів. Комплексні МЖ можуть бути монологічними, тобто такими, що містять компоненти, які належать одному мовцеві, і діалогічними, тобто такими, що складаються з реплік різних комунікантів [70, с. 76–77]. Розподіл МЖ на елементарні та комплексні дає змогу проаналізувати різні за структурою (серед них і діалогічні тексти) та обсягом жанри.

К. Ф. Седов прирівнює поняття *субжанру* як мінімальної жанрової форми до МА. Дослідник також виділяє МЖ у вузькому значенні терміна, тобто *власне МЖ*, які представлені як достатньо розлогі інтеракції, що породжують діалогічні єдності або монологічні висловлення та містять декілька понадфразових єдностей. *Гіпержанри* визначаються як мовленнєві

форми, що супроводжують соціально-комунікативні ситуації і об'єднують у своєму складі кілька жанрів [59, с. 70–71].

Узявши за основу стилістичні критерії, О. Б. Сиротиніна виділила *власне мовленнєві* (за відсутності спеціально спланованої, свідомо використаної побудови мовлення й певних мовних засобів) і *риторичні* жанри (у ситуації свідомого планування та вживання тих або тих засобів) [64].

Окреслені підходи спираються на одиниці та моделі мови, однак не охоплюють усього спектра мовного матеріалу, часто надмірно узагальнюють його, переважно відображають ініціативні репліки мовців.

Типологія жанрів А. Г. Баранова спирається на ідеї М. М. Бахтіна про первинні та вторинні МЖ і окреслює такі їхні типи: 1) первинні (прості) – близькі за природою і структурою до МА; 2) первинні (складні) – близькі до діалогічного тексту; 3) вторинні (прості) – функціонально-сміслові елементарні тексти; 4) вторинні (складні) – тексти, які містять прості МЖ у трансформованому вигляді [7, с. 331–343].

Цілком прийнятним для дисертаційної праці вважаємо положення про те, що прості МЖ (первинні, елементарні, субжанри) корелюють із МА та формують складні жанрові утворення (вторинні, комплексні МЖ, гіпержанри), що функціонують у різних типах дискурсів. Визначаємо дозвіл як простий імперативний МЖ, що реалізується в мовленні через МА дозволу, здатний виступати як елементарний МЖ або ускладнений іншими МА.

Сферою функціонування МЖ дозволу є діалогічний дискурс. Діалог – це форма розмовного мовлення, яка складається із семантично та структурно взаємопов'язаних реплік-стимулів і реакцій, визначених ситуацією та попередніми репліками [78, с. 280–281; 82, с. 115; 83, с. 24]. Іллокутивні аспекти дискурсу покладені в основу класифікації Н. Д. Арутюнової, що містить:

- інформативний діалог, що будується за принципом «питання – відповідь»;
- прескриптивний⁵ діалог, мікроструктура якого включає пару «прескрипція – обіцянка (згода) / відмова»;
- обмін думками з метою прийняття рішення або пошуку істини;
- діалог, який регламентує міжособистісні стосунки;
- «пусті розмови», призначені для створення атмосфери невимушеності та розкнутості [4, с. 53–55].

Такий розподіл ураховує параметри цілеспрямованості та діалогічності: «цілеспрямованість визначає не тільки зв'язок окремих реплік, але й типи, чи жанри людського спілкування [там само]». Прескриптивний тип діалогу характеризується точністю у вираженні основної репліки, чіткою запрограмованістю реакції, пресупозицією права на вимогу й виконання адресатом, здійснення в інтересах ініціатора [там само]. Очевидно, що МЖ дозволу реалізується саме в прескриптивному діалозі, побудованому за моделлю «прескрипція (запит) – згода (дозвіл)».

Беручи до уваги зв'язок реплік у складі діалогічної єдності, можна визначити МЖ дозволу як такий, що реалізує реактивну функцію. Н. Н. Гастева подає класифікацію висловлень *реактивного реєстру мовлення*, у якій виділяє такі типи реплік-реакцій: 1) згода, підтвердження; 2) «оцінка»; 3) уточнювальні запитання; 4) незгода, заперечення; 5) «підхоплення»; 6) перепитування; 7) зіставлення; 8) роз'яснення. У зазначеній типології висловлення дозволу належить до першої групи реплік-реакцій разом зі згодою та підтвердженням [26].

Релевантність зв'язків «жорсткості – свободи» дискурсу і тексту з особливостями інтерпретаційної діяльності адресата покладена в основу розподілу МЖ за ступенем їхньої формалізації [33; 41; 43; 44; 46; 58].

⁵ Прескриптивним є висловлення, у якому стверджується про необхідність виконання певних дій. На відміну від дескриптивних (описових), прескриптивні висловлення не мають ознаки істинності.

Зокрема, К. В. Кожевнікова виділяє три типи текстів, класифікованих із жанрово-комунікативного погляду:

1) структура яких будується за більш чи менш жорсткими інформаційними моделями (інструкція, рецепт, афіша та ін.);

2) структура яких будується за узуальними інформаційними моделями (газетні повідомлення, рецензії тощо);

3) жанрово нерегламентовані тексти (особисте листування та ін.) [46, с. 53–54].

В. І. Карасик розрізняє *м'яку і жорстку формалізацію* ритуальної дії залежно від того, наскільки сильно фіксовані ті чи ті параметри ситуації ритуальної взаємодії [44]. На відміну від жанрів «м'якої» формалізації, у жанрах «жорсткої» формалізації мовець має менше свободи на відхилення від очікуваної реакції. Наприклад, комунікант на запит дозволу має тільки два варіанти відповіді: дозволити чи не дозволити. Чітка діалогічна структура та реактивний характер МЖ дозволу дають змогу уналежнити його до жанрів жорсткої формалізації. З іншого боку, засобами реалізації МЖ дозволу можуть виступати контекстуально неповні речення, а також непрямі МА, що вказує на істотне пом'якшення формалізації цього МЖ.

Узявши за основу типологію дискурсів, створену В. І. Карасиком [43, с. 250–343], Ф. С. Бацевич пропонує класифікувати МЖ в межах соціолінгвістичних і прагмалінгвістичних *типів дискурсів*. Науковець виділяє МЖ в структурі педагогічного, релігійного, наукового, політичного, медичного, побутового та інших дискурсів [10, с. 66]. У межах неінститутованих дискурсів (передусім щоденного побутового спілкування) виділяють такі типи зв'язків між МЖ: *синсемантичні*, тобто такі, зв'язки між МЖ яких випливають із семантичної організації самих МЖ, виформовуються ними, та *автосемантичні*, тобто такі, зв'язки між МЖ у межах яких є самодостатніми, такими, що не обов'язково вимагають від адресата ретроспективних МЖ. У межах синсемантичного типу розрізняють

проспективні (питання, прохання, запрошення тощо), *ретроспективні* (згода, незгода, осуд тощо) та *взаємні* (розпитування, перепитування, спогади та ін.) МЖ [там само, с. 116–118]. Відповідно до цієї класифікації діалогічний дискурс зі значенням дозволу належить до синсемантичного типу. Дозвіл, що слідує за запитом, є ретроспективним МЖ.

Отже, в аспекті комунікативно-прагматичного підходу до кваліфікації МЖ можна визначити дозвіл як простий імперативний МЖ, що реалізується в мовленні через МА дозволу, здатний виступати як елементарний МЖ або ускладнений іншими МА; як ретроспективний МЖ, що функціонує в межах прескриптивного діалогу.

1.5. Методологія дослідження МЖ дозволу

Щоб окреслити жанрові характеристики дозволу розглянемо критерії відбору, різні методикі аналізу та параметри опису МЖ, що існують у сучасній лінгвістичній генології і так чи так можуть бути використані під час розгляду МЖ дозволу.

А. Вежбицька запропонувала подавати характеристику МЖ за допомогою семантичних примітивів: «Елементарність або квазіелементарність семантичних одиниць, що застосовують у моделі, та їхня повторюваність у різних сполученнях забезпечує легке порівняння різних жанрів і наочно показує структурні зв'язки, які їх поєднують. Використання фрагмента природної мови як мови семантичного опису забезпечує інтуїтивну доступність і верифікованість пропонованих формул» [21].

Метод аналітичного формулювання семантичних примітивів полягає в моделюванні жанру за допомогою послідовності простих речень, які виражають мотиви, інтенції та інші ментальні акти мовця, що визначають цей тип висловлення. На думку дослідниці, такий метод дослідження МЖ відповідає ідеї діалогічності мовлення, адже, відповідно до запропонованої

моделі, мовці хоч і виражають свої думки, інтенції та емоції, але роблять це з урахуванням думок, інтенцій та емоцій своїх адресатів [там само].

Цей підхід висвітлює важливі, але не всі особливості окремого МЖ. Погоджуємося з думкою В. В. Дементьєва про те, що такий спосіб аналізу значно спрощує дослідження, але не претендує на виявлення якомога точних результатів аналізу [33]. У рамках теорії семантичних примітивів ураховано лише основну конститутивну ознаку окремого МЖ, що є недостатнім для опису його комунікативної природи.

Більш детальну характеристику МЖ подано в анкеті (паспорті) МЖ Т. В. Шмельової. «На відміну від моделей мовних (морфемна модель слова, модель речення), МЖ – модель об'ємна, що передбачає щонайменше 7 параметрів: комунікативна мета, концепція автора, концепція адресата, подійний зміст, чинник комунікативного минулого, чинник комунікативного майбутнього, параметр мовного втілення» [81, с. 60]. Отже, МЖ визначається тим, хто, кому, навіщо, про що і як говорить, враховуючи, що було і що потім буде в спілкуванні. Таке тлумачення, як показує досвід, виявляється цілком достатнім для того, щоб описати жанри, розмежувати їх [там само, с. 63].

1. Комунікативна мета (намір, інтенція) – основа типології МЖ. За нею виокремлюють:

- інформативні (повідомлення, підтвердження, запит, заперечення інформації, згода з думкою або заперечення її);
- оцінні (похвала, огуда, схвалення, докір);
- етикетні (перформативні) (привітання, вибачення, призначення на посаду, оголошення війни тощо);
- імперативні (наказ, прохання, заборона, порада, рекомендація, інструкція, розпорядження, обіцянка, зобов'язання та ін.).

2. Концепція (або образ) автора передбачає врахування того, ким він є: своїм / чужим, старшим / рівним / підлеглим, авторитетним / неавторитетним, наділеним / не наділеним повноваженнями, більш / менш

поінформованим, зацікавленим / незацікавленим у продовженні спілкування чи розв'язанні якоїсь проблеми тощо.

3. Концепція адресата враховує аналогічні параметри. Наприклад, прохання передбачає певні можливості адресата, інакше він відповідає: «Нічим допомогти не можу».

4. Подійний (диктумний) зміст враховує такі ознаки, як віднесеність / невіднесеність до особистісної сфери автора, часова перспектива події, оцінка події, важливою є кількість подій (епізодів, вчинків), які сукупно формують подію.

5. Чинник комунікативного минулого враховує те, що передує жанру. Зокрема, виникнення реактивних МЖ (наприклад, відповідь, відмова, згода, заперечення) зумовлене ініціативними МЖ (наприклад, пропозиція, запитання, звернення, запит). А виникнення ініціативних МЖ залежить від намірів мовця і може бути спричинене позамовними чинниками.

6. Чинник комунікативного майбутнього передбачає подальший розвиток мовленнєвих подій, тобто визначає стандарти спілкування та послідовність одних МЖ за іншими.

7. Параметр мовного втілення – це мовне оформлення МЖ, спектр можливостей, лексичних і граматичних ресурсів жанру. У цьому спектрі визначають деякі полюси: клішованість / індивідуалізованість (стереотипні втілення МЖ), мінімальність / максимальність словесного вираження (шкала експліцитності МЖ) [79, с. 88–95; 81, с. 60–63].

Оскільки анкета МЖ Т. В. Шмельової не претендує на вичерпність, лінгвісти пропонують доповнити її іншими параметрами, такими як комунікативний смисл [10], тональність, тема [61], ретроспекція, проспекція, модусний зміст [13].

До складу жанротвірних ознак О. Земська зараховує характер комунікації (офіційний / неофіційний), вид комунікації (особистісна / публічна), мету, кількість учасників, типову концепцію адресата (рівний /

підлеглий, жінка / чоловік), звернення до адресата (або його відсутність), активність / пасивність адресата [40].

Компоненти паспорту МЖ Т. В. Шмельової пов'язані зі складниками комунікативної ситуації. М. В. Китайгородська та Н. М. Розанова за основу методики аналізу МЖ обрали саме комунікативну ситуацію та її основні параметри (час, місце, комунікативні чинники, тема) [45].

Досліджуючи жанри наукової комунікації, Т. В. Яхонтова також акцентує на критеріях опису МЖ, які корелюють із параметрами комунікативної ситуації: 1) жанрова мета; 2) жанрові ролі; 3) місце й статус у жанровій системі; 4) модус; 5) фізичний субстрат жанру; 6) вид жанру; 7) конвенціонізовані шляхи дистрибуції жанру; 8) просторово-текстова локалізація; 9) семіотичний статус; 10) обсяг конкретно-текстових реалізацій; 11) особливості когнітивно-функціональної організації семантики жанру; 12) наявність та характер жанрових елементів; 13) мовностилістичне втілення; 14) експліцитні міжжанрові зв'язки; 15) ступінь впливу прагматичного чинника галузевої належності [84, с. 215–216].

Вивчаючи особливості інтернет-комунікації, О. І. Горошко й О. О. Жигаліна цілком виправдано додають до компонентів моделі МЖ технологічний і часовий параметри, а також параметр лінгвістичного дизайну, що, зі свого боку, передбачає аналіз лінгвальних засобів, графічного оформлення, шрифтового оформлення, наявності аудіовізуальної інформації [31].

Як показує аналіз наукових здобутків у виділенні параметрів опису окремих МЖ, кожен жанр потребує комплексного комунікативно-прагматичного й структурно-семантичного аналізу, а також доповнення методики дослідження окремими, специфічними складниками відповідно до особливостей певного МЖ.

На нашу думку, для детального аналізу МЖ дозволу до паспорту МЖ Т. В. Шмельової потрібно долучити категорії комунікативного смислу та

жанрової тональності. Зголошуємося також із думкою О. В. Дерпак про те, що необхідною частиною комунікативного опису МЖ є також виявлення типових допоміжних МА, які суб'єкт у разі необхідності застосовує для досягнення бажаного перлокутивного ефекту [35].

Комунікативний смисл – інформаційний компонент спілкування, який формується як семантична, синтактична і прагматична домінанта комунікативних стратегій усіх учасників кооперативного спілкування в межах певного контексту і ситуації із застосуванням вербальних, невербальних та паравербальних засобів [9, с. 23].

Т. О. Багдасарян визначає тональність як спосіб подачі інформації автором. Саме тональність допомагає йому виразити своє ставлення до тексту, реципієнта, дійсності й до себе в додаткових характеристиках, які надають пропозиції відповідний тон з урахуванням сфери спілкування й особистісних якостей комунікантів [5, с. 240–245]. До засобів тональності Т. В. Матвєєва уналежнює мовні одиниці, які безпосередньо виражають семантику емоційності (емоційно-експресивна лексика, експресивні конструкції), а також нейтральну лексику в емоційно-експресивному використанні, фазовий ритм, змістово-подійну передачу емоційної напруги [51].

Уважаємо, що доповнення моделі аналізу МЖ такими параметрами, як жанрова тональність і комунікативний смисл, дозволить детально описати МЖ дозволу як важливий фрагмент мовної діяльності, дослідити його функціонально-прагматичні особливості.

Висновки до розділу 1

Важливим складником дискурсу є МА як окрема мінімальна одиниця мовленнєвої поведінки. У межах ТМА дозвіл – це директивний (спонукальний) МА. Пріоритетність позиції адресанта та

облігаторність виконання дії для адресата як класифікаційні ознаки дозволу детермінують належність цього МА до прескриптивів. За ступенем категоричності волевиявлення визначаємо дозвіл як МА, що має ознаки категоричного спонукання та спонукання на розсуд адресата. У складі інтерактивної секвенції дозвіл реалізується як реактивно-метакомунікативний МА.

Дозвіл має спільні ознаки з іншими директивними актами, а їхнє розмежування ґрунтується на різних критеріях. МА дозволу протиставлений МА наказу й вимоги за імпульсом волевиявлення, ознакою бенефактивності та характером впливу мовця на адресата. МА пропонування відрізняється від дозволу відсутністю ініціативного висловлення – запиту, можливістю адресата прийняти або відхилити виконання дії.

В опозиції дозвіл – заборона має місце проміжне поняття – «недозвіл», що позначає негативну реакцію на запит співрозмовника. Співвідношення понять «згода» і «дозвіл» полягає в тому, що дозвіл є видовим компонентом об'ємної когнітивно-комунікативної категорії згоди, яка має ширший семантичний і прагматичний потенціал.

У сучасній функціонально-комунікативно зорієнтованій лінгвістиці важливе місце посідає категорія МЖ. Головними проблемами лінгвістичної генології є виокремлення й опис різних МЖ, з'ясування їхньої комунікативно-прагматичної організації, визначення ролі в комунікативному процесі.

МЖ є комунікативною категорією організації мовного коду, певною типізованою моделлю, що вміщує мовні та екстралінгвальні параметри комунікативної поведінки учасників спілкування, які реалізують свої наміри в межах типової комунікативної ситуації. Діалогічність, формальна цілісність, структурованість, упізнаваність для адресата є основними ознаками жанру, що визначають його комунікативну природу. У межах одного МЖ можуть реалізуватися кілька МА.

Основною одиницею МЖ дозволу є детермінований запитом директивний МА дозволу, через який мовець виражає волевиявлення стосовно надання певних прав адресатові.

Враховуючи форму вираження та комунікативну мету жанру, дозвіл визначено як простий імперативний МЖ, що реалізується в прескриптивному діалозі. Відповідно до особливостей структурно-композиційної побудови він належить до елементарних МЖ або ускладнених іншими МА. У межах синсемантичного типу зв'язків між жанрами дозвіл кваліфіковано як ретроспективний МЖ, а за ступенем жанрової регламентованості як такий, що має «жорстку» формалізацію. Її істотне пом'якшення відбувається за умови реалізації жанру за допомогою непрямих МА та контекстуально неповних речень.

Запроваджена в дисертації методологія дослідження ґрунтується на моделюванні жанру за допомогою семантичних примітивів, а також на анкеті МЖ, що передбачає інформацію про комунікативну мету, концепцію автора, концепцію адресата, диктумний зміст, комунікативне минуле, комунікативне майбутнє, параметри мовного втілення. Для повнішого аналізу МЖ дозволу компоненти анкети доповнено категоріями комунікативного смислу та жанрової тональності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева И. С. Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1971. – 18 с.
2. Апресян Ю. Д. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 2003. – 1488 с.
3. Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре // Избранные труды : в 2-х т. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2. – С. 199–218.
4. Арутюнова Н. Д. Жанры общения // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис. – Москва : Наука, 1992. – С. 52–56.
5. Багдасарян Т. О. Тональность как компонент модели речевого жанра (на материале речевого жанра «угроза») // Жанры речи. – Саратов, 2002. – Вып. 3. – С. 240–245.
6. Баландіна Н., Степаненко М. До проблеми опису етикетних перформативів у словниках (чесько-українські паралелі) // *Eslavística Complutense*. – 2007. – № 7. – С. 63–76.
7. Баранов А. Г. Когниотипичность жанра // *Stylistika*. – Vol. VI. – Opole, 1997. – С. 331–343.
8. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. – Москва : Искусство, 1986. – С. 250–296.
9. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. – Київ : Академія, 2011. – 304 с.
10. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
11. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 278 с.

12. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. – Київ : Академія, 2004. – 344 с.
13. Бацевич Ф. С. Художній текст VS ченнелінг-текст: виявлення мовленнєвожанрової специфіки // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. Харк. націон. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2009. – Вип. 27. – С. 103–111.
14. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1992. – 168 с.
15. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 180 с.
16. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Чернівці – Івано-Франківськ, 1997. – 16 с.
17. Бирюлин Л. А. Теоретические аспекты семантико-прагматического описания императивных высказываний в русском языке : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». – Санкт-Петербург, 1992. – 41с.
18. Богданов В. В. Классификация речевых актов // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин, 1989. – С. 25–37.
19. Бондарева Н. О. Структурно-семантичні і комунікативно-прагматичні особливості висловлювань із концептом «порада» : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2005. – 19 с.
20. Вежбицкая А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275.
21. Вежбицка А. Речевые жанры // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1997. – С. 99–111.

22. Войцехівська Н. К. Категорія згоди в українському літературному діалогічному дискурсі (на матеріалі художньої літератури ХХ – початку ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова». – Київ, 2009. – 288 с.
23. Гайда Ст. Жанры разговорных высказываний // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУнц «Колледж», 1999. – Вып. 2. – С. 103–111.
24. Гайда Ст. Проблемы жанра // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1986. – С. 22–28.
25. Галактионова И. В. Средства выражения согласия / несогласия в русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва, 1995. – 24 с.
26. Гастева Н. Н. Диалогическое единство в разговорной речи : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Саратов, 1990. – 20 с.
27. Гиндин С. И. Речевые жанры и языковое сознание // Языковое сознание : тезисы докл. IX Всесоюз. симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – Москва : Ин-т языкознания РАН, 1988. – С. 41–42.
28. Гловинская М. Я. Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов // Русский язык в его функционировании: коммуникативно-прагматический аспект. – Москва : Наука, 1993. – С. 158–215.
29. Гольдин В. Е. Проблемы жанроведения // Жанры речи : сборник науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1999. – Вып. 2. – С. 4–7.
30. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики : уч. пособие. – Москва : Лабиринт, 2001. – 304 с.

31. Горошко Е. И., Жигалина Е. О. Виртуальное жанроведение: устоявшееся и спорное // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Сер. : Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), № 1. – С. 105–124.
32. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Чернівці, 2005. – 20 с.
33. Дементьев В. В. Теория речевых жанров. – Москва : Знак, 2010. – 600 с.
34. Дённингхаус С. Теория речевых жанров М. М. Бахтина в тени прагмалингвистики // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2002. – Вып. 3. – С. 104–118.
35. Дерпак О. В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Київ, 2005. – 16 с.
36. Дмитренко О. Л. Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2009. – 20 с.
37. Долинин К. А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУнц «Колледж», 1999. – Вып. 2. – С. 7–13.
38. Дрінко Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». – Донецьк, 2005. – 19 с.
39. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. – вид. 2-ге, виправл. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.

40. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. – Москва : КомКнига, 2005. – 224 с.
41. Извекова М. Г. Прагмалингвистические характеристики ритуального дискурса : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Волгоград, 2006. – 20 с.
42. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови. – вид. 5-те, опрац. і доповн. – Львів : БаК, 2014. – 530 с.
43. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград : Перемена, 2004. – 477 с.
44. Карасик В. И. Язык социального статуса. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
45. Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Речь москвичей: коммуникативно-культурологический аспект. – Москва : Ин-т русс. яз. РАН, 1999. – 396 с.
46. Кожевникова К. В. Об аспектах связности в тексте как целом // Синтаксис текста. – Москва : Наука, 1979. – С. 49–67.
47. Кожина М. Н. Речевой жанр и речевой акт (некоторые аспекты проблемы) // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУнц «Колледж», 1999. – Вып. 2. – С. 52–61.
48. Комлева Е. В. Соотношение понятий «речевой жанр» и «речевой акт» (на материале немецких апеллятивных текстов) // Теория и практика общественного развития. – 2011. – № 5. – С. 296–300.
49. Куликова В. Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Французька мова». – Київ, 2001. – 19 с.
50. Куравська Н. Ю. Семантика превентива та засоби його вираження в сучасній українській мові // Наукові записки Національного

- університету Острозька академія. – Серія «Філологічна». – 2016. – Вип. 60. – С. 175–177.
51. Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий: синхронно-сопоставительный очерк. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 168 с.
 52. Матусевич Л. М. Статус категорії «мовленнєвий жанр» у сучасній лінгвістиці // Молодий вчений : наук. журнал. – Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2017. – № 4.3 (44.3). – С. 155–158.
 53. Мясоєдова С. В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2001. – 178 с.
 54. Нарушевич-Васильєва О. В. Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Одеса, 2002. – 176 с.
 55. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – вид. 2-е, доповн. – Київ : Вид. центр «Київський ун-т», 1999. – 307 с.
 56. Прибыток И. И. Структурные и коммуникативные типы безимперативных побудительных предложений в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Калинин, 1972. – 25 с.
 57. Саранцацрал Ц. Речевые акты побуждения, их типы и способы выражения в русском языке : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва, 1993. – 40 с.
 58. Седов К. Ф. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация. – Москва : Лабиринт, 2007. – 320 с.
 59. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. – Москва : Лабиринт, 2004. – 320 с.
 60. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.

61. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. – Черкаси, 2011. – 350 с.
62. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170–194.
63. Серль Дж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 151–169.
64. Сиротинина О. Б. Некоторые размышления по поводу терминов «речевой жанр» и «риторический жанр» // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов, 1999. – Вып. 2. – С. 26–31.
65. Словник української мови: в 11-ти т. – Київ : Наукова думка. – Т. 2. – 1971. – 550 с.
66. Словник української мови: в 11-ти т. – Київ : Наукова думка. – Т. 3. – 1972. – 744 с.
67. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія. – Київ – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – 176 с.
68. Турик Л. Р. Перформативні висловлення в українській історичній прозі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Луцьк, 2009. – 212 с.
69. Федосюк М. Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи // Жанры речи : сборник науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Коледж», 1997. – С. 66–87.
70. Федосюк М. Ю. Комплексные жанры разговорной речи: «утешение», «убеждение» и «уговоры» // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург : Арго, 1996. – С. 73–94.

71. Федосюк М. Ю. Семантика существительных речевой деятельности и теория жанров речи // Русское слово в языке, тексте и культурной среде. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1997. – С. 60–73.
72. Федосюк М. Ю. Художественная проза как источник сведений о системе жанров русской речи // Русский язык в его функционировании : тезисы докладов международной конференции. Третьи Шмелевские чтения, 22–24 февраля 1998 г. – Москва : Изд-во «Русские словари», 1998. – С. 107–109.
73. Фоміна Л. В. Комуникативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2000. – 19 с.
74. Формановская Н. И. Прагматика побуждения и логика языка // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 5–6. – С. 34–40.
75. Фролова И. Е., Высоцкая А. В. Некоторые проблемы коммуникативной семантики диалогических единств «вопрос – ответ» // Комуникативні та когнітивні проблеми дискурсу. – Харків : Лівий берег, 2001. – С. 104–109.
76. Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и типология императива. Русский императив. – Ленинград : Наука, 1986. – 272 с.
77. Шатуновский И. Б. Речевые акты разрешения и запрещения в русском языке // Логический анализ языка. Языки этики. – Москва, 2000. – С. 319–325.
78. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – Москва : Изд-во АН СССР, 1960. – 377 с.
79. Шмельова Т. В. Модель речевого жанра // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУнц «Колледж», 1997. – Вып. 1. – С. 88–99.
80. Шмелева Т. В. Речевой жанр. Возможности описания и использования в преподавании языка // Russistik. Русистика.

Научный журнал актуальных проблем преподавания русского языка. – Berlin, 1990. – № 2. – С. 20–32.

81. Шмелева Т. В. Речевой жанр: опыт общелингвистического осмысления // *Collegium*. – Киев, 1995. – № 1–2. – С. 57–65.
82. Щерба Л. В. Современный русский литературный язык. Избранные работы по русскому языку / под ред. М. Матусевича. – Москва : Учпедгиз, 1957. – С. 113–130.
83. Якубинский Л. П. Язык и его функционирование. Избранные работы / под ред. А. Леонтьева. – Москва : Наука, 1986. – С. 17–58.
84. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генеологія наукової комунікації : монографія. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 420 с.
85. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1962. – 166 p.
86. Bach K. Conversational implicature // *Mind and Language*, 9, 1994. – P. 124–162.
87. Bhatia V. K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. – London : Longman, 1993. – 246 p.
88. Hindelang G. Auffordern. Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachliche Realisierungsformen. – Göppingen : Alfred Kümmerle, 1978. – 575 s.
89. Swales J. *Genre Analysis : English in academic and research setting*. – Cambridge : CUP, 1998. – 260 p.
90. Witosz B. *Genologia lingwistyczna*. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005. – 261 s.
91. Wunderlich D. *Studien zur Sprechakttheorie*. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1976. – 416 s.

РОЗДІЛ 2

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ДОЗВОЛУ

2.1. Конститутивні ознаки мовленнєвого жанру дозволу

2.1.1. Комунікативна мета й апріорний комунікативний смисл

Для ґрунтового аналізу МЖ важливим є визначення потенційних комунікативних інтенцій мовця, оскільки вони відіграють роль рушійних сил, що провокують мовленнєві дії та безпосередньо впливають на перебіг інтеракції. Заслуговує на увагу також аналіз пресупозиції, властивої для комунікативної ситуації дозволу.

Комунікативна мета, як зазначалося раніше, є базовою характеристикою та основою типології МЖ. У науковій літературі для її позначення послуговуються також поняттями «інтенція», «ціль» і «намір».

Інтенція (від лат. *intentio* – намір, прагнення) – превербальний, осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її реалізації [58, с. 203].

С. Т. Шабат-Савка витлумачує інтенцію як амбівалентну поняттєву категорію, що репрезентує ментальний світ людини, її потреби за допомогою різнорівневих мовних одиниць, модально-інтенційних висловлень, реченнєвих еквівалентів, МЖ і дискурсів [80, с. 71–72].

Інтенція є складним і багатоаспектним поняттям. Її структура, на думку лінгвістів, містить такі складники: 1) сформоване на підставі мотиву осмислене бажання домогтися певного немовленнєвого ефекту; 2) усвідомлення необхідності здійснити відповідні мовні дії для досягнення цього наміру; 3) конкретну мотивацію мовленнєвої дії як поштовх до здійснення комунікативного акту [58, с. 203].

У ТМА інтенція позначається як іллокуція. Дж. Серль наголошував, що іллокуція як один зі складників МА передбачає втілення у висловленні певної інтенції [60, с. 28].

У «вузькому» розумінні поняття інтенції ототожнюють з поняттям іллокутивного акту, який не співвідноситься з авторською інтенцією, що передує висловленню, чи з продуктом її реалізації, а який є процесом розкриття мовцем поставленої мети, що відбувається одночасно з процесом самого висловлення. У «широкому» розумінні інтенція виявляється в якості домовної фази комунікації та зумовлює вибір і комбінування мовних одиниць відповідно до ситуації спілкування, функціонального стилю [66, с. 101].

З огляду на мовленнєву ситуацію, умови перебігу інтеракції, дискурсивно-синтаксичні засоби реалізації та міжрівневий категорійний статус комунікативної інтенції С. Т. Шабат-Савка виокремлює такі типи інтенцій: когнітивно-ментальні інтенції, комунікативно-модальні інтенції, суб'єктивно-модальні інтенції, дискурсивно-жанрові інтенції, метакомунікативні інтенції [80, с. 70]. Серед комунікативно-модальних інтенцій дослідниця вирізняє інтенції категоричного спонукання, до яких належить інтенція дозволу [там само, с. 155], що містить волевиявлення мовця, суть якого полягає в поданні згоди, дозволу, права на здійснення якоїсь дії [там само, с. 161].

Л. Р. Турик, аналізуючи перформативні висловлення, визначає іллокутивну мету висловлень дозволу як спонукання до завершення схваленої санкціонованої мовленнєвим суб'єктом дії, спрямованої на зміну будь-якої ситуації [70, с. 144].

Кожен із комунікативних партнерів має власні погляди, бажання, думки, потреби і т. ін., а відтак і власні наміри й очікування щодо комунікативної взаємодії. Комунікативна ситуація дозволу характеризується єдністю мовленнєвих задумів співрозмовників: ініціативний МА містить

запит дозволу, а реактивний МА – дозвіл. Взаємозалежність інтенцій визначає спільну мету, спрямовану на кооперативну взаємодію.

Адресант запиту дозволу має на меті спонукати співрозмовника до надання йому згоди, певних прав на зміну своєї поведінки або наявного на момент мовлення стану справ. Такі зміни є необхідними (бажаними, корисними) для нього, але можуть бути реалізовані лише за відсутності заперечень з боку адресата. Комунікативна мета суб'єкта дозволу полягає в тому, щоб надати певні права на здійснення бажаного комунікативному партнеру і в такий спосіб спонукати співрозмовника до вчинення / невчинення дії.

Загальною інтенцією директивних МА є зміна поведінки співрозмовника. Серед них дозвіл вирізняється тим, що імпульс каузації йде від адресанта запиту, а мета суб'єкта дозволу полягає в наданні прав на здійснення дій, потрібних для адресата. І. Б. Шатуновський зазначає: «Дозвіл передбачає, має в ролі презумпції, що адресат хоче Р, точніше вибрав Р (*хоче* в значенні «хоче і вибрав, має намір робити Р»), збирається зробити Р, але правила, що діють у групі, до якої належать мовець і адресат, такі, що для того, щоб зробити Р, йому потрібна додаткова санкція мовця» [81, с. 319].

Маючи владу над співрозмовником, суб'єкт дозволу може щось дозволити чи заборонити, але його комунікативні наміри так чи інакше пов'язані з пропозиційним змістом висловлення запиту дозволу (з бажаннями адресанта запиту, який висловлює пропозицію). О. Л. Даскалюк указує на те, що адресоване волевиявлення може передавати лише згоду мовця на виконання дії, потрібної власне адресатові [22, с. 12]. Отже, для МЖ дозволу характерною є зумовленість інтенцій мовця пропозицією адресанта запиту.

На підставі аналізу фактичного матеріалу було встановлено, що в комунікативній ситуації дозволу основною інтенцією мовця є надання певних прав співрозмовнику, що стосуються зміни його поведінки чи зміни наявного стану справ у потрібному для адресанта запиту напрямі.

Зміна поведінки комунікативного партнера може полягати у:

– виконанні певних мовленнєвих (1) / немовленнєвих (2) дій. Напр.:

1) *Отаман не став розмовляти з посланцем у своєму наметі. Вони удвох відійшли на щойно прориті шанці (...) – Кажу! – дозволив башичникові отаман (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»); – Павле Івановичу, а можна вас запитати? – підняв раптом руку єдиний на весь наш клас рудочубий Василько Перепелиця з першої парти. – Запитуй, – дозволив учитель (І. Кирій, «Голодна весна»);*

2) *– Можна я поношу її [сережку], поки ти не віддаси. – Добре, носи (О. Василюк, «Статус королеви»); – Дозволь оселитися (...) – Живи... – прошепотів (Люко Дашвар, «Биті є. Гоцик. Книга 3»);*

– невиконанні певних мовленнєвих (1) / немовленнєвих (2) дій. Напр.:

1) *– Дозвольте я не буду розповідати про це в присутності такої кількості людей. – Добре [дозволяю не розповідати] (розм.);*

2) *– Можна я не буду робити домашнє завдання? Завтра ж неділя. – Ну, не роби (розм.); – Дозвольте не відвідувати сьогодні збори старостату. Маю виступити на конференції в педагогічному університеті. – Добре, дозволяю [не відвідувати] (розм.).*

Наведемо приклади комунікативних ситуацій дозволу, в яких реалізується комунікативна інтенція надання прав співрозмовнику на зміну наявного стану справ: *– Прошу пробачення, я змушений іти. Можете бути вільні. Прошу дочекатися наступної пари у загальній залі (М. Соколян, «Кодло»); [Яків]: (спітнілий, зворушений) – Машина готова. Як з кутком? [Хима]: – Ой лишечко. Ще три хвилини – можна? (...) [Яків]: – Три хвилини – довше не ждуть! (М. Куліш, «Комуна в степах»); – А чи можна й мені знати про неї хоч трохи? – зрадів Гордій, що може відвернути тітку від неприємного враження, яке він зробив початком розмови. – Не трохи тобі треба знати про неї, а все треба знати, і конче треба знати (Т. Осьмачка, «Старший боярин»).*

Метою висловлення дозволу також може бути встановлення контакту з адресатом, перехід на новий (менш офіційний) рівень спілкування. Такі дозволи поєднують комунікативний і метакомунікативний компоненти та функціонують на початку інтеракції або в ситуації знайомства. Вони виконують фатичну роль, що виявляється в реалізації МА запиту / МА дозволу з метою зав'язати контакт, підтримати спілкування, зміцнити знайомство і т. д. Напр.: – *Бачу, у Президента неофіційний прийом класиків, може, і в мене є шанс представитись? (...) – Та звичайно, та обов'язково!* (Г. Тарасюк, «Сестра моєї самотності»); – *Можна з тобою «на ти»? – перепитала Ліна. – Звісно. Звісно, можна* (О. Василюк, «Статус королеви»); – *Пані Дворська, ви вже вдруге ставите мені це невизначене питання. – Можна просто Валентина. – А я просто Валера. – Дуже приємно* (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»).

Мовець, маючи на меті задовольнити прохання співрозмовника про дозвіл, ставиться до нього із розумінням, прагне налагодити доброзичливу атмосферу спілкування, уникнути конфліктної ситуації (не забороняє), виражає свою готовність співпрацювати. На цій підставі виділяємо вторинну комунікативну мету адресанта дозволу, що полягає в гармонізації стосунків зі співрозмовником, налагодженні кооперативного спілкування. Вторинною інтенцією також може слугувати демонстрація ввічливого ставлення до співрозмовника. Такі дозволи використовують задля дотримання правил етикету, принципу ввічливості.

Мета суб'єкта дозволу спонтанна і ситуативна, виникає в момент висловлення й реалізується в конкретній ситуації спілкування «тут і тепер». Мета адресанта запиту може бути спланованою або спонтанною, викликаною різними мовними та позамовними чинниками. Чинник підготовленості / не підготовленості мовлення дозволяє класифікувати комунікативні ситуації дозволу на спонтанні, заплановані та проміжні (про це див. підрозділ 2.2.). Щодо отримання певних прав, яке реалізується саме в момент мовлення, мета

адресанта запиту є ситуативною. Однак кінцева мета – виконання / невиконання певних бажаних, планованих дій – є пролонгованою, тобто продовженою в часі.

Іллокутивна мета може реалізуватися повністю або частково. За цим критерієм виділяємо два різновиди дозволу:

- 1) дозвіл – цілковита згода на здійснення чого-небудь;
- 2) частковий дозвіл, що характеризується обмеженням можливостей адресата (про це див. підрозділ 3.2.).

Комунікативна інтенція передбачає наявність у комуніканта іллокутивної та перлокутивної цілей і зумовлює формування смислу МА [7, с. 101–102]. Реалізація іллокутивного акту призводить до змін у свідомості й поведінці адресата – перлокутивного ефекту, який у МЖ дозволу формулюється так: *«Адресанту запиту вдалося отримати дозвіл і він може здійснити бажане / плановане»*. Бажання досягнути перлокутивного ефекту спонукає мовця до ретельного відбору оптимальних мовних та невербальних засобів для вираження своїх намірів.

У процесі комунікативної взаємодії можливі ситуації, коли іллокутивна мета не відповідає досягнутому перлокутивному ефекту. Російський мовознавець М. Ю. Федосюк стверджує, що розбіжність між впливом на адресата (що входить до комунікативних намірів мовця) та реальною реакцією адресата можлива тоді, коли:

(а) адресат неправильно визначив жанрову належність (іллокутивну силу) висловлення;

(б) адресат не хоче або не може реагувати на висловлення відповідно до задуму мовця;

(в) висловлення здійснило на адресата незапланований емоційний вплив [72].

Треба зазначити, що причина невідповідності між досягнутим перлокутивним ефектом та іллокутивною метою найчастіше полягає у

відсутності в адресата бажання або можливості надати дозвіл, що провокує негативну реакцію.

Під час породження тексту комуніканти апелюють до невербальних фонових знань. Інформація у вигляді загальних відомостей, знань, що формально не виражена в повідомленні, пов'язана з пресупозицією.

Прагматичною пресупозицією висловлення називається пропозиційний компонент, який мовець вважає відомим для слухача [26, с. 169]. Під поняттям пресупозиції (у широкому значенні) розуміємо спільний фонд знань, спільний досвід, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими володіють комуніканти; зону перетину когнітивних просторів учасників комунікації, яка актуалізується в процесі спілкування [6, с. 181].

Універсальною пресупозицією вживання директивів є:

- 1) адресант бажає спонукати адресата до виконання / невиконання дії;
- 2) адресант правомірний висловити своє спонукання;
- 3) адресат здатний виконати дію;
- 4) адресат зробить цю дію [23, с. 198].

Типова пресупозиція комунікативної ситуації дозволу – це усвідомлення адресантом запити неможливості реалізувати свої бажання / плани без дозволу уповноваженої особи – суб'єкта дозволу. Окрім цього, інтенція дозволу також зумовлена сферою спілкування й особливостями статусно-рольової диференціації учасників спілкування. Зокрема, в офіційній сфері потрібно дотримуватися дистанції під час комунікації, тому частіше виникає потреба питати дозволу, ніж у побутовій сфері. Щодо статусної детермінованості важливим є такий факт: комунікант із нижчим статусом для здійснення необхідних для нього змін змушений просити дозволу на це в комуніканта з вищим статусом, який експлікує власну волю.

Комунікативна мета учасників спілкування та інші прагматичні чинники дискурсотворення пов'язані з комунікативним смислом –

інформативним складником МЖ. У дослідженні послуговуємося таким визначенням: комунікативний смисл – це узагальнене значення МЖ, яке виформовується в процесах спілкування в конкретній конситуації [5, с. 230].

Ф. С. Бацевич виділяє два типи смислів: *узуалізований (або апріорний)*, який наявний (відкладений) у психічній діяльності кожного індивіда як його світоглядні, психічні, психологічні, ментальні, комунікативні та інші константи (установки) та *оказіональний (або апостеріорний)*, який виформовується в ході комунікації як діяльності [там само, с. 76].

Оскільки найважливішими ознаками МЖ є його формальна цілісність, структурованість і впізнаваність, нас цікавить саме апріорний комунікативний смисл, який виявляється в типовій комунікативній ситуації дозволу й правильно ідентифікується комунікативним партнером. Узуальний (апріорний) комунікативний смисл проявляється як комунікативні навички побудови типового мовленнєвого жанру з типовою для нього інтенцією у конкретній конситуації спілкування (адресант) і звичного сприйняття саме цього комунікативного смислу адресатом [там само, с. 86].

Апріорний комунікативний смисл МЖ дозволу визначаємо як синтез інтенцій учасників комунікативної ситуації дозволу. Він полягає в спонуканні адресата до бажаної / планованої ним зміни поведінки чи наявного стану справ. Інакше кажучи, апріорний комунікативний смисл МЖ дозволу можна сформулювати так: *«Я знаю, що адресат хоче / збирається змінити свою поведінку чи наявний стан справ, але не може зробити цього без мого дозволу. Я хочу / можу надати йому права на здійснення його намірів»*.

А. Вежбицька розглянула дозвіл, використовуючи метод аналітичного формулювання семантичних примітивів. У дисертації поділяємо думку дослідниці, що дозвіл як МЖ містить такі змістові складники:

- знаю, що ти хочеш зробити X;

- знаю, що ти розумієш, що ти не міг би цього зробити, якби я не хотів, щоб ти це зробив;
- говорю: не хочу, щоб ти думав, що я не хочу, щоб ти це зробив;
- говорю це тому, що хочу, щоб ти міг це зробити [12].

Отже, сутність комунікативного смислу МЖ дозволу визначається синтезом інтенцій комунікантів та залежить від пропозиційного змісту висловлення запиту, контексту спілкування.

Для МЖ дозволу характерною є зумовленість інтенцій мовця пропозицією адресанта запиту. Основною інтенцією мовця є надання певних прав співрозмовнику, що стосуються зміни його поведінки чи зміни наявного стану справ у потрібному для адресанта запиту напрямі. Метою висловлення дозволу також може бути встановлення контакту з адресатом, перехід на новий (менш офіційний) рівень спілкування. Вторинна комунікативна мета адресанта дозволу полягає в гармонізації стосунків зі співрозмовником, налагодженні кооперативного спілкування, а також демонстрації ввічливого ставлення до діалогічного партнера.

2.1.2. Концепція автора, концепція адресата

Важливою ознакою МЖ є взаємини комунікантів, їхні рольові, психологічні та соціальні характеристики.

У сучасній лінгвістиці мову як інструмент комунікації розглядають під антропоцентричним кутом зору. У центрі уваги дослідників перебуває суб'єкт – користувач мовою – людина, яка має певний соціальний, культурний та індивідуальний досвід, систему знань про навколишню дійсність і проявляє себе в різних типах комунікативних ситуацій. Актуальною й перспективною є проблема адресантно-адресатних відношень у різних формах діалогічної взаємодії, а також питання рольової диференціації комунікантів у міжособистісних стосунках.

Дослідженню категорій адресанта й адресата, їхніх соціально-статусних характеристик, рольового представлення, комунікативної поведінки та мовленнєвої взаємодії присвячені праці Н. Д. Арутюнової [2], М. М. Гавриш [16], В. І. Карасика [29], К. Ф. Сєдова [57], І. П. Сусова [65], М. М. Телеки і В. Д. Шинкарука [69], Н. І. Формановської [78] та інших науковців.

Поділяючи думку Н. І. Формановської, вважаємо найголовнішими складниками комунікативної ситуації її учасників: адресанта й адресата [78, с. 42]. Комуникант передає інформацію, здійснює комунікативний вплив на співрозмовника чи сприймає й інтерпретує отриману інформацію. У соціопсихологічному плані він постає як комунікативна особистість із певною комунікативною поведінкою, визначеною його комунікативною свідомістю.

Комуникативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, що діє в реальній комунікації [34, с. 125]. Особистість наділена комунікативною свідомістю, яка визначає її комунікативну поведінку: нормативну чи ненормативну, вертикальну чи горизонтальну, вербальну чи невербальну.

Комуниканти наділені певними соціальними, психологічними, мовномисленнєвими особливостями. У процесі інтеракції вони виявляють себе як мовні особистості – носії певних знань та уявлень про зовнішній світ. Мовна особистість володіє виражальними багатствами мови, продукує її в різних життєвих ситуаціях і шанує її, дбає про її збереження й розвиток [48, с. 294]. На відміну від поняття мовної особистості, під яким розуміють людину як носія мови, «людину, яка реалізує себе в мовленнєвій діяльності на основі сукупності певних мовних здібностей, умінь, знань, уявлень [17, с. 164]», поняття комунікативної особистості є значно ширшим і відображає особливості мовців, пов'язані з їхньою безпосередньою участю в комунікації, використання ними як мовних, так і екстралінгвальних засобів спілкування.

У науковій літературі комунікативних партнерів називають по-різному: адресант і адресат, мовець і слухач, відправник і отримувач, продуцент і реципієнт, суб'єкт і адресат висловлення, комуніканти, інтерактанти.

З огляду на структуру діалогічного дискурсу зі значенням дозволу комуніканти, який надає дозвіл, є одночасно й адресатом запиту й адресантом висловлення дозволу. Тому для опису комунікативних партнерів у досліджуваній комунікативній ситуації виокремлюємо адресанта запиту (маючи на увазі комуніканта, що виявляє своє бажання отримати дозвіл) і суб'єкта дозволу (комуніканта, що надає дозвіл).

У діалогічній взаємодії опозиція «адресант – адресат» визначає співвідношення репліки стимулу та репліки реакції. Ініціативна репліка адресанта задає комунікативне спрямування майбутньому спілкуванню, а кінцеве її розгортання в певному напрямі відбувається тільки після реактивної репліки адресата [64]. Успішна реалізація діалогу зі значенням дозволу залежить не тільки від бажання ініціатора комунікативної взаємодії отримати дозвіл, а й від бажання співрозмовника надавати такий дозвіл або ж узагалі надавати будь-яку відповідь. Отже, адресант і адресат є активними учасниками комунікативної взаємодії, подальше розгортання якої залежить від обох співрозмовників.

У процесі комунікації мовленнєвій поведінці учасників спілкування притаманні відповідні функції. Суб'єкт дозволу, оголошуючи своє рішення дозволити щось адресату, реалізує функцію повідомлення. Його ключовою функцією є спонукання до дії, на здійснення якої просив дозволу співрозмовник. Напр.: – *Можна я у вас квіти поки поставлю?* – ***Так, беріть будь-яку вазу*** (О. Василюк, «Статус королеви»).

Супровідними функціями суб'єкта дозволу постають апелятивна, експресивна, емотивна.

Для реалізації апелятивної функції адресант використовує звертання до адресата, напр.: – *Можна мені, мамо, побачити?* – запитав обережно. – *Дивись, дивись, дитино...* (У. Самчук, «Волинь»).

Експресивна функція полягає в демонстрації власного ставлення мовця до того, про що він говорить, напр.: – *Дозвольте присісти біля вас. – Із задоволенням!* (розм.); – *А я до вас у справі, – сказав Володько. – О-о-о! – витягнув наперед голову Габель. – Це мені тільки приємно. Дуже, дуже прошу. Буду радий вам послужити* (У. Самчук, «Волинь»).

Вияв комунікантом своїх емоцій, почуттів, а відтак і використання окличної інтонації, слів *звичайно, звісно, авжеж* та ін. вказує на емотивну функцію. Напр.: – *Просто я пізнала вас на обкладинці і хотіла взяти автограф. Якщо можна. – Звісно, – посміхнулась Емма і по-директорськи розписалась на першій сторінці...* (О. Василюк, «Статус королеви»); – *Можна мені взяти одну ковдру? – Ну, звичайно! – сміється Макс* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»).

В етикетних ситуаціях мовець часто надає дозвіл з метою встановлення або регулювання контакту зі співрозмовником, у такий спосіб реалізуючи фатичну функцію, напр.: – *Темні ваші справи, богопротивні, – підсумував ці пояснення Рева. – Але ще одне хочу тебе запитати. – Питайте* (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»); *Вона прошепотіла: – Маю новину. – Кажу* (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»).

Основними функціями адресанта запиту є повідомлення про свої наміри (отримати дозвіл на вчинення / невчинення певної дії чи зміну стану справ), а також спонукання адресата до надання дозволу, напр.: – *Можна мені вийти, подихати повітрям?* – по-школярськи видушує з себе Бранко. – *Вийди, синку, а чого ж ні, поблажливо посміхається директор* (К. Калитко, «М. Істерія»).

Адресант запиту може виконувати й інші функції: апелятивну (1), експресивну (2), емотивну (3), фатичну (4), напр.:

(1) – *Слухайте, пане Мельник, а можна на «ти»? Ми майже земляки, все ж таки. – Так, звичайно! Вся приємність на моєму боці (О. Форостина, «Duty free»); – **Науме Федоровичу! Можна? – Прошу! Прошу!** – хапливо одповів Наум Федорович (В. Винниченко, «Божки»);*

(2) [Трохимович]: – *Дозвольте мені слово, бо я... **Я не можу на таку річ собі промовчати.** Мило справді, товариші, було, раз не стало (М. Куліш, «Вічний бунт»);*

(3) – *Можна й мені стрельнути? **Хоч разок!** – Не можна! – відповів твердо татко. – І так одну стрілу зіпсували. (...) – Якщо вже так свербить постріляти, змайструй собі кілька стріл та й стріляй, скільки хочеш (А. Дімаров, «Друга планета»);*

(4) – *Все... А тепер – **чи не міг би я вас дещо запитати?** – Будь ласка, – охоче згодився начальник (І. Багрянний, «Сад Гетсиманський»).*

Комунікативна поведінка індивідів залежить не лише від їхніх намірів, знань, зовнішніх умов ситуації спілкування, але й від статусних характеристик і ролей, які вони виконують. До ознак соціального статусу належать вік, стать, національність, освіта, професія, досвід, соціальний стан, рівень володіння мовою. У повсякденному міжособистісному спілкуванні мовець виконує певну соціальну роль, яку визначають як «схвалений суспільством еталон поведінки, який відповідає конкретній ситуації спілкування й соціальній позиції особистості, тобто її статусу» [19, с. 149]. Статус визначає місце особистості в суспільстві.

Комунікативно значущими є статусна, позиційна й ситуаційна ролі учасників інтеракції, сукупність яких становить комунікативний статус. Комунікативні ролі в різних ситуаціях спілкування неоднакові, створюють нескінченну кількість комбінацій, що перемішуються й опосередковано впливають одна на одну [30]. Статусна та позиційна ролі є відносно постійними, а ситуаційна залежить від конкретних обставин спілкування, ситуації, у яку потрапляє особистість.

Соціальний статус і ролі комунікантів зумовлюють певні поведінкові моделі, регулюють процес взаємодії та вибір мовленнєвих засобів відповідно до ситуації спілкування. Варто зазначити, що вибір моделі поведінки ґрунтується на найважливіших, релевантних для конкретної ситуації соціальних стосунках, а не на підставі всіх наявних характеристик комунікантів, адже в кожній окремій ситуації одні характеристики актуалізуються, а інші – стають нейтральними.

Залежно від статусу співрозмовників стосунки між ними можуть бути розподілені в такий спосіб:

- 1) позиція адресанта є вищою, ніж адресата;
- 2) позиція адресанта є нижчою, ніж адресата;
- 3) позиції адресанта й адресата є рівними.

У зв'язку з цим виділяють субординативні (старший / молодшому, молодший / старшому) та несубординативні (рівний / рівному) взаємини [69, с. 26], а також симетричні й асиметричні ситуації рольового спілкування [57, с. 83].

Для МЖ дозволу характерною є асиметричність позицій комунікантів. Адресант запиту перебуває в залежному стані (нижча позиція), а суб'єкт дозволу має особливі, відсутні в співрозмовника права – дозволити чи заборонити певні дії (вища позиція). Навіть якщо учасники діалогу мають приблизно однакові статусні та позиційні ролі, комунікативна ситуація дозволу асиметрична, адже висловлення прохання про дозвіл передбачає визнання адресантом запиту своєї нижчої ситуаційної ролі. Напр.:

(1) – Дімич, можна тебе на два слова? – звернувся він до Почеконіуса.
– **Можна**, – піарник зняв окуляри, вийняв з кишені шматок замші й став терти ним товсті лінзи. – **Навіть на три** (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»);

(2) – Потім побалакаємо. Тільки одне питання. – **Розумне, я сподіваюсь?** – **Найрозумніше.** – **Валяй** (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»).

У поданих прикладах спілкування відбувається між близькими знайомими, що перебувають у дружніх стосунках і мають приблизно однаковий соціальний статус та рівноправні позиції. Але через певні обставини (бажання відвернути увагу адресата від виконуваної ним роботи заради власних інтересів (1); бажання поставити запитання, хоча розмова вже закінчена (2)) ситуаційна роль комуніканта нижча під час запиту дозволу (*Дімич, можна тебе на два слова?; Тільки одне питання*), а другий комунікант отримує вищу роль, маючи право дозволити чи заборонити те, до чого прагне співрозмовник (*Можна; Валяй*).

Під час спілкування може відбуватися перерозподіл ролей учасників. Якщо ініціатива запиту дозволу належить комуніканту з вищим статусом, то комунікативні ролі не відповідають соціальним. Напр.: – *Дозволь запитати... – Питайте, та не все розкажу, – відказала Катерина* (Люко Дашвар, «Село не люди»). Запит дозволу висловлює Алка Залусківська – співрозмовниця з вищим соціальним статусом (жінка середніх років), а суб'єктом дозволу виступає Катерина з нижчим статусом (дівчинка тринадцяти років). Аналіз фактичного матеріалу показав, що ситуації, коли дозвіл надає комунікант із нижчим статусом є поодинокими, оскільки залежність «вищого» від «нижчого» не є характерним та частотним явищем міжособистісної взаємодії.

Порівняємо дві комунікативні ситуації, які мають структуру «запит – дозвіл»:

1) нижчий статус (батьки) – вищий статус (учитель):

– *Дозвольте, будь ласка, дітям користуватися планшетами на уроці замість підручників. – Добре, я дозволяю, але відповідальності за вашу техніку не несучу* (розм.);

2) вищий статус (директор школи) – нижчий статус (учитель):

– Ви маєте дозволити учням користуватися електронними підручниками на уроках. – Я дозволяю, але не знаю чи піде це на користь навчанню (розм.).

Перший приклад демонструє стандартну комунікативну ситуацію дозволу, у другому запит дозволу корелює з вимогою. Оскільки мовлення комуніканта з вищим соціальним статусом характеризується категоричністю й авторитарністю, висловлене ним прохання про дозвіл за функціональним змістом переходить у вказівку, вимогу, розпорядження чи наказ. Напр.: – *А хто з тобою? – Антін із Загориня. – То давайте, хлопці, ружа, і можете йти додому...* (О. Вільчинський «Останній герой»).

Узявши за основу такі критерії, як маркованість, фіксованість і вектор статусу, В. І. Карасик запропонував поділ МА на статусно-нейтральні (обираються незалежно від ролі співрозмовника) та статусно-марковані (відображають залежність форми висловлення від статусу мовця). Останні поділяють на статусно-лабільні (зі змінним статусним вектором) та статусно-фіксовані (із низхідним або висхідним статусним вектором мовця) [29, с. 120]. Саме від соціальної позиції мовців у суспільстві (соціального стану, соціального статусу, соціальної ролі) залежить вибір структури того чи того соціально значущого різновиду чи різновидів висловлення [47, с. 124–125; 69, с. 28].

Комунікативна ситуація дозволу характеризується чітко визначеними й стійкими позиціями учасників спілкування, тому ініціативне й реактивне висловлення є статусно-фіксованими, при цьому МА запити дозволу – із висхідним статусним вектором адресанта, а МА дозволу – із низхідним. Відмінність статусів учасників спілкування призводить до виникнення між ними соціальної дистанції й дотримання субординації в стосунках. Суб'єкт дозволу й адресант запити пов'язані між собою ієрархічними відносинами на зразок «керівник – підлеглий», «старший – молодший», а за умови рівних

соціальних статусів – «той, що має право надавати дозвіл – той, що не має такого права».

Мовні засоби вираження соціального статусу особи на матеріалі української мови вивчали М. М. Гавриш, М. С. Скаб, М. М. Телеки й В. Д. Шинкарук [16; 61; 69]. Позначення статусних, рольових, особистісних взаємин виражається в мові опосередковано. Специфіка вияву семантики категорії соціального статусу особи полягає в тому, що носіями імпліцитного виявлення категорійної ознаки соціального статусу є мовні одиниці експліцитних категорій [69, с. 33].

Для МЖ дозволу спеціалізованими формами вираження ознак соціального статусу, що позначають статусну нерівність осіб, слугують:

– увічливі звертання, напр.: [Оля]: – **Валеріане Сергійовичу**, можна до вас? [Лундишев] (ставить пляшку і обертається): – А? Що? А, це ти, **Олю!** (Сухо) – Чого тобі треба? (І. Кочерга, «Майстри часу»); [Голос]: – А можна мені зійти на вашу трибуну? [Ромен]: – Будь ласка, **товаришу Мартюк!** Ви ж, здається, не ворог наш... (М. Куліш, «Вічний бунт»);

– спеціалізовані звертання, що виражають співвідношення позицій мовців у суспільстві, лексеми з конотаціями соціального статусу, напр.: – **Пане голово!** Чи можемо ми зробити перерву? – Добре. Перерва десять хвилин (розм.); – **Професоре!** Дозвольте затримати вас на декілька хвилин. – Так, будь ласка (розм.); – **Слідчий!..** – Ну? – Дозвольте слово мовити. – Ага, надумав? Ну, говори, – відгукнувся Сергєєв жваво (І. Багрянний, «Сад Гетсиманський»); – У мене до вас діло, – поправився я, – і питаю, бо всяких **москвофілів** здалека не хотів би бачити. – **Соціаліст** я, пане Повсюдо, – впевненіше і поважно сказав Молотковський і діловито відкашлявся. – То прошу вас (Р. Андріяшик, «Люди зі страху»); – Маєш бігти... Ну то біжи, **письмаче**, – Роман Теодорович тисне йому руку (В. Єшкілев, «Пафос»);

– займенники **ти** / **Ви**, напр.: – Можна поставити **вам** питання? – запитала Ліна. – Спробуйте (О. Василюк, «Статус королеви»); – Так **ти**

думаєш, його можна брати? (...) – Звісно, беріть! Якщо у вас не буде часу – я за ним догляну. Зарахую до складу своєї експедиції... (А. Дімаров, «Друга планета»); Шлях відкрито. – Тоді ласкаво просимо, (...) – Якщо бажаєш... ти можеш увійти (Н. Шевченко, «Оksamитовий перевертень»).

Отже, під час реалізації МЖ дозволу мовленнєва поведінка комунікантів спрямована на успішне здійснення комунікативної взаємодії. Мовці перебувають в асиметричних стосунках, які зумовлені нерівністю їхніх статусних, позиційних або ситуаційних ролей. МА дозволу належить до статусно-фіксованих МА із низхідним статусним вектором адресанта.

2.1.3. Диктумний зміст

Одним із складників комунікативно-прагматичної організації МЖ є диктумний зміст. У сучасній комунікативній лінгвістиці натрапляємо на різні номінування цього поняття: «параметр диктумного змісту», «предметно-сміслова завершеність» (за М. М. Бахтінім), «диктумна частина висловлення», «концепція жанрової події». Диктумний зміст – це структура МЖ як певної комунікативної події, що має початок, продовження й кінець.

Один диктумний зміст може відобразитися в мовленні різними жанрами. З іншого боку, МЖ залежать від характеру диктума. У процесі формування МЖ важливими постають такі чинники: характер актантів (виконавців прескрипції), взаємозв'язок актантів та учасників спілкування, часова перспектива та оцінка диктумної події [83, с. 88–98]. Для нашого дослідження особливу вагу має саме оцінка події, яка диференціює імперативні МЖ, надає підстави протиставити МЖ дозволу, що має позитивну оцінку, і МЖ заборони з негативною оцінністю.

У найзагальнішому вигляді диктумний зміст МЖ дозволу можна структурувати так:

- 1) апеляція до адресата;
- 2) позитивна оцінка намірів адресата;

- 3) інформування адресата про дозвіл і спонукання до дії;
- 4) розширення / обмеження можливостей адресата, аргументація, порада, схвалення, додаткові роз'яснення.

Напр.: – *Великий султане, – підступив яничар-ага до Амурата, – дозволь хоч мені, коли забули про це твої уста, прославити сьогодні хоробре яничарське військо [...] – Ти правий, Нур Алі (1), – промовив, стримуючи тремтіння губ. – За твоїх лицарів треба випити (2), і я дозволяю (3). Однак, як велить закон предків, усі пропозиції султану доводить до відома диван, а не одна особа (4)* (Р. Іваничук, «Мальви (Яничари)»);

– *Ви, Павле Йосиповичу (1), можете йти додому (3). Сьогодні нічне чергування веде Кузь (4)* (Г. Тютюнник, «Вир»).

Обов'язковими компонентами структури дозволу є другий і третій пункти, при цьому позитивна оцінка намірів співрозмовника є першостимулом для висловлення дозволу. Адресант свідомо обирає, як саме оцінити наміри комунікативного партнера – позитивно (у разі дозволу) чи негативно (у разі відмови). У композиції дозволу така оцінка здебільшого не виражена мовними засобами і функціонує як невербальний компонент.

Варто зазначити, що такий різновид, як вимушений дозвіл, становить виняток щодо обов'язковості позитивної оцінки намірів співрозмовника. Мовець надає його всупереч своїм бажанням, переконанням і не розцінює плани адресата як такі, що потребують здійснення.

Апеляція до адресата представлена факультативно, її реалізують звертання або невербальні засоби (погляд, жести та ін.). Четвертий у нашому переліку складник диктумного змісту МЖ дозволу – розширення / обмеження можливостей адресата, аргументація, порада, схвалення, додаткові роз'яснення, також є факультативним. Цей компонент означає можливе включення у структуру МЖ додаткових МА. Наведемо приклади дозволу із застереженням, порадою: – *Поїду!* – *повторює хлопець. – Чи дасте картоплі на дорогу? – **Бери, скільки вміститься в торбині, і хліба спечемо:***

ти ж заробив. А тільки не раджу їхати в біду (В. Барка, «Жовтий князь»);
*І, витримавши урочисту паузу, зробив жест цезаря: – Ви вільні! Можете
 йти на всі чотири сторони. Але постарайтеся більше ніколи мені на очі
 не потрапляти і ще одна порада: спробуйте заробляти гроші чесною
 працею. Це ж так приємно взяти в руки своє, кровно
 зароблене!* (Ю. Винничук, «Діви ночі»).

Отже, МЖ дозволу як комунікативна подія в загальному вигляді може бути структурована в такий спосіб: 1) апеляція до адресата; 2) позитивна оцінка намірів адресата; 3) інформування адресата про дозвіл і спонукання до дії (МА дозволу); 4) додаткові МА. Наявність усіх перелічених складників дозволу не є обов'язковою, розгортання подій відбувається швидше й простіше в умовах «живого спілкування». Характерною особливістю МЖ дозволу є позитивна оцінка диктумного змісту.

2.1.4. Чинники комунікативного минулого й комунікативного майбутнього

Важливим аспектом комунікативно-прагматичної організації МЖ є чинники комунікативного минулого й комунікативного майбутнього, які враховують те, що було і що буде потім у спілкуванні. За І. Б. Шатуновським, типовий сценарій дозволу структурований у такий спосіб:

- прохання адресанта про дозвіл;
- дозвіл мовця / відмова в наданні дозволу;
- дія / недія, утримання від дії адресата (або дія «не за правилами» – усупереч тому, що мовець не дозволив робити Р») [81, с. 322].

Чинник комунікативного минулого МЖ дозволу означає наявність ініціативної репліки – запиту, невербального стимулу або такого ситуативного контексту, що провокує реалізацію цього жанру.

Діалогічний дискурс зі значенням дозволу характеризується плавною зміною ролей учасників спілкування. Комунікативна ініціатива належить

адресантові запиту. Прототипною, адекватною комунікативному кодексу реакцією на цей запит буде або власне дозвіл (1) або відмова в його наданні (2) залежно від інтенцій мовця в конкретній ситуації спілкування, напр.:

(1) – *Можна подивитися? – схопивши лівий черевик, запитала Нонна. – Дивись* (О. Василюк, «Статус королеви»); – *Люди! Прошу слово!.. – Говори!* – крикнула юрба (Улас Самчук, «Волинь»);

(2) – *Друзе командир, – це знов була вона, лиш голос мала одмінений до непізнання, низький, мов перестуджений. – Дозвольте, я піду з вами. (...)* – *Ні*, – і підступив до продуху (О. Забужко, «Музей покинутих секретів»); [Молодий]: *Я поїду. Можна?* [Гайка]: **Тобі не можна.** *Ти за Ромена добереш тут позику* (М. Куліш, «Вічний бунт»); – *Чи можу зайти? – гукнув я через двері. – Ні, милий! Ні! Я зараз вийду, – почув я відповідь* (У. Самчук, «На твердій землі»).

Це надає підстави стверджувати, що МЖ дозволу не є самодостатнім, його виникнення залежить від попередніх комунікативних дій особи, що звертається з проханням про надання їй певних прав. Як про це вже йшлося, реактивний характер дозволу обумовлює його належність до класу ретроспективних МЖ.

Чинник комунікативного майбутнього відображає можливі варіанти розвитку подій, різноманітні реакції комунікантів на певний МЖ.

Перлокутивний ефект МА дозволу полягає в тому, що адресат отримує право діяти відповідно до своїх намірів. Подальше розгортання подій виявляється у формі реальних дій адресата, на які він просив дозволу, і не вимагає обов'язкової вербальної реакції.

МЖ дозволу характеризується такими ознаками, як потенційність – можливість реалізації в позамовленнєвій дійсності та спрямованість у майбутнє. Висловлюючи дозвіл, мовець проектує зміни в поведінці адресата або в наявному на момент мовлення стані справ, що визначає футуральну

спрямованість досліджуваного жанру. Напр., адресант запиту (Еврика), отримавши дозвіл від слідчого, одразу переходить до реалізації своїх намірів – ставить запитання Тані: [Еврика]: *Хвилиночку, товаришу слідчий. Дозвольте запитання Тані. [Геннадій]: Будь ласка. [Еврика]: Скажи, Таню, чому тільки тобі стало відомо, що Віктора ударили ножем? І ти навіть знаєш, яким саме!* (В. Кашин, «День народження»).

Адресат сприймає дозвіл позитивно й деколи виражає свою реакцію вербально. Його потенційною відповіддю може бути висловлення подяки за надану можливість реалізувати свої наміри, напр.: – *Я дозволяю тобі вийти заміж, – сказала Таумі. – Запросиш на весілля. Скажімо, на Різдво. Але до того познайомиш мене зі своїм нареченим. – Дякую, моя пані* (В. Лис, «Іван і Чорна Пантера»); – *Та в мене щось у голові Pyramid Song їх застрягла. Може, якщо послухаю, попустить. Редька, зітхнувши, зняла з шиї навушники. – Бери, послухай. – Дякую. Як тільки захочеш ти слухати, скажеш, добре?* (Ірена Карпа, «Піца Гімалаї»); – *Можна? – [дівчина] просить прикурити. – Прошу, – простягаю свою цигарку. (...) – Дякую* (А. Дністровий, «Дрозофіла над томом Канта»); – *Можеш іти. І не забувай мої слова. Повтори їх. Думай над ними. – Спасибі, – прошептала Даза – чи то на дозвіл піти, чи на дозвіл повторювати сказане директоркою, чи на те й інше, а більше на звільнення від пропікання очей, які от-от мали її спалити* (В. Лис, «Країна гіркої ніжності»).

Отже, чинник комунікативного минулого МЖ дозволу відображає його реактивний характер, а чинник комунікативного минулого розкриває його потенційність і футуральність.

2.1.5. Жанрова тональність

Певне тональне забарвлення властиве кожному жанру. У науковій літературі під комунікативною тональністю розуміють емоційно-стильовий формат спілкування, що виникає в процесі взаємовпливу комунікантів і

визначає їхні установки та вибір усіх засобів спілкування [28, с. 386]. Тональність жанру відображається за допомогою різноманітних засобів, що передають почуття комуніканта й мають емоційний відтінок.

Беручи за основу типології такі чинники, як одноплановість / багатоплановість значень, серйозність / несерйозність спілкування, кооперативність / конфліктність спілкування, пріоритет змісту / форми спілкування, В. І. Карасик виокремлює такі види комунікативної тональності: інформативна, фатична, статусна, жартівлива, урочиста, гіпотетична, агресивна, маніпулятивна, фасцинативна, ідеологічна, езотерична [там само, с. 386–411]. Т. О. Багдасарян пропонує список із 36 жанрових тональностей, серед яких «офіційно», «серйозно», «жартівливо», «із захопленням», «доброзичливо», «вороже», «з недовірою», «саркастично», «байдуже», «радісно», «рішуче» та ін. [3].

У дисертаційній праці для опису різновидів жанрової тональності дозволу використано такі критерії: особливості комунікативної ситуації, манера спілкування, специфіка орієнтації на адресата, психоемоційний стан мовця.

Тональність МЖ дозволу може бути офіційною (1), нейтральною (2), дружньою (3) залежно від особливостей комунікативної ситуації, а саме: обставин спілкування та стосунків між діалогічними партнерами, що склалися на момент мовлення. Напр.:

(1) *Голова Комісії склав документи в стосик і посунув на край столу. – Все, – сказав він. – Ви вільні (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»); – Можна вас, пане директор, потурбувати в одній справі?.. – А яка то... справа? (І. Білик, «Танго»);*

(2) *Ніби тільки цього й чекаючи, хтось постукав. – Ввійдіть! – крикнула Ріна (В. Винниченко, «Божки»); – Я там тобі на столі залишила щось типу візитки. Можеш мені дзвонити, але не вночі (В. Єшкілев, «Богиня і Консультант»);*

(3) – *Можна я твою книжку візьму на англійську? – Та бери, без проблем (розм.); – Зараз вихід в купальниках. Піду подивлюсь, може, сподобається хтось іще. – Добре, іди. Наглядай там за моїм чоловіком (О. Василюк, «Статус королеви»).*

За манерою спілкування визначаємо серйозну, привітну, щиру тональність МЖ дозволу. Напр.: – *А можна без мишей? – серйозно запитала Анжелка. – Можна, – так само **серйозно** відповів я (О. Вільчинський, «Дерева на дахах»); – Не напружуйтесь, мій друже, – підкоморій посміхнувся **привітно і щиро**, легеньким нахилом голови дозволяючи хворому лягти в його присутності (В. Єшкілев, «Пафос»).*

За орієнтацією на адресата домінантною є доброзичлива тональність. Напр.: – *Не бійтеся мене – **милостиво дозволив** йому Бузина, – я чоловік свій (П. Загребельний, «Диво»); В напливі **доброти** дозволив хлопцям перекур (О. Гончар, «Людина і зброя»).*

Семантиці МЖ дозволу може бути властивою тональність «нерішуче», «байдуже», що зумовлена психоемоційним станом мовця під час комунікації. Напр.: – *Я прошу дозволити мені не грубо прогнати її. Вона все зрозуміє, але не... хотів би грубо. (...) – До-о-бре... – **нерішуче** протягнула вона (В. Винниченко, «Божки»); – Та-ак, мені що – міліцію кликати?(...) – Давай, клич, – кидаю **байдуже** і беруся за те асорті (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – Я хочу приїхати одразу до тебе. Оля замовкає, мабуть, очікує на мою реакцію. – Приїжджай, – кажу **ліниво, не зовсім розуміючи**, навіщо це мені (А. Дністровий, «Дрозоділа над томом Канта»).*

Аналіз фактичного матеріалу показав наявність й інших видів тональності, детермінованої специфікою комунікативної ситуації, індивідуальними особливостями учасників спілкування. Доповнення семантики жанру новими тональностями демонструє різні його варіації. Напр.: – *Стривайте! – сказав лише, коли вартіві спритно вхопили хлопця й потягли до виходу. Повільно простягнув руки й зняв із Вічиної шиї золоту*

гривну – свій недавній подарунок. – Ведіть, – дозволив тихо (Я. Стельмах, «Митькозавр із Юрківки»); – *Можна мені надрукувати той вірш, який тобі написав Руслан? – Звичайно. Було б дуже гарно, – захоплено промовила Емма* (О. Василюк, «Статус королеви»); – *Забери зброю в члена нашого братства пана Свердельця, – промовив урочисто Петро Пахомович* (Т. Осьмачка, «Старший боярин»).

Отже, у МЖ дозволу превалює тональність, що виражається в додаткових характеристиках «офіційно» / «неофіційно», «доброзичливо», «милостиво», «байдуже», «ввічливо» тощо. Особистісні якості учасників комунікативної взаємодії, специфіка сфери спілкування та конкретної ситуації зумовлюють існування особливих тональних різновидів цього МЖ.

2.2. Комунікативна ситуація дозволу

Інтерес до вивчення міжособистісної мовленнєвої взаємодії є загальною тенденцією сучасної лінгвістики. Комунікація – це ситуативно-зумовлене явище, її структура визначається послідовною зміною конкретних ситуацій спілкування. У зв'язку з цим актуальною постає проблема опису різнопланових комунікативних ситуацій із позицій дискурсивно-прагматичного та антропоцентричного підходів до їхнього вивчення. Незаперечною є важлива роль комунікативної ситуації у вираженні МЖ, оскільки «за кожним жанром стоїть типова ситуація [5, с. 51]». Тому дослідження окремого жанру вимагає урахування всіх її (ситуації) параметрів.

2.2.1. Загальна характеристика комунікативної ситуації дозволу

У сучасній лінгвістиці існують окремі наукові розвідки, присвячені дослідженню структурних, функціональних, когнітивно-прагматичних характеристик комунікативних ситуацій спокуси [44], освідчення в коханні [35], виправдання [32], ток-шоу [85] та ін. на матеріалі різних мов.

Ситуація – це сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, спричиняють ті чи інші взаємини людей [13, с. 1127]. Комунікативна ситуація – конкретна ситуація спілкування, в яку входять партнери по комунікації і яка спонукає її учасників до міжособистісної інтеракції [6, с. 337]. О. О. Селіванова вважає, що комунікативну ситуацію можна розглядати як складну нерівноважну синергетичну⁶ систему, що функціонує шляхом взаємодії її складників як окремих систем під впливом зовнішнього середовища [59, с. 39–40].

Під комунікативною ситуацією Н. І. Формановська розуміє складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внутрішніх станів комунікантів, які представлені в мовленнєвому відтворенні – висловленні, дискурсі. Цей комплекс, з одного боку, породжує мовлення, а з іншого – відображається в мовленні у своїх суттєвих компонентах [78, с. 42]. Таке визначення враховує екстралінгвальні чинники ситуації спілкування, особистісні якості учасників комунікації, а також їхню взаємодію, тому, на нашу думку, найбільш лаконічно й повно відображає сутність поняття комунікативної ситуації.

Комунікативна ситуація має власні параметри самоорганізації, які упорядковують нерівноважність її системної організації та протистоять різноманітним деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам [59, с. 40]. Комунікативна ситуація є вихідним чинником спілкування, що спонукає людину до комунікативної взаємодії. Вона визначає мовленнєву поведінку мовця, способи реалізації його комунікативної інтенції (стратегії, тактики тощо).

Інваріантними ознаками комунікативної ситуації є такі параметри:

- інтеракція (комунікативна взаємодія);
- антропоцентричність (діяльність комунікантів – людей);

⁶ Синергія – це явище теорії систем. Властивість синергії мають номінативна одиниця, зміст якої значно більший, ніж зміст кожного елемента її структури і суми значень цих елементів; висловлення, текст, дискурс [58, с. 647].

- параметри цілісності (інтеграція всіх складників комунікативної ситуації на підставі комунікативної взаємодії) та замкненості (обмеженість складу комунікантів, відповідні час і простір, інтенційно-стратегічні програми партнерів, обставини комунікативного акту);
- дискретність (віддільність фаз продукування повідомлення і його сприйняття навіть у комунікації «тут і зараз»);
- інформативність (продукування інформації свідомістю мовця або автора тексту, а також формування інформаційного масиву у свідомості адресата або читача, який сприймає це повідомлення);
- континуальність (динаміка комунікативного акту в певних умовах його здійснення);
- контекстуальність (умови комунікації, соціальні, етнічні, психологічні, культурні та інші чинники, що впливають на перебіг акту комунікації) [59, с. 95–98].

У фрагменті спілкування, коли один співрозмовник висловлює запит дозволу, а інший надає його, відбувається комунікативна взаємодія між двома людьми, що передбачає продукування та сприйняття інформації учасниками комунікації. Ця ситуація відбувається за певних обставин (неможливість здійснення бажаної дії для одного з комунікантів без дозволу іншого), у відповідному часі та просторі. На підставі наявності всіх інваріантних ознак виділяємо комунікативну ситуацію дозволу в українському діалогічному дискурсі.

Стандартна комунікативна ситуація повторюється у мовленні і характеризується використанням стандартних мовленнєвих засобів (знайомство, привітання, прощання, співчуття та ін.) [63]. При цьому мовець діє відповідно до визначальних для такої ситуації ознак. Комунікативна ситуація дозволу є стандартною, адже характеризується повторюваністю, а учасники спілкування послуговуються стандартними мовленнєвими засобами для реалізації своїх інтенцій (отримання дозволу чи

надання його). Напр.: – *Єсть встановити зв'язок! Дозвольте запитання?* – *Дозволю* (П. Загребельний, «День шостий»); [Вічний]: – *Можна?* [Оленка]: – *Заходьте* (О. Коломієць, «Голубі олені»); – *Можна подивитися?* – *схопивши лівий черевик, запитала Нонна. – Дивись* (О. Василюк, «Статус королеви»); [Хуна]: – *Документи можна?* [Сосновський]: – *Будь ласка... (Дає)* (М. Куліш, «Хулій Хурина»).

У науковій літературі описано різні варіанти структурування стандартної комунікативної ситуації, яка може мати елементну й рівневу стратифікацію. Елементна стратифікація передбачає виокремлення різних елементів комунікативної ситуації. Російський мовознавець І. П. Сусов запропонував таку схему комунікативної ситуації: «Я – повідомляю тобі – у певному місці – у певний час – за допомогою певного висловлювання – про такий предмет – через певний мотив чи причину – з такою метою або наміром – за таких передумов чи обставин – у такий спосіб» [67, с. 9]. Отже, комунікативна ситуація визначається локальними й темпоральними параметрами, комунікативною діяльністю мовців, способами досягнення мети.

За В. І. Беліковим і Л. П. Крисіним, комунікативна ситуація складається з таких ситуативних змінних: мовець, слухач, стосунки між мовцем і слухачем і пов'язана з цим тональність спілкування (офіційна – нейтральна – дружня); мета спілкування; засіб спілкування (мова чи її підсистема, а також парамовні засоби); спосіб спілкування (усний – письмовий, контактний – дистантний); місце спілкування [8, с. 61].

У структурі комунікативної ситуації А. Ю. Маслова виділяє місце і час, відомі комунікантам; адресанта повідомлення із заданими мовленнєвими зобов'язаннями; адресата, що володіє чи наділяється певними пресупозитивними властивостями (виробничим досвідом, інтересами, цілями, знаннями); цілеспрямовану тему повідомлення [37, с. 35].

Рівнева стратифікація (за концепцією І. П. Сусова) – це виокремлення трьох рівнів у межах комунікативної ситуації: формально-семіотичного, когнітивно-інтерпретаційного та соціально-інтерактивного. Ці рівні взаємодіють один з одним, оскільки кожний складник комунікативної ситуації відповідним чином інтегровано до наведених рівнів [59, с. 99].

Як бачимо, більшість науковців виділяють однакові компоненти комунікативної ситуації в різній інтерпретації. Лінгвістичний аналіз комунікативної ситуації дозволу здійснюємо на основі таких її складників:

- 1) комуніканти;
- 2) висловлення (повідомлення, текст);
- 3) обставини, сфера спілкування;
- 4) процеси вербалізації й розуміння;
- 5) комунікативні та практичні цілі учасників комунікації та їхня реалізація.

У кожній конкретній ситуації спілкування ці складники отримують своє наповнення. Напр.: *Андрій (...) підводить очі на презирливе, нахилене над столом обличчя слідчого: – Слідчий!.. – Ну? – Дозвольте слово мовити. – Ага, надумав? Ну, говори, – відгукнувся Сергєєв жваво. – Дозвольте блощицю вбити. – Де?! – скидається слідчий. – Ось... Повзе по підлозі... до столу... З черевики вилізла... – Що ж ти, гад, наніс блощиць, щоб твого слідчого зжерли?! Бий!.. Лусь. Андрій дістає блощицю ногою й придушує, а очима дивиться на слідчого (І. Багрянний, «Сад Гетсиманський»)*. В аналізованій ситуації комунікантами виступають ув'язнений Андрій Чумак і слідчий управління НКВД Сергєєв. Початок розмови ініціює Андрій запитом дозволу, усвідомлюючи вищий статус слідчого (*Дозвольте слово мовити*), а також іронічно питає дозволу (показна ввічливість) на здійснення свого наміру (*Дозвольте блощицю вбити*). Процес вербалізації та розуміння інформації проходить успішно і слідчий надає відповідні дозволи (*Ну, говори!; Бий!*). Сфера спілкування – офіційна. Розмова відбувається вночі в

приміщенні для допиту ув'язнених, їй передує довге мовчання. Загальна атмосфера спілкування напружена.

Для аналізу функціонування окремих одиниць мови застосовують комунікативну модель О. Р. Якобсона, яка містить такі складники: адресат, адресант, контекст, повідомлення, контакт і код. Контекст – це тема повідомлення, контакт – комунікаційний канал, а код – однаковий для адресанта й адресата спосіб кодування / декодування інформації. Під повідомленням (текстом) розуміють певну інформацію, передану одним суб'єктом іншому. Акт комунікації відбувається унаслідок взаємодії цих складників [90, с. 81].

Для успішної реалізації комунікативної ситуації дозволу потрібно, щоб комунікант для отримання дозволу вступив у контакт з іншим комунікантом, який наділений правом надати цей дозвіл. За певних обставин спілкування мовці висловлюють свої повідомлення, а саме: запит дозволу та позитивну відповідь – дозвіл. Модель комунікативної ситуації дозволу зображена на рис. 2.1.

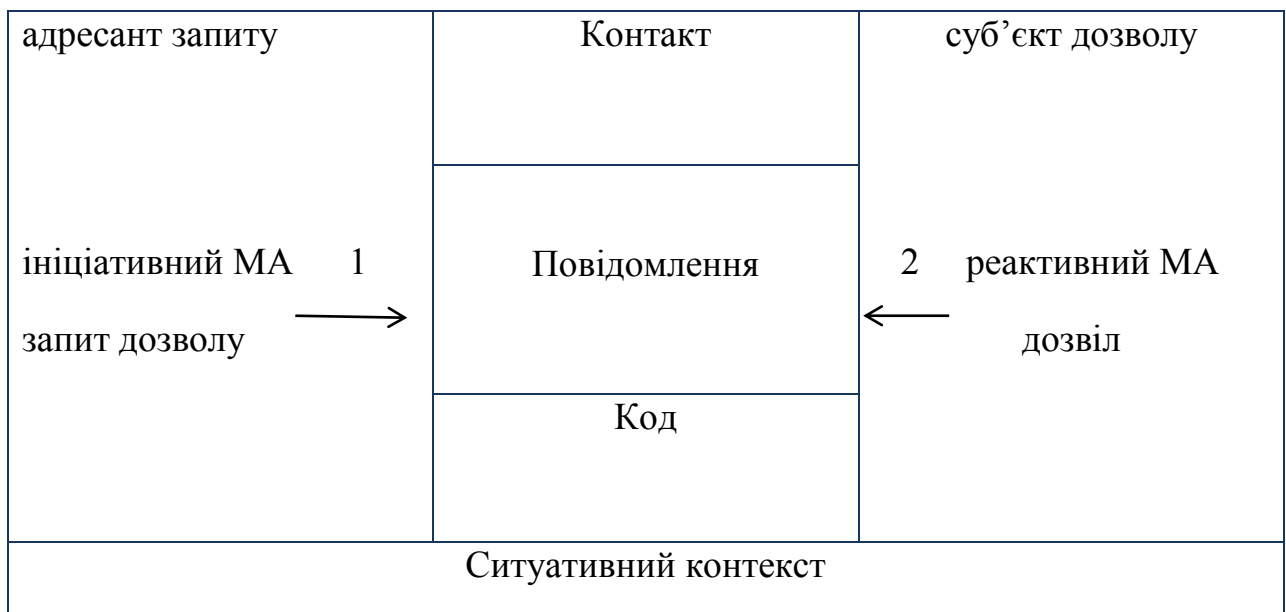

Рис. 2.1. Модель комунікативної ситуації дозволу

У науковій літературі описано різні параметри типологізації комунікативних ситуацій [1; 32; 33; 55; 59]. Для нашого дослідження актуальними є такі критерії визначення типу комунікативної ситуації:

- 1) кількість учасників спілкування та характер зв'язку між ними;
- 2) комунікативна мета мовця;
- 3) характер реактивних мовленнєвих дій адресата;
- 4) результат мовленнєвих дій комунікантів [55, с. 39].

Відповідно до першого параметру розрізняють ситуації міжособистісного спілкування, ситуації спілкування в групі, ситуації масової комунікації [55, с. 40; 86, с. 58-59]. В українському діалогічному дискурсі висловлення дозволу найчастіше функціонують у ситуаціях міжособистісного спілкування. Для їхньої ефективною реалізації визначальною умовою є безпосередній контакт двох учасників комунікації (адресанта запиту й суб'єкта дозволу). Однак спілкування в групі та масова комунікація також є сферами функціонування комунікативної ситуації дозволу. Такі ситуації передбачають наявність конкретної особи, установи, організації, що має право надавати дозвіл і групи людей (більше двох осіб або великої соціальної групи), якій адресовано дозвіл. Ці ситуації здебільшого мають офіційний характер і реалізуються переважно в писемній комунікації. Напр.: *Просимо дозволити нам бути відсутніми на заняттях у зв'язку з участю в концерті до Дня міста. – Дозволяю* (із заяви студентів деканові); *Мер Полтави: «Я дозволяю курити в туалеті всім»* (суспільно-політичний портал Деро.ua).

За характером зв'язку між учасниками спілкування комунікативна ситуація може бути симетричною чи асиметричною [29]. Перша характеризується рівноправністю, однаковими позиціями партнерів спілкування. Комунікант, що надає дозвіл, зазвичай має вищий соціальний і комунікативний статус порівняно з мовцем, який просить дозволу, тому комунікативну ситуацію дозволу зараховуємо до асиметричних ситуацій

спілкування, які відображають стосунки домінування одного з комунікантів і виявляються в статусно-фіксованій інтеракції.

Відповідно до комунікативної мети мовця виділяють ситуацію-спонукання, ситуацію-повідомлення й ситуацію-запитання [55, с. 40]. Висловлення дозволу має на меті спонукати співрозмовника до виконання певних дій чи зміну стану справ, на здійснення яких він просив дозволу, а одним із засобів його реалізації є імператив, тому комунікативна ситуація дозволу – це ситуація-спонукання. Напр.: – *Добре, то я можу йти спати далі?* – **Йди** (Н. Шевченко, «Оксамитовий перевертень»); – *Ви ж не образитеся, Ідеєчко, якщо я Вас іще щось спитаю?* – **Питайте, Розочко!** (М. Гримич, «Варфоломієва ніч»); – *Я до вас. Давно вас не бачив.* – **Заходь** (А. Дністровий, «Дрозофіла над томом Канта»).

Аналіз ситуації спонукання показав існування в побутовій сфері спілкування різних типів ситуацій, які виділяють залежно від підготовленості / не підготовленості мовлення [84, с. 262–263]. Виділяємо спонтанні та заплановані ситуації дозволу.

До запланованих належать ситуації, де вираження мовцем інтенції запиту дозволу є підготовленим і більш усвідомленим. Напр.: – *Можу попросити у вас про особисту послугу?* – **Безумовно, – а в голосі тривога.** – *Тільки без питань! Просто виконайте. Як ви це завжди робили.* – *Добре...* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»); – *Ви мало не щодня ходили в гори з етюдником. Дозвольте поцікавитися, вдалося зробити щось за цей час?* – **Можу показати** (П. Загребельний, «Диво»).

Для спонтанної ситуації дозволу характерне мимовільне виникнення наміру просити дозволу, зумовлене різноманітними чинниками: зміною обставин спілкування, зацікавленістю співрозмовника, появою нових тем розмови, предметів обговорення та ін. Напр.: – *Темні плями. Рухаються,* – *Гвен наблизилася до монітору.* – **Можна збільшити зображення?** – **Будь ласка** (В. Єшкілев, «Тінь попередника»); – *Можна [запитати]?* – **озвалася та**

сама жінка, що була кинула репліку щодо болю від введення магnezії. – Ось ви сказали електрофорез... Де, в якому місці накладаються електроди? (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»).

Серед фактичного матеріалу трапляються і проміжні ситуації, які виникають спонтанно, але містять питання, що мають на меті з'ясувати наміри співрозмовника і в такий спосіб підготувати прохання про дозвіл. Напр: *[Ірина] (підводячись): – І все-таки я піду. Вам слід побути одній. (Після паузи). Ви, здається, збиралися завтра їхати на цвинтар? [Мати]: – Так... [Ірина]: – Якщо дозволите, я до вас приєднаюся, що б ви не вирішили. Усе-таки він мій дідусь* (О. Погребінська, «Дев'ятий місячний день»).

В офіційному спілкуванні переважають заплановані ситуації дозволу, оскільки в умовах формальної взаємодії мовці зобов'язані дотримуватися чіткої лінії поведінки, заздалегідь планувати й точно виражати свої прохання, пропозиції, накази і т. д. Напр.: *– Дозвольте, будь ласка, наступного місяця використати два тижні моєї відпустки. – Дозволю* (розм.).

За критерієм характеру реактивних мовленнєвих дій адресата виокремлюють комунікативні ситуації згоди, відмови, обіцянки, вдячності, мовчання та ін. [55, с. 40]. Класифікація, в основі якої лежить результат мовленнєвих дій співрозмовників, передбачає поділ комунікативних ситуацій на успішні та неуспішні [там само]. В успішній комунікативній ситуації мовці реалізують свої задуми і досягають бажаного кінцевого результату спілкування. Успішність комунікативної ситуації дозволу зумовлена наявністю в ній позитивної відповіді на запит дозволу. Напр.: *– Мамо, можна я залишуся у таборі ще на один тиждень? – Залишайся, якщо тобі тут так подобається* (розм.). Існує інший сценарій розгортання подій: на запит дозволу мовець отримує негативну відповідь, у такий спосіб реалізується ситуація недозволу. Напр.: *– Мамо, можна я залишуся у таборі ще на один тиждень? – Ні, поїдеш додому* (розм.).

Науковці розмежують також кооперативні, некооперативні (конфліктні) та проміжні комунікативні ситуації [1, с. 3; 33, с. 285]. На думку Н. Ф. Пономарьова, завданням кооперативної комунікації є формування позитивної суспільної думки про адресанта та встановлення партнерських стосунків із адресатом, а конфліктна комунікація спрямована на протидію загалом і руйнування взаєморозуміння між комунікантами [50, с. 31].

Кооперативна комунікативна ситуація – це комунікативна ситуація, що повторюється й характеризується використанням стандартних мовленнєвих засобів, в якій комуніканти мають однакове уявлення про комунікативні цілі один одного або про взаємний розподіл комунікативних ролей, і між ними встановлюються партнерські взаємини [33, с. 287]. Комунікативна ситуація дозволу є кооперативною, оскільки мовці прагнуть досягти взаєморозуміння та партнерських стосунків, керуються принципом кооперації.

Отже, комунікативна ситуація дозволу – це стандартна асиметрична кооперативна мовленнєва ситуація, що вміщує зовнішні умови спілкування та комунікативну діяльність мовців: ініціативне висловлення запиту і реактивне висловлення дозволу. Залежно від підготовленості / непідготовленості мовлення ситуації дозволу поділяємо на спонтанні, заплановані та проміжні.

2.2.2. Реалізація принципів спілкування в комунікативній ситуації дозволу

У сучасній науці зростає інтерес до вивчення реальних процесів комунікації, до дослідження закономірностей і складників комунікативної діяльності. Ці питання розкриває мовознавча дисципліна нового типу – теорія мовної комунікації (комунікативна лінгвістика). Але процес обміну інформацією досліджують також у психології, філософії, соціології та в різних галузях лінгвістики: ТМА, лінгвопрагматиці, лінгвокультурології,

паралінгвістиці та ін. Різномаспектність явища комунікації зумовила велику кількість дефініцій цього поняття, які мають спільні риси й істотні відмінності [див. 53; 74, с. 291].

У найширшому значенні під комунікацією розуміємо процес обміну інформацією, який розгортається в часі та просторі між її учасниками за допомогою певної знакової системи. Узагальнюючи визначення комунікації як лінгвістичного явища [6, с. 28; 52; 58, с. 274; 65], можемо виділити такі основні її характеристики:

- 1) взаємодія певних суб'єктів;
- 2) обмін інформацією;
- 3) соціальна обумовленість;
- 4) стратегія сприйняття і розуміння інформації;
- 5) наявність певної семіотичної системи, що виступає засобом передачі інформації.

Досі дискусійним залишається питання про співвідношення понять «комунікація» та «спілкування». У науковій літературі комунікацію часто ототожнюють зі спілкуванням: «Комунікація – те саме, що спілкування [13, с. 446; 74]». Проте деякі автори заперечують їхню тотожність [6; 65; 77].

У вузькому розумінні комунікацію розглядають як окремий вид спілкування, як процес передачі та сприйняття інформації, а спілкуванням вважають складний, багатоплановий процес взаємодії для задоволення певних потреб [див. 6; 27; 62; 65]. Протилежну думку висловлює Н. І. Формановська, яка надає поняттю «комунікація» ширшого значення, ніж поняттю «спілкування» і зараховує до комунікації і шляхи повідомлення, і форми зв'язку, і саме спілкування [77, с. 7]. Однак сучасне дослідження комунікації здійснюється з позицій широкого розуміння цього поняття і передбачає врахування не лише мовного коду повідомлення, а й таких її ознак, як інтеракція (організація взаємодії і впливи учасників) та перцепція

(чуттєве сприйняття інформації). У такому трактуванні поняття «комунікація» та «спілкування» є тотожними.

У дисертації розглядаємо комунікацію й спілкування як синонімічні поняття «з метою наголошення на процесах соціальної взаємодії, що розглядаються в їхньому знаковому втіленні» [6, с. 28].

Комунікація базується на певних закономірностях, тенденціях і правилах. Комунікативні закони реалізуються й повторюються незалежно від конкретної ситуації чи конкретних умов спілкування. Ці закони не «жорсткі», їхня дія не поширюється на всі без винятку ситуації спілкування, вони можуть змінюватися й варіювати. Проте автоматичне використання цих законів (мовець не завжди усвідомлює їх, а діє за принципом наслідування) забезпечує ефективність спілкування.

Рекомендації щодо ефективного спілкування називаються правилами спілкування. Такі правила складаються в суспільстві й відображають традиції комунікації певного народу. Вони описані в багатьох працях із лінгвістики, мовленнєвого етикету й культури [11; 51; 54].

Комунікативні правила тісно пов'язані з етикою мовленнєвого спілкування, що виявляється в доброзичливому ставленні до співрозмовника, демонстрації правильної мовленнєвої поведінки, рівні культури комунікантів. «Доброзичливе ставлення до людей, зацікавлене й щире переживання їхніх бід і радощів потребують відповідного вираження в мовній і позамовній формі. Органічне поєднання добра й краси в комунікативній взаємодії становить те, що називають мистецтвом спілкування» [54, с. 4].

Серед загальних правил спілкування виокремлюють правила переконання, що забезпечують успішну комунікацію. Переконання апелює до розуму, почуттів, волі та життєвого досвіду співрозмовника. Щоб його переконати, потрібно правильно викласти і роз'яснити інформацію, навести вагомі аргументи.

3-поміж описаних у науковій літературі правил переконання зазначимо лише важливі для реалізації МЖ дозволу:

1) імідж і статус того, хто переконує, впливає на вагомість його аргументів;

2) переконання залежить від особистого благородства і приємності мовця;

3) позитивній відповіді на важливе запитання мають передувати дві позитивні відповіді на неістотні запитання;

4) мовець повинен розуміти емоційно-психологічний стан співрозмовника;

5) потрібно уникати конфліктогенних слів і висловлень;

б) паравербальні засоби спілкування, їхнє поєднання з вербальними посилює ефект переконання;

7) пропозиція до співрозмовника має задовольняти якусь його потребу [див. 68; 71; 82].

У комунікативній ситуації дозволу задля досягнення перлокутивного ефекту (отримання дозволу) мовець застосовує переконання в ініціативному МА. Він подає аргументи, що підвищують шанси на отримання дозволу, напр.: – *Олександр Макаров... – обережно, – вийшов на цікаву пропозицію. Невеличку фабрику продають задешево. Мріє купити. Якщо допоможемо – матимемо свою людину й підприємство, через яке... Сердюк думав кілька днів. – Хай купує, – дозволив. – Після виборів віддаватиме половину прибутку* (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»).

Реактивний МА недозволу також містить переконання співрозмовника, яке аргументує позицію мовця щодо недоцільності запитуваного дозволу, неможливості здійснення певної дії чи зміни наявного стану справ, напр.: – *Значить, ви дозволяєте відвідати палац? – Не варто. Себастьяна там немає. Наші люди доповіли, що Марлон вивіз його кудись у гори. На північний кордон* (М. Руденко, «Народжений

блискавкою»); – *Можна [виступати] четвертим? – запитав Іван. – Ні, – жорстко відповіли жінки, – четвертим виступає представник сіоністів, якщо його виступ переставити, буде скандал* (С. Жадан, «Гімн демократичної молоді»).

Виконуючи аргументативну функцію, переконання є одним із важливих складників комунікативної ситуації дозволу, що підвищує ефективність й успішність спілкування.

З огляду на інтенції мовця виокремлюють кілька видів конвенцій (правил спілкування, прив'язаних до умов певної культури): конвенція вираження здатності, конвенція висловлювання бажання, конвенція дозволу, конвенція висловлювання наміру [6, с. 133–134]. Сутність конвенції дозволу зводиться до наступного правила: «Коли хтось просить дозволу на певну дію, то варто очікувати, що він цю дію виконає, якщо отримає на це дозвіл» [там само, с. 134].

Принципи, правила й конвенції спілкування, що регулюють процес взаємодії комунікантів, об'єднані в комунікативний кодекс. Представники англо-американської лінгвістичної школи (Г. П. Грайс [20], Дж. Ліч [91], П. Браун, С. Левінсон [88] та ін.) описали основні положення комунікативного кодексу. Загальноприйнятими вважають принцип кооперації Г. П. Грайса та принцип ввічливості Дж. Ліча. Принцип кооперації звучить так: «Твій комунікативний унесок на певному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрямо) цього діалогу» [20]. Отже, комуніканти мають діяти відповідно до визначеної мети комунікації, яка виявляється на початку або в процесі спілкування, а умовою успішної комунікації є прагнення її учасників до кооперації.

Принцип кооперації, або ж принцип комунікативного співробітництва, реалізується в максимах спілкування, дотримання яких загалом відповідає виконанню цього принципу. Г. П. Грайс виокремлює чотири максими: кількості (Quantity), якості (Quality), відношення (Relation)

та способу дії (Manner), кожна з яких має постулати, що забезпечують регулювання поведінки співрозмовників. Максима кількості полягає в тому, що повідомляється стільки інформації, скільки потрібно в цій ситуації: «Повідомляй не менше і не більше інформації, ніж вимагається». Максима якості передбачає презумпцію достовірності інформації, тобто істинність висловлення, неможливість надання неправдивої інформації: «Не говори того, для чого не маєш достатніх підстав». Максима відношення зводиться до дотримання співрозмовниками теми розмови, важливості повідомлення в конкретних умовах спілкування: «Не відхиляйся від теми, будь релевантним, тобто говори по суті». Відповідно до максими способу дії висловлення мовця мають бути чіткими, організованими, лаконічними та послідовними: «Висловлюйся чітко, уникай незрозумілих висловів, уникай неоднозначності, будь лаконічним, організованим» [20]. Названі комунікативні максими не є суворими нормами й правилами, їх можна розглядати як певний орієнтир для ефективного спілкування. Постулати Г. П. Грайса є загальними рекомендаціями, виконання яких спрямовує процес комунікації в бажаний для мовця напрям.

Висловлюючи прохання про дозвіл, мовець хоче отримати позитивну відповідь, а отже прагне до комунікативного співробітництва, щонайбільше дотримується всіх максимумів принципу кооперації. Напр.: – *Добрый день, – тихо промовила Ліна. – Можна зайти? – Сідай, – промовила Нонна (О. Василюк, «Статус королеви»); – Товаришу голово колективу імені товариша Посунька! Щоб не вийшло мітингу, дозвольте мені маленьке передне слово (М. Куліш, «Комуна в степах»); – А можна для початку прочитати? – запитав я. – Ну, якщо дуже хочеш... Тільки тут у деяких місцях покреслено й нерозбірливо (О. Вільчинський, «Дерева на дахах»); – А можна, я називатиму вас Тамара? – Прошу (Н. Шевченко, «Оksamитовий перевертень»)*. Як бачимо, мовці повідомляють оптимальну кількість інформації для кожної окремої ситуації спілкування, мають достатні підстави

для висловлення своїх намірів (адже зазвичай справді прагнуть отримати дозвіл співрозмовника), їхні повідомлення є релевантними у відповідних обставинах, організованими та лаконічними.

Висловлення мовцем дозволу свідчить про ефективну співпрацю між комунікантами, є ознакою кооперативного спілкування і так само, як висловлення прохання про дозвіл, передбачає дотримання максим принципу кооперації. Напр.: [Брус]: – *Можна до вас од дощу? (Вдивляється). А-а... Знайомі наші?.. [Шайба]: – Дивись!.. Можна. Заходьте...* (М. Куліш, «Зона»); – *Пустіть колядувати! – питається ще раз. – Співайте! – голосно одказує мати* (О. Довженко, «Зачарована Десна»); – *Ірино, Марто, мене звати Лариса Цуд, я із скандального журналу «Гала». Можна інтерв'ю? – запитала жінка. – Так, звичайно* (О. Василюк, «Статус королеви»); – *Дозвольте децю важливе повідомити. – Прошу, – тихо і трохи збентежено мовила черниця* (Р. Андріяшик, «Люди зі страху»); – *Я зайшов, – почав знову Володько, – до вас, Андрію Андрійовичу, в одній справі. – Кажіть! Слухаю!* (У. Самчук, «Волинь»). Отже, у комунікативній ситуації дозволу мовці інтуїтивно чи свідомо дотримуються максим кількості, якості, відношення та способу дії, щонайбільше реалізуючи принцип кооперації задля досягнення ефективного спілкування й здійснення своїх намірів.

Однак, як слушно зазначає Д. В. Кононова, у реальному спілкуванні існують також комунікативні стратегії недотримання постулатів комунікативного кодексу. Ідеться про демонстративне порушення постулатів; ухиляння як від окремого постулату, так і від принципу кооперації загалом; участь у конфронтативних МЖ (суперечка, сварка тощо), у яких максими спілкування взагалі не беруться до уваги; зумисне вживання непрямих МА (іронія, сарказм, натяк тощо) [31, с. 629].

В окремих ситуаціях надання дозволу може відбуватися з порушенням деяких постулатів та максим принципу кооперації, напр.:

1) [Ромен]: – А можна мені кілька слів гостям сказати? [Майка]: – Про що? [Ромен]: – Ну що за цензорський перепит! Просто хочеться на цій міжнародній зустрічі про дещо сказати. Можна? [Майка]: – **Про дещо не варто. Ти конкретніше – ти краще про труднощі та про хиби наші скажи – з твоєї спеціальності. Увага, товариші! Товариш Ромен скаже про наші труднощі й хиби** (М. Куліш, «Вічний бунт») – порушення максими кількості (надано більше інформації, ніж потрібно було співрозмовникові для отримання дозволу);

2) – Ну, моя дівчинко, – промовив він, бочком впливаючи до вітальні, – тебе, жначиться, можна пгвітати із вдало виконаним завданням? Це дуже тішить. – **Мені ваші вітання в бокалі не плескають**, – похмуро мовила Парабелла, копирсаючись у механізмі гвинтівки, – **як полюбляв висловлюватись мій останній клієнт** (М. Соколян, «Химерне місто Дрободан») – порушення максими способу дії (неоднозначність, натяк, а не чітка відповідь);

3) – Чи дозволиш, Насте, взяти мені його з собою? – обережно запитав старий. Він знає настрої Насті і не певний, чи та дозволить. (...) Мати лише глянула і одразу відгадала його думку. – **Такий замурзаний!** – промовила і цим дала згоду йти з дідом (У. Самчук, «Волинь») – недотримання максими відношення (відхилення від теми, недоцільність висловлювання).

Незважаючи на порушення деяких максим спілкування, мовці демонструють однакове уявлення про комунікативні цілі один одного та розподіл комунікативних ролей, тому вони досягають комунікативної кооперації.

Якщо комунікант порушує принцип кооперації загалом, виникає протидія (на запит дозволу мовець отримує негативну відповідь – заборону щодо здійснення своїх намірів) і комунікація з кооперативної може перейти в конфліктну. Напр.: – *Можна мені зайти до вас посидіти на хвилинку?* –

замість відповіді спитав Миколка. – **До мене? Тепер?** – жахнулась Валя. – **Як можна! До мене в кімнату?** (В. Винниченко, «Божки»); [Мотрона]: – *Та що ви! Святу ікону за піч засунути!* [Василина]: – *А мене ти за піч, мене не засунула?* [Мотрона]: – *А, бабо! То ж ви або я – люди, а то ж свята ікона! Дайте, я почеплю назад!* [Василина]: – **Не дам! Нікому тепер не дам! Це моя ікона. Прапрадідівська. Сидітиму під нею, аж поки помру** (М. Куліш, «Прощавай, село!»); [Мар'яна]: – *Я тільки спитать, чи не можна...* [Гусак]: – **Не можна – сказано! Не розслаблюй мене своїм дурним психологізмом!** (О. Довженко, «Потомки запорожців»); – *Зайти можна? – Ні! – перелякалася. – Я тес... вдома сама, а в мене чоловік тес... ревнивий... Ще подумає...* (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»); [Перша]: – *Можна їй, батюшко?* [Авива]: – **Ні!.. Вона не заслужила!.. Розбовкає...** (М. Куліш, «Хулій Хурина»).

Відкритим залишається питання про остаточне формулювання й перелік усіх максим і постулатів спілкування. К. Бах зазначає, що в ситуації, коли максими не реалізуються, слухач шукає найбільш вдалого варіанта інтерпретації висловлювання мовця. Він пропонує замінити принцип комунікативного співробітництва Г. П. Грайса на «комунікативне припущення», що звучить так: «Коли люди спілкуються, можливо, що вони роблять це із комунікативною інтенцією, яку можна розпізнати» [87, с. 124–162]. Л. Хорн запропонував замість чотирьох максим дві: Q-принцип, який полягає в збереженні інформативності висловлення («Говори стільки інформації, скільки можеш»), та R-принцип, що мінімізує висловлення («Говори стільки, скільки потрібно») [89, с. 3–28].

Окрім максим якості, кількості, відношення і способу дії, Г. П. Грайс не заперечував існування інших постулатів (естетичних, соціальних, моральних), яких теж дотримуються учасники діалогу, наприклад: «Будь увічливим» [20]. Його ідеї розвинув британський лінгвіст Дж. Ліч, який сформулював й описав принцип увічливості як прагматичний чинник, що

регулює процес спілкування. Він наголошує на тому, що принцип увічливості має більшу вагу в регулюванні комунікації, ніж принцип кооперації, адже підтримує соціальну рівновагу, дружні стосунки між мовцями [91, с. 82].

В основі принципу увічливості лежить повага до особистості співрозмовника, урахування його інтересів, бажань і думок, гармонізація взаємостосунків і запобігання конфліктним ситуаціям. Увічливість є однією з умов успішності комунікативної ситуації дозволу, стратегією, до якої вдається мовець для досягнення комунікативного наміру – отримання дозволу на певні дії, а також для зниження категоричності свого висловлення. Що увічливіше співрозмовник просить дозволу, то більше має шансів одержати його. Тому дотримання мовцем принципу увічливості у вираженні своїх намірів має особливе значення в проханні про дозвіл. Напр.: – *Доброї ночі*, – мовив украй увічливо. – *У вас тут не зачинено... Дозвольте переночувати?* (...) – *Проходь*, – почув голос Софії (Люко Дашвар, «Біті є. Гоцик. Книга 3»); – *А як воно там? Чи не міг би і я заглянути на ті ваші збори?* (...) – *Певно, що можете*, – відповів він (У. Самчук, «Волинь»); – *Я перепрошую, чи можна чути пані Ясінську?* – спитав у слухавці діловий жіночий голос (...) – *Так, це я... я слухаю...* (Г. Тарасюк, «Сестра моєї самотності»).

Отже, керуючись принципами кооперації та увічливості в комунікативній ситуації дозволу, мовці значно збільшують шанси на ефективну співпрацю й досягнення мети спілкування. В українському діалогічному мовленні поширеними є ситуації, коли увічливість є передумовою виникнення висловлення прохання про дозвіл. У такому разі метою мовця є не отримання дозволу (як у прикладі 1), а демонстрація своєї тактовної поведінки і увічливого ставлення до співрозмовника (приклад 2).
Пор.:

(1) «запит дозволу – дозвіл»: – *Дозвольте запитання. – Будь ласка, слухаю вас (розм.);*

(2) «запит дозволу, запитання – відповідь»: – *Дозвольте запитати, чи могли б ви переглянути реферат сьогодні? – На жаль, сьогодні не зможу (розм.).*

Якщо висловлення запиту дозволу зумовлене лише мовленнєвим етикетом (відсутня інтенція – отримати дозвіл), нівелюється його основна функція – спонукати співрозмовника до надання дозволу, а висловлення дозволу не експлікується. У стандартних ситуаціях мовленнєвого етикету, таких як запрошення, знайомство, побажання, привітання та інших, функціонують етикетні форми запиту. Наприклад, семантика запиту дозволу представлена у формулах вираження:

– **знайомства**, напр.: – *Ви так вчасно зазирнули! Дозвольте представитися, Нінкомпун, а це – Брукс Офскрін. – Тайні Баттокс, прес-секретар пана Тцуцика (М. Соколян, «Химерне місто Дрободан»); – На жаль, не маю честі бути з вами знайомим. – Дозвольте представитися – отець Василь (Д. Білий, «Басаврюк ХХ»);*

– **запитання**, напр.: – *А що я роблю, **дозволь запитати?** – Метушишся (Р. Андріяшик, «Люди зі страху»); [Годований]: – А чого, **дозвольте**, стоїть? [Дід з ципком]: – Спитай його! [Хтось із людей]: – Чашу, святиню церковну забирають!.. [Годований]: – Як це забирають, **дозвольте?** Хто бере? По якому праву? (М. Куліш, «97»); Брат Янгель набрався хоробрості й **запитав**: – **Дозвольте**, месіре, а як ви думаєте, чому могутній і непереможний Майстер Зброї закликав нас із вами на допомогу? – Я відповім вам, брате, на рівні свого розуміння (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»);*

– **нагадування**, напр.: – *Дозвольте нагадати, що це неправда, – усміхнувся Ібрагім. – Белград викинув білий прапор на знак здачі, а тоді знов став боронитися. Що це як не зрада? Всемогутній султан... – Прапор*

*підняли слабкодухі (П. Загребельний, «Роксолана»); – Але ж, професоре Отава, – зміненим голосом сказав Шнурре, – якщо забули ви, то, **дозвольте, нагадаю** вам я. Йдеться про працю вашого життя (П. Загребельний, «Диво»);*

*– привітання, напр.: – **Насамперед дозволь привітати** тебе з успіхом справді небуденним, особливо для українського митця, – із премією Фундації Мистецтв від Nestle (О. Забужко, «Музей покинутих секретів»); – **Дозвольте привітати** наших жінок з весною. (...) І кожній підносить по два прозоро-ніжних пролісочки (В. Дрозд, «Катастрофа»);*

*– висловлення власної думки, напр.: – **Панове, дозвольте мені висловити свої міркування** відносно деяких обставин нашої подорожі. Після того, як ми ознайомилися з щоденником і вирішили розплутати цю справу до кінця, – залишилося два незрозумілих натяки (...) (Д. Білий, «Басаврюк ХХ»); – **Дозвольте зауважити**, що це... У ваших руках – найвища влада... – **Влада не завжди спрямовується так, як це може видаватися сторонньому оку** (П. Загребельний, «Роксолана»); [Баба Лукія]: – **Дозвольте слово!** Ой, не можу, не можу я цього й чути! От, їй-богу, ще ні разу, скільки мого віку, не спекла я й півглевкого хліба (М. Куліш, «Комуна в степах»).*

Грунтовне дослідження категорії увічливості здійснили П. Браун і С. Левінсон. Автори розглядають увічливість як захист «обличчя» – універсальне поняття, що відображає своєрідний соціальний імідж, у збереженні якого зацікавлений кожен член суспільства [88]. Мовець уперше вступає в комунікацію з певним співрозмовником зі своїми очікуваннями щодо того, як буде вестися «робота з обличчям». У процесі комунікації «обличчя» співрозмовників змінюються спільно, і цей процес триває доти, доки підтримується їхнє спілкування [36, с. 55].

П. Браун і С. Левінсон виділяють такі типи стратегій увічливості:

1) стратегія мінімізації загрози «обличчю» слухача;

2) непряма стратегія уникнення актів, що загрожують «обличчю» співрозмовника за допомогою натяків й імплікацій;

3) стратегія позитивної ввічливості, що полягає у визнанні бажання слухача на пошану його «обличчя», а також підтвердженні дружності та взаємності стосунків співрозмовників;

4) стратегія негативної ввічливості, що визнає «обличчя» адресата, але враховує, що на це «обличчя» існує певний тиск, що загрожує його свободі [88, с. 131].

Позитивна ввічливість пов'язана зі зменшенням загрози позитивному «обличчю» адресата, з мовленнєвою реалізацією єдності мовців, а негативна – зі зменшенням загрози негативному «обличчю», самозбереженням адресата й униканням конфліктних ситуацій. У комунікативній ситуації дозволу учасники спілкування зацікавлені в збереженні «обличчя» співрозмовника й досягають взаєморозуміння, використовуючи стратегію позитивної ввічливості.

Принцип увічливості містить шість максим: максимуму такту «Дотримуйся інтересів іншого, не втручайся в його особисте життя!», максимуму великодушності «Бери на себе всі зусилля, роби мінімум вигоди для себе!», максимуму схвалення «Не критикуй інших, найбільше схвалюй інших!», максимуму скромності «Відхиляй від себе похвалу!», максимуму згоди «Уникай заперечень! Прагни до згоди!», максимуму симпатії «Висловлюй доброзичливість!» [91].

Ці максими мають відносний характер, можуть не узгоджуватися і навіть заперечувати інші максими в конкретній ситуації. Напр.:

1) – *Любий мій Іване, якби я тебе кохала... не як свояка... лиш як мужчину?..* – **Так не можна, прошу пані** (О. Турянський, «Син землі»);

2) – *У мене тут питання виникли.* – **Питання, кажеш... Це добре. Але питання будуть потім. Сідай, їдемо** (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»).

У першому прикладі, даючи відповідь, мовець дотримується максимум скромності й симпатії, але порушує максимум згоди, у другому – не дозволяє співрозмовникові висловити свої запитання, не реалізує максимум згоди та великодушності, але керується максимами схвалення та симпатії. Відносність поняття ввічливості проявляється також у комунікативному контексті: висловлення, що є ввічливими у одній ситуації, можуть бути недоречними і неввічливими в іншій.

Принципи кооперації та ввічливості як складники успішної комунікації є важливими компонентами комунікативної ситуації дозволу. Висловлюючи запит дозволу та дозвіл, комуніканти виявляють прагнення до комунікативної співпраці, увічливого вираження своїх намірів, що є визначальним чинником для успішної реалізації їхніх інтенцій.

2.2.3. Мовленнєвий акт запиту як складник комунікативної ситуації дозволу

Вербальні стимули, або ж ініціативні висловлення, разом із реактивними висловленнями утворюють діалогічну єдність. У діалогічному дискурсі зі значенням дозволу в ролі репліки-стимулу виступає МА запиту. Експліцитно значення цього МА передає прохання про дозвіл, а імпліцитно – повідомлення про наміри й бажання мовця та пропозиція спільної дії.

Теоретичні аспекти семантико-прагматичного аналізу висловлень зі значенням спонування до дозволу у світлі семантики й типології імператива розкриті Л. А. Бірюліним, В. С. Храковським та А. П. Володіним [10; 79]. Дослідниці спонукальної модальності С. В. Мясоєдова, О. В. Нарушевич-Васильєва та Л. В. Фоміна, описуючи спонукальний МА дозволу, розглянули його зв'язок із запитом співрозмовника [45; 46; 75]. Н. К. Войцехівська проаналізувала засоби зв'язку між репліками в діалогічних єдностях зі значенням згоди-дозволу [14].

Прохання про дозвіл як окремий вид у класифікації спонукальних МА виділяють О. І. Беляєва, Л. А. Бірюлін, Т. Т. Врабель, О. Б. Петрова та Н. І. Формановська [9; 10; 15; 49; 76]. Т. Т. Врабель серед реквестивних директивних актів виділяє прохання, питання дозволу й запрошення [15, с. 90]. Ц. Саранцацрал стверджує, що заборони й дозволи провокуються певним запитом, і використовує це твердження як критерій характеристики МА, але не вирізняє такий запит у своїй класифікації [56].

У групі реквестивів О. О. Філатова виокремлює МА прохання про дозвіл, беручи до уваги чинники свободи вибору в адресата, зацікавленості, пріоритетності, виконання дії, оточення, зумовленості та нормативності [73]. На їхній основі виділяємо такі ознаки спонукального МА запиту дозволу:

- 1) наявність свободи вибору в адресата;
- 2) дія вигідна для мовця;
- 3) зазвичай статус мовця нижчий за статус адресата, рідше – вони рівні, дуже рідко – статус мовця може бути вищим, але це нетипова ситуація;
- 4) дію (надання дозволу) виконує адресат;
- 5) такі МА функціонують в офіційному та неофіційному середовищі;
- 6) запит дозволу є ініціативним спонукальним актом;
- 7) цей МА нормативний, мовець послуговується певними нормами (соціальними, моральними, юридичними та ін.) [див. 49, с. 131–132; 73].

За позицією в дискурсі запит дозволу виступає ініціативним МА, який виникає на основі усвідомлення мовцем конфлікту між своїми бажаннями, намірами та неможливістю здійснити ці наміри без дозволу іншої особи й стимулює продовження взаємодії між комунікантами.

Одним зі значень увічливого прохання в репліках-стимулах української мови вважають прохання про дозвіл, реплікою-реакцією на яке

відповідно є дозвіл на виконання альтернативної дії, у реалізації якої зацікавлений прохач [4].

Отже, адресант спонукає адресата до реакції на своє прохання, тобто до висловлення дозволу, яке втілюється в реактивному МА. Ініціативний МА запиту співвіднесений із реактивним МА дозволу, а діалогічний дискурс у цій ситуації має структуру: МА запиту – МА дозволу.

Прохання про дозвіл

Експліцитною формою вираження значення запиту є прохання про дозвіл. Класифікаційні ознаки та мовні засоби вираження прохання розглядалися в працях М. М. Гринишин [21], А. В. Дедушно [24], М. М. Телеки, В. Д. Шинкарука [69] та ін.

МА прохання – досить поширений у діалогічному дискурсі спонукальний акт. Його іллокутивна мета спрямована на здійснення бажань мовця, якого не задовольняє певний стан справ. Запитуючи дозволу, мовець очікує позитивної реакції згоди, яка дозволить йому виконувати певну дію. У момент комунікативного акту він перебуває в залежному від адресата стані і в його згоді особисто зацікавлений [21, с. 10], напр.: – *Дозволите ще чарочку піднести людині?* – *Ну, добре...* (М. Стельмах, «Правда і кривда»). Комунікативна структура діалогічної єдності зі згодою-дозволом у дискурсі зводиться до такої взаємодії: репліка-стимул містить прохання комунікатора дати йому дозвіл зробити щось, а репліка-реакція – дозвіл зробити щось [14, с. 152], напр.: – *Дозвольте дітям сухарців узяти, — звернувся до Марини. – Прошу, беріть* (Р. Андріяшик, «Люди зі страху»).

Перформативний МА прохання реалізується синтаксичними формулами «*Я прошу, щоб ...*», «*Я прошу + інфінітив*», «*Я прошу + імператив*» [24, с. 149; 69, с. 82–83]. У висловленні прохання про дозвіл такі формули містять перформатив *дозволити* і набувають форми «*Я прошу, щоб*

Ви дозволили ...» (1), «Я прошу дозволити ...» (2), «Я прошу, дозволь(те) ...» (3), напр.:

(1) – Я прошу, щоб Ви дозволили мені достроково скласти іспити.
– *Добре. Пишіть заяву* (розм.);

(2) – Я прошу вас іменем вашої матері... дозволити мені написати листа. – *Добре. – (...) – Нате, пишіть. Тільки коротко* (І. Багрянний, «Сад Гетсиманський»); – *Так, як є. Я згожуюсь. (...) Тільки я прошу дозволити мені не грубо прогнати її* (...) – *До-о-бре... – нерішуче протягнула вона* (В. Винниченко, «Божки»);

(3) – Мамо, прошу тебе, дозволь погуляти ще півгодинки. – *Та гуляй, гуляй* (розм.).

Також семантика прохання про дозвіл передається за допомогою іменного перформатива **дозвіл** у конструкції «Я прошу дозволу...» з іменником у знахідному відмінку з прийменником **на** (1), або з інфінітивом (2), напр.:

(1) – Прошу дозволу на буксирування і старт двигунів.
– *«Континенталь» 1419, даю дозвіл. Починайте роботу з тягачем* (Макс Кідрук, «Жорстоке небо»);

(2) – Прошу дозволу зійти з орбіти супутника і посадити "Астероїд" на поверхню планети (В. Бережний, «Істина поруч»); – **Прошу дозволу зайти у порт.** – *Дозволяю* (розм.).

У діалогічному дискурсі широко функціонують імперативні конструкції з наказовим способом дієслова **дозволити**, напр.: – *Ні, самого лиш Баязида з його вихователем Гасан-агою, і дозвольте їм обом поїхати і побувати в моєму рідному Рогатині* (...) *Сказав тільки: «Я подумаю над цим»* (П. Загребельний, «Роксолана»); – *Де ти? Де ти, Горане?! Благаю! Дозволь побачити тебе!* – *Ти завжди була надто гордовитою і надто прекрасною для того, аби бути просто щасливою* (Люко Дашвар, «Биті є. Гоцик. Книга 3»); – **Миколо Опанасовичу! Перш за все, дозвольте**

подякувати Вам за чудову лекцію. – Ох, Олено, Олено, – зітхаючи, промовив викладач. – Де поділися такі студенти, як ти? (О. Василюк, «Статус королеви»); *Лундик (...) схопився із свого місця і попрохав: – Дозвольте, пане Підотаманчий, я заспіваю* (Т. Осьмачка, «Старший боярин»).

Імперативні конструкції є найбільш раціональними й короткими мовними одиницями, оптимальними для досягнення комунікативної мети – отримання дозволу, оскільки вони мінімалізують і спрощують висловлення, напр.: – *Дозвольте йти?.. – До побачення, дочко* (О. Коломієць, «Голубі олені»); – *Дозволь взяти. Мені потрібне це золото* (Люко Дашвар, «Біті є. Гоцик. Книга 3»).

У неофіційних ситуаціях спілкування, які відображають невимушений характер спілкування, трапляється дієслово *дай(-те)* в значенні *дозволь(-те)*, напр.: – *Зараз я зберуся і поїду до своїх. Тільки дай мені випити кави* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – *Дай я спробую* [взяти інтерв'ю], – *всміхнувся я кутиком вуст до Нінки. – Валяй* (М. Соколян, «Химерне місто Дрободан»); – *Дай випити! Дай випити!* – *Пий, якщо там лишилося!* (О. Коломієць, *Дикий ангел*); – *Присунься ще ближче до мене, дитино... Так. Дай мені поцілувати твою русяву голівоньку... От уже мені легше* (О. Турянський, «Син землі»). Треба зауважити, що прохання, виражене конструкцією з дієсловом *дай(-те)* в значенні *дозволь(-те)*, використовується тільки в усному побутовому мовленні та його відображенні в художній літературі.

Як слушно зауважує Н. К. Войцехівська, у розмовних діалогах висловлення, що каузують вживання комунікативних одиниць зі значенням дозволу, найчастіше належать до опосередкованих МА і мають питальну форму (запит про можливість здійснення певної дії, з якою пов'язані інтереси комунікатора) [14, с. 152]. Наприклад, у ситуаціях міжособистісного спілкування (коли статус мовця нижчий, ніж адресата, або вони рівні) найуживанішими є безособові питальні речення з модальним предикативом

можна з інфінітивом, що експлікує бажану / плановану для адресанта запити дію (1), чи без інфінітива (2), напр.:

(1) – *А сісти можна?* – Сідай, тільки подалі... (О. Коломієць, «Фараони»); – *Можна тебе запитати ще про одне? Що ти думаєш про майбутнє своєї професії?* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – *Що, гарна стала?* – витираючи сльози, сказала Ксеня. – *Заплакати можна?* – Плакати не плакати, а радіти, то правда, нема чого... (В. Винниченко, Божки);

(2) – *Можна запитання?* – підняла руку Дафна. – *Прошу* (М. Соколян, «Кодло»); – *А можна без мишей?* – серйозно запитала Анжелка. – *Можна*, – так само серйозно відповів я (О. Вільчинський, «Дерева на дахах»); *І він звівся з колін, неначе непритомний, і почув, мов кризь сон:* – *Чи можна до вас?* *І бачив, як, не діждавшись відповіді, вона швидко перелізла тин та й зупинилася біля свіжого гробу* (Т. Осьмачка, «Старший боярин»).

Також використовують питальні конструкції з модальним дієсловом *могти* й інфінітивом (1) чи без нього (2), напр.:

(1) – *Чи можу я запитати чого ви плакали?* – запитав я сухим, батьківським тоном. – *Можна. Розуміється. Я плакала, що я такий монстр* (У. Самчук, «На твердій землі»); – *То можу води зігріти?* – *Можеш, – і собі зітхнув Крупка-молодший* (Люко Дашвар, «Село не люди»); – *Можу я дещо у вас спитати, Наріне?* – *Так, звичайно, – вона кивнула, завмираючи в передчутті чогось важливого* (Н. Шевченко, «Оksamитовий перевертень»); – *Так я, матушко, можу вже йти?* – і обернувся до дверей (У. Самчук, «Волинь»);

(2) – *Чи можу я до вас?* – запитала тоном, у якому вичувалось певне рішення. – *Розуміється!* – зірвався я на ноги і розлився чемністю. – *Прошу ласкаво сідати!* (У. Самчук, «На твердій землі»); – *Я, ee-е, можу тут...?* – *Я роззирнувся, прозоро натякаючи на конфіденційність розмови* (М. Соколян, «Химерне місто Дрободан»); – *Можу?* – питав я схвильовано. – *О! Це ви!*

Дуже гарно! Прошу. Розуміється. Заходьте до моєї кімнати, я зараз там буду (У. Самчук, «На твердій землі»).

Засобом мовного втілення прохання про дозвіл у питальному реченні також є дієслово **дозволити** дійсного способу у формі 2-ї особи однини або множини майбутнього часу, напр.: – **Дозволите зателефонувати?** – *Вересень витяг з кишені мобільний. – Заради бога, – кивнула Тамара* (Н. Шевченко, «Оksamитовий перевертень»); – **Дозволиш взяти тебе за руку?** – *Бери* (розм.); – **Що ви принесли мені цікавого? Дозволите чарку?** – *і не чекаючи відповіді, гукнула до дверей. – Кетрен! Дві скач і сода!* (У. Самчук, «На твердій землі»); – **Чи не дозволите, однак, децю у вас розпитатися?** – *Чи не були б ви такі ласкаві звістити нам, до якого монастиря належите* (В. Шевчук, «Мор»).

Маючи питальну форму, прохання про дозвіл відображає невпевненість мовця, його залежність від адресата та підкреслює право адресата на відмову від надання дозволу співрозмовникові.

Прохання становить типову ситуацію мовленнєвого етикету. «Позаяк ці ситуації мають стандартний, типізований характер, то їхнє мовне «забезпечення» є стереотипним, тобто узвичаєним, усталеним. Немає потреби доводити, що такі стереотипи полегшують мовленнєве життя людини» [54, с. 122]. Окрему усталену групу становлять формули соціального етикету: **я прохав би вашого дозволу, з вашого дозволу, чи не дозволили б ви** тощо із використанням увічливої прохальної інтонації та слів **будь ласка, будьте ласкаві**, напр.: – *Ну добре, – погодилась Раїса Соломоновна, – тільки я, з вашого дозволу, переодягнусь, а то у вас тут така спека. – Все що завгодно, – весело сказав Гога...* (С. Жадан, «Гімн демократичної молоді»); – **Чи не дозволили б ви зробити деякі зміни у моєму розкладі?** – *Так, будь ласка. Робіть* (розм.); – *Згода! – весело вигукнув Шнурре. – З вашого дозволу я вип'ю ще келишок* (П. Загребельний, «Диво»).

Для збільшення ефективності впливу прохання про дозвіл та його пом'якшення мовець використовує:

– звертання, напр.: – *Можна мені, **мамо**, піти з сим хлопчиком нарвати ягід? – Іди, доню... Але чекай...* (У. Самчук, «Волинь»); *Бухгалтер Гурман пхикнув на швачку, заболобонив: – **Пане директоре!** Дозвольте, я вам розкажу...* (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»);

– пошанну множини, напр.: – *Чи могла б **вас** на хвилину задержати? – запитала вона злагіднено, голос її тремтів, очі мала заплакані, щоки червоні. – Дуже прошу, – відповів я в тон її голосу* (У. Самчук, «На твердій землі»); – *В такому разі **дозвольте** мені прочитати цього листа у себе в кімнаті... (...)* – *О, прошу дуже!* – *поспішно й гаряче сказала Олеся* (В. Винниченко, «Божки»);

– повтори, напр.: – *Ах, коли б можна було – **я пішла б за вами тінню. Я буду вам за вашу тінь, можна?** – Скажіть, чого весь час мовчала дівчина з околиці?* (М. Куліш, «Вічний бунт»);

– прислівники *ласкаво, щиро, дуже* та ін., напр.: – *Я мушу одягатися і **прошу вас ласкаво** одвернутися. (...)* – *Добре! Одягайтеся. Я також не маю часу* (У. Самчук, «На твердій землі»).

Одним із засобів мовного втілення прохання про дозвіл є кон'юнктив, який поєднує дієслово у формі минулого часу та частку **б (би)**, напр.: – *Чи **міг би** я скопіювати у вас цю касету? – Прошу дуже. Розберетеся самі з технікою?* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – *А як воно там? Чи не **міг би** і я заглянути на ті ваші збори? (...)* – *Певно, що можете, – відповів він* (У. Самчук, «Волинь»); – *Чи не **міг би** я з вами зустрітися? Я збираю матеріал про довоєнний Львів. (...)* – *Що я вам вповім, пане Юрцю. Можете прийти до мене, я поговор'ю з вами* (Ю. Винничук, «Діви ночі»). Питально-спонукальні речення із частками **чи, не** на початку і предикативним членом у формі кон'юнктива відображають статусно-фіксовані ситуації мовлення в напрямі нижчий – вищому. Вони вносять у прохання про дозвіл відтінок

бажаності, передають доброзичливе ставлення мовця до адресата й реалізують стратегію ввічливості.

Хоча в проханні про дозвіл спонукальним мотивом є бажання мовця, у фактичному матеріалі трапляються приклади прохання не особистого характеру, а зумовлені правилами поведінки в суспільстві. Зокрема, в інституційних ситуаціях спілкування військовослужбовців, молодший за званням зобов'язаний за статутом запитати в старшого дозволу звернутися чи виконати певні дії, напр.: – *Дозвольте звернутися, товаришу полковнику.* – *Дозволю* (розм.); [Офіцер]: *Дозвольте доповісти. Ми зараз затримали цю даму. Вона приїхала автомобілем. З боку Чабанів. [Полковник] (стає уважним): А... ну, і що ж?* (І. Кочерга, «Майстри часу»).

Особливістю ініціативного висловлення прохання про дозвіл є те, що в його складі спостерігається пояснення необхідності, доцільності дії, з приводу якої запитується дозвіл, напр.: – *Ну, однаково. Ви дозволите взяти вас під руку? Я вкрай знесилена.* – *Беріться. Але туди я не піду* (П. Загребельний, «Диво»). Тут прохання про дозвіл узяти під руку співрозмовника мовець обґрунтовує власним знесиленням, утомою. Уточнення, пояснення намірів використовується в ситуації, коли комунікант хоче посилити вплив на співрозмовника й збільшити свої шанси на отримання позитивної відповіді – дозволу, напр.: *Швачки похнюпилися, зазбиралися: «Ми додому. Можна? Сьогодні ж неділя...»* – *Відпочивайте. Тільки залиште мені ключі від парадного входу і від кабінету,* – наказав Макар із полегшенням (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»); – *Дозвольте сьогодні раніше піти з роботи, бо вдома хвора дитина.* – *Ідіть* (розм.); – *А можна взяти Жорку? Він хлопець на п'ять! Тітка Павлина каже, що можна: Жорку вона вже знає* (А. Дімаров, «Друга планета»); – *Я цей коньячок уже доп'ю, з вашого дозволу? Чого ж його тут на сльози лишати... Ваше здоров'я!* (О. Забужко, «Музей покинутих секретів»).

В умовах формальної взаємодії типовими є ситуації, коли мовець прагне отримати дозвіл від уповноваженої особи чи організації. Зокрема, офіційно-ділові папери, а саме: заяви та службові записки – є сферою функціонування прохання про дозвіл. Відповідно до таких ознак офіційно-ділового стилю, як стислість і висока стандартизація вислову, лише дві усталені конструкції «*Прошу дозволити + інфінітив*» та «*Прошу (Вашого) дозволу на + іменник у знахідному відмінку*» постають засобом реалізації прохання про дозвіл у письмовій комунікації, напр.: ***Прошу дозволити відвідувати курс «Українська ділова мова» за індивідуальним графіком*** (із заяви); ***Прошу вашого дозволу на придбання комп'ютера в лабораторію*** (зі службової записки).

Спеціалізованими засобами мовного втілення прохання про дозвіл є перформативні структури, імперативні конструкції та питальні речення з модальним предикативом ***можна***. У їхньому складі спостерігається ускладнення семантики шляхом додавання пояснення необхідності дії, з приводу якої запитується дозвіл.

Повідомлення про наміри, бажання

Метою повідомлень про наміри, бажання є інформування адресата щодо планів, задумів, бажань мовця, які він хоче реалізувати. Окрім цього, усвідомлюючи свою залежність від адресата, мовець має на увазі питання про можливість здійснення своїх намірів. Запит дозволу в повідомленні про наміри, бажання виражається імпліцитно, напр.: – ***Так, нам треба в Марбург, – ствердив той. – Очевидно, це можна влаштувати, – Вассеркампф тер собі перенісся...*** (П. Загребельний, «Диво»). Мовець повідомляє про наміри здійснити поїздку адресатові, наділеному повноваженнями дозволити її чи заборонити. Тому в ініціативному висловленні маємо запит дозволу, виражений імпліцитно, а реактивне висловлення свідчить про позитивний результат (дозвіл адресата на здійснення намірів мовця).

Репліки – повідомлення про наміри, бажання в складі комунікативної ситуації дозволу оформлюються розповідними реченнями з:

– дієсловом дійсного способу майбутнього часу у формі 1-ї особи однини (1), рідше – множини (2). Напр.:

(1) – *Я зайду ввечері*, – сказав я. – *Добре. Мене вже не буде, але та лікарка, котра мене замінить, зробить все, що можливо* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – *Люди добрі! Я тільки коней роздивлюся. Гарні коні. (...)* – *Дивись!* (Люко Дашвар, «Біті є. Гоцик. Книга 3»); – *А я тебе тут почекаю.* – *Чекай* (В. Єшкілев, «Тінь попередника»); – *Я переночую*, – *вирішив Білокобилка.* – *Ну, як хочеш*, – *погодився козак* (Ю. Мушкетик, «Погоня»);

(2) – *Гаразд, князю. Але як же ти? Ми повернемося за тобою.* – *Повертайтесь* (П. Загребельний, «Диво»);

– інфінітивом із модальним предикативом **треба (потрібно)** (1) або з дієсловом **мусити** дійсного способу теперішнього часу у формі 1-ї особи (2). Напр.:

(1) – *Віче треба збирати задля війни*, – сказав посадник обережно. – *А збирай*, – *байдуже відгукнувся князь* (П. Загребельний, «Диво»); – **Треба призначити** тебе директором цього музею (...) – *Призначай*, – *весело відповіла Емма* (О. Василюк, «Статус королеви»); *Ну, що ж – виймаю з кишені два карбованці.* – *Мені треба зачекати. Пару хвилин. Стара ховає гроші і вже приязно всміхається:* – *Ну, дивись мені, щоб біди не було. А то, знаєш...* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – *А-а*, – *сказав Колесников.* – *Щойно телефонували з Донецька. Вимагають звіт про завершення етапу. Треба їхати...* – *Виписуй відрядження та їдь* (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»);

(2) – *Вибач, Саню, я мушу йти...* (...) – *Тоді йди до біса і не смерди тут своєю «сіреневою» сіркою! Фе!* – *бурчу сердито* (Г. Тарасюк, «Сестра моєї самотності»); – *Я мушу подумати*, – *озвався Колесников.* – *Подумай, подумай*, – *мовив Зорін* (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»); – *Мушу її*

збрати. – *Вона спить.* – *Нічого.* – *Добре, тільки без шуму* (Ю. Винничук, «Діви ночі»);

– перформативними дієсловами **хотіти, бажати** з інфінітивом (1), або складнопідрядним реченням із підрядною з'ясувальною частиною (сполучник **щоб**) (2). Напр.:

(1) – *Я теж хочу подивитися, – глянув на неї Сивоок, мовби просив дозволу.* – *Ну, піди, а я ноги посушу на сонці, – а потім прийдеш до мене* (П. Загребельний, «Диво»); – *Вибачте, Наставнику, за моє невігластво. Я хочу вас про щось запитати.* – *Питай, Мігчиже* (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»);

(2) [Тренер]: – *Я хочу, щоб Андрій поїхав на змагання.* [Батько]: – *Добре. Нехай їде* (розм.).

Для підкреслення свого ввічливого й коректного ставлення до співрозмовника в повідомленнях про наміри, бажання адресант використовує форму умовного способу дієслова з часткою **б (би)**, напр.: – *Я нині хотів би прийти, – сказав я.* – *Приходь, – відповіла вона* (О. Вільчинський, «Дерев на дахах»); – *Я би хотів поговорити про вашу племінницю, бароне.* – *Слухаю вас* (В. Єшкілев, «Тінь попередника»); – *Ну... я вже б пішов... – несміло заявляє Володько.* – *Я вже б пішов... – кривиться з нього Наталка.* – *Це чудесно. (...) Ну, йдіть, йдіть, вельмишановний Іване Царевичу. До побачення...* (У. Самчук, «Волинь»); – *То б я подивилася!* – *Подивийся, коли хоч* (П. Загребельний, «Роксолана»).

Рідше повідомлення про наміри, бажання в комунікативній ситуації дозволу мають питальну форму зі вставними словами **може, може б (би)**, напр.: [Васильков]: – *Може, тебе рекомендувати директором?* [Кравцов]: – *Рекомендуй. Я певен, справу повів би краще* (О. Коломієць, «Кравцов»).

Пропозиція спільної дії

Висловлюючи пропозицію спільної дії, адресант не тільки спонукає адресата до дії, а й сам стає її виконавцем. В основі висловлень, де реалізується така пропозиція, лежить сема: «*Я пропоную тобі разом зі мною виконати певну дію, яка може виявитись корисною для тебе*» [25].

У діалогічному дискурсі зі значенням дозволу пропозиція спільної дії є ініціативним висловленням, що має інтенційний зміст – запит дозволу, при цьому (як і в повідомленні про наміри) такий запит виражається імпліцитно, напр.: – *А давай я до тебе ввечері зайду і подивимося футбол разом? – Давай! Заходь!* (розм.). Тут ініціативне висловлення – пропозиція спільної дії (подивитися футбол разом) містить також запитання, чи дозволить адресат здійснити цю дію, а реактивне висловлення виражає дозвіл на її реалізацію.

У комунікативній ситуації дозволу репліки-стимули, які мають значення пропозиції, оформлюються за допомогою конструкцій:

– з перформативом **пропонувати** з інфінітивом (1), іменником (2), або в складнопідрядному реченні зі сполучником **щоб** (3). Напр.:

(1) – *Олено Володимирівно! Пропоную замість виховної години піти усім класом до Краєзнавчого музею. – Добре. Дозволяю* (розм.);

(2) – *Ти, воєводо Михале, їдеш до полотського князя Регволда; скажи, що не хочу марно проливати крові, пропоную йому мир і любов, прошу разом зі мною йти на Київ утверждати Русь* (С. Скляренко, «Володимир»);

(3) [Кухман] (наливаючи вина): (...) *Язик мені завжди слухняний. Навіть тоді, як голова моя п'яна, він тверезий... Тому пропоную, щоб всі тости надалі виголошував я... [Голоси]: Просимо!* (М. Куліш, «Зона»);

– з модальними словами **може, може б (би)** у питальній формі, напр.: [Мати]: – *Я на роботу, а ти прибираєш. [Син]: – Може ввечері разом поприбираємо? [Мати]: – Ну добре. Хай ввечері* (розм.); – *Знаєш, я б і сам не проти трохи заправитись. Може, станемо десь за Борисполем?* (...)

– *За роз'їздом? Добре, давай. Я теж голодна* (О. Забужко, «Музей покинутих секретів»); – *А може, хлопці, затягнем що? Знаєте «Ой, на горі»? – Тягни! – крикнув Антін і, не чекаючи поки хто зачне, затягнув сильним, сирым басом. «0-0-ой, на 2-0-0-рі там женці жнуть!»* (У. Самчук, «Волинь»);

– з лексично десемантизованим дієсловом **давай (-те)** з дієсловом дійсного способу майбутнього часу 1-ї особи множини **(1)** або інфінітивом **(2)**. Напр.:

(1) – *Знаєш що, Хведоте? Давай підемо отак... Знаєш? Отак туди... До Лебедів. Як тече річка. Добре? – і вказав рукою напрямом. – Добре, – згодився одразу Хведот, шморгнув веселіше носом і підбадьорився* (У. Самчук, «Волинь»); – *Давай не будемо про роботу! Поговоримо про щось інше... – Давай...* (О. Василюк, «Статус королеви»); – *Давайте ми спершу підготуємо заявку на закономірність. А вже тоді заходимося ділити шкуру не вбитого ще ведмедя. – Ось я тут накидав... (...)* – *Ну, що ж, це може бути предметом розмови, – зауважив* (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»);

(2) – *Давайте ... їсти? – з трепетом у голосі хтось висловив бажання всього соціуму. – Може, хлопців покличемо? (...) – Не, – прозвучав голос здорового глузду (знову мій, чи що?). – Давайте спочатку самі наїмося, а що вже лишиться, то хлопцям віддамо* (І. Карпа, «З роси, з води і з калабані»); – *Ми ж для цього і прийшли! – повідомила Анна, привставши з надр крісла, – Давайте вже щось придумувати. – А, ну починай тоді, – дозволив Еван* (М. Соколян, «Кодло»);

– з синтетичними й аналітичними формами дієслова майбутнього часу дійсного способу (1-ша особа множини), напр.: – *Будемо переписуватися? – А як же! Пиши мені!* (розм.); – *Онде, – прошепотів Нінка, – сидить Фелікс Нунчак. (...) Ну, пішли, притиснемо беззахисного до стінки? – Авжеж, – я кровожерливо ошкірився, – ти будеш тримати, а я лупцювати!* (М. Соколян, «Химерне місто Дрободан»); [Панько]: (...) *То*

вона: «Знаєш, – ка’ – старий, що я надумала?» – А що, – кажу? – «Продамо хату?» – То й продамо, – кажу... Що ви думаєте – продали хату! (М. Куліш, «97»).

Пом’якшуючи вимогу до виконання дії, яка буде здійснюватися в інтересах адресата чи в інтересах сукупного виконавця, адресант дотримується принципу ввічливості. Діючи, він припускає, що так зможе легше досягти мети – отримати швидше згоду / дозвіл на свою пропозицію [69]. Цей принцип реалізується через використання мовцем питальних речень, які починаються сполученням **чому б не** та містять дієслово доконаного виду у формі інфінітива, напр.: – **Чому б не запросити батьків до нас на вечерю?** – Запросимо. Я зовсім не заперечую (розм.).

Інтенсифікаторами пропозиції спільної дії слугують слова **дуже добре, краще**, що вводяться в умовне або розповідне речення, напр.: – **Було б дуже добре, якщо б ми пішли до лікаря разом.** – Добре. Йди вже зі мною, якщо так хочеш (розм.); – **Ні, – каже Ява, – якщо вже так, давай краще співать.** – Нехай, – кажу, – хоч співать (В. Нестайко, «Пригода в кукурудзі»).

2.2.4. Невербальні стимули

Стимули в комунікативних актах дозволу за формою можуть бути вербальними та невербальними.

Вербальна комунікація не існує в чистому вигляді, когнітивна психологія та психолінгвістика розглядають мовлення на підставі вербальної й невербальної комунікації, у межах яких можливі взаємні переходи, трансляції [58, с. 496]. Невербальні засоби комунікації передають інформацію, здійснюють вплив на співрозмовника.

МА дозволу може бути реакцією не лише на вербальне ініціативне висловлення, а й на невербальний стимул, напр.: **Вадим одначе рішуче постукав і, стуливши губи та дивлячись на блискучу ручку дверей, ждав.** –

Можна! – зачувся дядьків голос. Вадим зараз же ступив у кабінет (В. Винниченко, «Божки»).

За І. Н. Гореловим, авербальні дії, що входять до комунікативного акту (кивок, погляд, жест), можуть повністю замінювати вербальний стимул чи вербальну реакцію [18, с. 10]. У процесі взаємодії суб'єктів комунікації функції невербальних стимулів у комунікативній ситуації дозволу виконують такі кінетичні засоби: жести (1), певні дії (2), погляд (3). Напр.:

(1) *Дора (німа) благально склала рученята – сама... Сама піду. Дозвольте? – Добре... Йди, – не встояла Ганна Іванівна. – Тільки паспорт з собою візьми. Про всяк випадок* (Люко Дашвар, «Біті є. Макс. Книга 2»);

(2) *Ніби тільки цього й чекаючи, хтось постукав. – Ввійдіть! – крикнула Ріна і, озирнувшись, взяла пуделко з брошкою й засунула його під подушку* (В. Винниченко, «Божки»); *Пішла до пані Жені, вказала тонким пальчиком на двері – мовляв, можу йти? – Відпочивай, – усе так же чітко вимовила пані Женя* (Люко Дашвар, «Біті є. Макс. Книга 2»);

(3) – *Я б зараз поїв, – сказав Ілія. Із запитанням зиркнув на Гоцика: можна?(...) – Сало і сухарі – НЗ! Коли гроші і сили скінчаться, тоді сало дістанемо. А доти аборигенів на харч розводитимемо* (Люко Дашвар, «Біті є. Гоцик. Книга 3»); *Після сповз очима на долівку. Сергій помітив його погляд. – Хоч? – питає він. – Лягай ось скраю. – І тикнув ложкою на дівчат* (У. Самчук, «Волинь»).

Серед екстралінгвальних засобів спілкування стимулом для надання дозволу на здійснення певних намірів можуть бути як посмішка (1), так і плач (2). Напр.:

(1) *Дочка тримає у руках планшет і благально посміхається. Мати каже: – Добре, пограй вже півгодинки. Дозволяю (розм.); І ти ще якийсь час вагався [дозволяти чи ні Русланові лізти вгору], але впевнена симпатична посмішка і міцна статура Русланова зробила своє. – Лізь, – наважився ти* (Ю. Андрухович, «Московіада»);

(2) *Педько покрутив головою, і йому з очей викотилися дві великі сльозини. – Йди, – тихо мовив пан (Ю. Мушкетик, «Погоня»).*

Невербальним стимулом для реактивного висловлення дозволу може слугувати етикетна ситуація. Під час зустрічі з учителем на початку уроку учні стоять, а він дозволяє їм сісти: *Одразу ж за нами в клас увійшов і Павло Іванович. – Сідайте, – сказав, – і слухайте мене уважно (І. Кирій, «Голодна весна»).* У транспорті хлопець дотримується правил етикету, дозволяючи бабусі сісти на його місце: *(...) рейсові автобуси були, як правило, наповнені під зав'язочку. – Бабусю, сідайте на моє місце, ви, напевно, ледь на ногах тримаєтесь! – зав'язував невимушену розмову наш молодий герой (М. Гримич, «Варфоломієва ніч»).* У таких випадках саме етикетні ситуації спонукають учасників комунікативної взаємодії до висловлення реактивних реплік зі значенням дозволу.

Висновки до розділу 2

Для МЖ дозволу характерною є зумовленість інтенцій мовця пропозицією адресанта запиту. Основна комунікативна мета адресанта дозволу – надання певних прав співрозмовнику, що стосуються зміни його поведінки (виконання / невиконання певних мовленнєвих / немовленнєвих дій) чи зміни наявного стану справ. Фатична роль МЖ дозволу виявляється в тому, що на початку інтеракції або в ситуації знайомства адресант прагне встановити контакт з адресатом, перейти на новий рівень спілкування. Дотримання правил етикету, принципів кооперації й увічливості пов'язане із вторинною комунікативною метою мовця, що полягає в гармонізації стосунків, налагодженні кооперативного спілкування, а також демонстрації ввічливого ставлення до співрозмовника. Априорний комунікативний смисл відображає узагальнене значення МЖ дозволу й синтезує інтенції учасників комунікативної взаємодії.

Головними ознаками адресанта запиту є його залежність від волі адресата, усвідомлення неможливості здійснити певні дії без дозволу уповноваженої на це особи. Суб'єкт дозволу має вищий комунікативний статус і представлений як особа, що регулює поведінку співрозмовника. Для МЖ дозволу характерною є асиметричність статусних, позиційних або ситуаційних ролей учасників інтеракції. Ініціативне й реактивне висловлення статусно-фіксовані, при цьому МА запиту дозволу – із висхідним статусним вектором адресанта, а МА дозволу – із низхідним.

Важливим параметром комунікативно-прагматичної організації МЖ дозволу є диктумний зміст, що містить апеляцію до адресата, позитивну оцінку намірів адресата, інформування адресата про дозвіл і спонукання до дії, додаткові МА. В умовах міжособистісної взаємодії позитивна оцінка намірів адресата зазвичай виражена імпліцитно. Обов'язковими компонентами МЖ дозволу є інформування про дозвіл і спонукання до дії, решта композиційних складників представлена факультативно.

Чинник комунікативного минулого відображає реактивний характер МЖ дозволу: передумовою його виникнення є переважно ініціативне висловлення запиту. МЖ дозволу має футуральну спрямованість. Комунікативне майбутнє полягає в тому, що адресат, отримавши право, діє відповідно до своїх намірів. Вербальна реакція на дозвіл (висловлення подяки) в діалогічному дискурсі представлена факультативно.

Існування особливих тональних різновидів МЖ дозволу детерміноване особистісними якостями учасників комунікативної взаємодії, специфікою конкретної ситуації та сфери спілкування. За орієнтацією на ситуацію спілкування тональність МЖ дозволу може бути офіційною, нейтральною, дружньою; за орієнтацією на адресата – доброзичливою, байдужою; за манерою спілкування – серйозною, щирою, ввічливою тощо.

Комунікативна ситуація дозволу становить сукупність зовнішніх умов спілкування, ініціативного висловлення запиту й реактивного

висловлення дозволу. З позицій прагматичного підходу комунікативну ситуацію дозволу визначено як асиметричну кооперативну мовленнєву ситуацію. Залежно від підготовленості / непідготовленості мовлення ситуації дозволу розподілено на спонтанні, заплановані та проміжні.

Принципи кооперації та ввічливості як складники успішної комунікації є значущими і в комунікативній ситуації дозволу. Керуючись ними, мовці значно збільшують шанси на ефективну співпрацю й досягнення комунікативної мети.

Запит дозволу – це ініціативний спонукальний МА, що виникає на основі усвідомлення мовцем конфлікту між своїми бажаннями, намірами та неможливістю здійснити ці наміри без дозволу іншої особи. Експліцитною формою вираження значення запиту є прохання про дозвіл, засобами мовного втілення якого найчастіше виступають перформативні структури з дієсловом *просити*, іменником *дозвіл*, імперативні конструкції з формою наказового способу дієслова *дозволити*, питальні речення з модальним предикативом *можна*. Імпліцитно значення запиту передають повідомлення про наміри, бажання мовця та пропозиція спільної дії. Повідомлення про наміри, бажання оформлюється розповідним реченням з дієсловом дійсного способу майбутнього часу, перформативними дієсловами *хотіти*, *бажати*, інфінітивом із модальним предикативом *треба*, дієсловом *мусити*. Спеціалізованими засобами вираження пропозиції спільної дії в складі комунікативної ситуації дозволу виступають перформатив *пропонувати*, модальне слово *може*, дієслова майбутнього часу 1-ї особи множини.

Стимулами, що провокують реактивний МА дозволу, можуть слугувати невербальні засоби спілкування, зокрема кінетичні (жести, певні дії, погляд) та екстралінгвальні (посмішка, плач), а також обставини спілкування, за яких адресант дозволу намагається дотримуватись прийнятих в соціумі етикетних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева В. Ю. Стратегии и тактики коммуникативного саботажа : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Курск, 2009. – 22 с.
2. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 40. – Вып. № 4. – С. 356–367.
3. Багдасарян Т. О. Тональный компонент модальности в коммуникации (на материале английского и русского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Сопоставительное языкознание». – Краснодар, 2000. – 23 с.
4. Баландіна Н., Степаненко М. До проблеми опису етикетних перформативів у словниках (чесько-українські паралелі) // *Eslavística Complutense*. – 2007. – № 7. – С. 63–76.
5. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. – Київ : Академія, 2004. – 344 с.
7. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія. – Харків : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
8. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолингвистика. – Москва : РГГУ, 2001. – 439 с.
9. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1992. – 168 с.
10. Бирюлин Л. А. Семантика и прагматика русского императива. – Helsinki : *Slavica Helsingiensia*, 1994. – 230 с.
11. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиція і сучасність. – Київ : Рідна мова, 1998. – 475 с.

12. Вежбицка А. Речевые жанры // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1997. – С. 99–111.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
14. Войцехівська Н. К. Засоби зв'язку між репліками в діалогічних єдностях зі значенням згоди-дозволу // Вісник Черкаського університету : зб. наук. праць. – Вип. 116. – Черкаси, 2007. – С. 150–156.
15. Врабель Т. Т. Словотворча прагматика у сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». – Ужгород, 2005. – 241 с.
16. Гавриш М. М. Комунікативні засоби вираження соціального статусу особи в художній прозі Івана Франка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Львів, 2009. – 18 с.
17. Голубовська І. О., Корольов І. Р. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. – 223 с.
18. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. – Москва, 2009. – 112 с.
19. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолінгвістики : уч. пособие. – Москва : Лабиринт, 2001. – 304 с.
20. Грайс Г. П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – Москва : Прогресс, 1985. – С. 217–237.
21. Гринишин М. М. Статусно фіксований мовленнєвий акт прохання (на матеріалі художньої прози Івана Франка) // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 98. – Вип. 85. – Філологія. Мовознавство. – Миколаїв, 2009. – С. 9–13.

22. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Чернівці, 2005. – 20 с.
23. Дедухо А. В. До проблематики дослідження екзерситивних перформативних мовленнєвих актів // Вісник Житомирського державного університету. – Філологічні науки. – Вип. 59. – Житомир, 2011. – С. 197–202.
24. Дедухо А. В. Комунікативно-прагматичні та структурно-семантичні характеристики перформативного акту прохання // Філологічні студії : наук. вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Вип. 6. – Кривий Ріг, 2011. – С. 145–152.
25. Дмитренко О. Л. Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2009. – 20 с.
26. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. – вид. 2-ге, виправл. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
27. Каган М. С. Мир общения: проблема межсубъективных отношений. – Москва : Политиздат, 1988. – 319 с.
28. Карасик В. И. Языковые ключи : монография. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
29. Карасик В. И. Язык социального статуса. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
30. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. – Одесса : ОГУ, 1991. – 121 с.
31. Кононова Д. В. Застосування комунікативних законів та правил спілкування у ситуації реалізації причиново-наслідкових зв'язків // Мова і культура. – 2015. – Вип. 18. – Том I (176). – С. 628–633.

32. Корольов І. Р. Комунікативна ситуація «виправдання»: прагматичний та лінгвокультурний виміри : монографія. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. – 223 с.
33. Корольов І. Р. Різномовні кооперативні комунікативні ситуації як об'єкт лінгвістичних досліджень // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2010. – Вип. 8. – С. 285–291.
34. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
35. Кушнір Н. О. Вербалізація чуттєвих інтенцій у російському діалогічному мовленні (на матеріалі комунікативної ситуації «освідчення в коханні») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова». – Київ, 2005. – 16 с.
36. Малая О. Ю. Теорія «обличчя» як методологічне підґрунтя дослідження реалізації стратегій ввічливості та неввічливості у німецькомовному інтернет-дискурсі // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 973. – С. 51–56.
37. Маслова А. Ю. Введение в прагмалингвистику : учеб. пособие. – Москва : Флинта, Наука, 2007. – 152 с.
38. Матусевич Л. М. До питання співвідношення понять «комунікація» і «спілкування» // Україна і світ: діалог мов та культур : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня – 1 квітня 2016 р. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. – С. 218–220.
39. Матусевич Л. М. Комунікативна мета як інваріантна ознака мовленнєвого жанру дозволу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. праць. Серія «Філологія». – Одеса : Вид-во МГУ, 2017. – Вип. 31. – Том 1. – С. 60–62.
40. Матусевич Л. М. Комунікативна ситуація дозволу в українському діалогічному дискурсі // Система і структура східнослов'янських

- мов : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 10. – С. 134–143.
41. Матусевич Л. М. Статусно-рольові та мовні аспекти взаємодії адресанта й адресата в комунікативній ситуації дозволу // Наукові праці : наук. журн. ЧНУ ім. Петра Могили. – Серія «Філологія. Мовознавство». – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. – Том 294. – Вип. 282. – С. 54–57.
42. Матусевич Л. М. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту прохання про дозвіл // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. праць. – Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 56. – С. 189–192.
43. Матусевич Л. М. Реалізація принципів кооперації та ввічливості у комунікативній ситуації дозволу // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – Серія «Філологія». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я. М., 2016. – Вип. 23. – С. 105–114.
44. Мосейчук О., Матушевська Н. Когнітивно-прагматичний аналіз комунікативної ситуації «спокуса» (на матеріалі англомовного кінодискурсу) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2015. – Вип. 22. – С. 149–157.
45. Мясоєдова С. В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2001. – 178 с.
46. Нарушевич-Васильєва О. В. Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Одеса, 2002. – 176 с.

47. Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика. – Москва : Наука, 1976. – 168 с.
48. Пентилюк М. І. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2014. – Ч. 2. – С. 290–297.
49. Петрова О. Б. Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической прагматике // Вестник ВГУ. – Сер. «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – Воронеж, 2008. – № 3. – С. 124–133.
50. Пономарев Н. Ф. Информационная политика органа власти: пропаганда, антипропаганда, контрпропаганда. – Пермь : Изд-во Пермского гос. техн. ун-та, 2007. – 185 с.
51. Почепцов Г. Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения // Языковое общение: единицы и регулятивы. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1987. – С. 26–38.
52. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – 2-е вид., доповн. – Київ : Вид. центр «Київський ун-т», 1999. – 307 с.
53. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – Київ : «Вища школа», 1982. – 216 с.
54. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування : навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доповн. – Київ : Знання, 2006. – 291 с.
55. Сарайкина О. В. Репертуар языковых средств выражения семантики запрета : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Петропавловск-Камчатский, 2007. – 174 с.
56. Саранцацрал Ц. Речевые акты побуждения, их типы и способы выражения в русском языке : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва, 1993. – 40 с.

57. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. – Москва : Лабиринт, 2004. – 320 с.
58. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
59. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. – Черкаси, 2011. – 350 с.
60. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170–194.
61. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2002. – 34 с.
62. Стернин И. А. Основы речевого воздействия : уч. издание. – Воронеж : Истоки, 2012. – 178 с.
63. Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 4–20.
64. Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы // Прагматика и семантика синтаксических единиц : Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин, 1984. – С. 3–12.
65. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
66. Сусов И. П. О двух путях исследования содержания текста // Значение и смысл речевых образований. – Калинин : Калининск. гос. ун-т, 1979. – С. 90–103.
67. Сусов И. П. Прагматическая структура высказывания // Языковое общение и его единицы : Межвузовский сборник научных трудов. – Калинин, 1986. – С. 7–11.

68. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – Київ : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – 640 с.
69. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія. – Київ – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – 176 с.
70. Турик Л. Р. Перформативні висловлення в українській історичній прозі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Луцьк, 2009. – 212 с.
71. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори у 2 т. – Київ : Рад. школа, 1983. – Т. 1. : Теоретичні проблеми педагогіки. – 488 с.
72. Федосюк М. Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи // Жанры речи. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Коледж», 1997. – С. 66–87.
73. Филатова Е. А. Побудительные высказывания как речевые акты в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва, 1997. – 243 с.
74. Философский энциклопедический словарь / ред. коллегия : С. С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – Москва : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
75. Фоміна Л. В. Комуникативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2000. – 19 с.
76. Формановская Н. И. Прагматика побуждения и логика языка // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 5–6. – С. 34–40.
77. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – Москва : ИКАР, 2007. – 478 с.
78. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – Москва : Русский язык, 2002. – 216 с.

79. Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и типология императива. Русский імператив. – Ленинград : Наука, 1986. – 272 с.
80. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
81. Шатуновский И. Б. Речевые акты разрешения и запрещения в русском языке // Логический анализ языка. Языки этики. – Москва, 2000. – С. 319–325.
82. Шейнов В. П. Психология влияния: скрытое управление, манипулирование и защита от них. – Москва : Ось–89, 2002. – 720 с.
83. Шмельова Т. В. Модель речевого жанра // Жанры речи : сб. науч. статей. – Саратов : Изд-во ГосУнц «Колледж», 1997. – Вып. 1. – С. 88–99.
84. Ярмаркина Г. М. Жанр просьбы в неофициальном общении: риторический аспект // Жанры речи : сб. науч. статей. – Саратов : Изд-во ГосУнц «Колледж», 2002. – Вып. 3. – С. 262–268.
85. Ярошевська М. О., Бурмістенко Т. В. Основні учасники комунікативної ситуації ток-шоу (на матеріалі французьких телевізійних ток-шоу полемічного типу) // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2013. – Вип. 46. – Ч. 4. – С. 404–415.
86. Яшенкова О. В. Основы теории мовної комунікації : навч. посіб. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.
87. Bach K. Conversational implicature. – Mind and Language, 9, 1994. – P. 124–162.
88. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
89. Horn L. R. Implicature // Handbook of Pragmatics / ed. by G. Ward, L. Horn. – Oxford, 2004. – P. 3–28.

90. Jakobson R. The Framework of Language. – East Lansing : University of Michigan Press, 1980. – 132 p.
91. Leech G. Principles of Pragmatics. – L. ; N. Y. : Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.

РОЗДІЛ 3

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ДОЗВОЛУ ТА ЙОГО СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНІ РІЗНОВИДИ

3.1. Типологія висловлень дозволу за способом мовної реалізації

Дослідження формально-мовних аспектів жанру посідає важливе місце в традиційних жанрових теоріях.

МЖ організовані за польовим принципом, тобто мають центральні й периферійні мовні засоби вираження [4; 19; 17; 35 та ін.]. При цьому мовні засоби, які належать центру поля, чітко протиставляють один жанр іншому; у межах мовних засобів периферії відбувається нейтралізація відмінностей між двома чи кількома жанрами [4, с. 59].

До центру поля входять конструкції, які безпосередньо експлікують інтенцію мовця. Периферію прагматичного поля дозволу створюють МА, які репрезентують семантику дозволу опосередковано.

Речення, «що містить показники іллокутивної сили для одного типу іллокутивного акту, може вимовлятися для здійснення, крім того, іллокутивного акту іншого типу» [32, с. 195]. Відповідність структурно-семантичного змісту висловлення його іллокуції слугує критерієм розмежування прямих і непрямих МА. Мовленнєві дії, у яких іллокутивна мета не знаходить прямої реалізації в мовній структурі висловлення, вважають непрямыми МА. Смысл мовленнєвої дії виводиться через імплікатури дискурсу, що пов'язані з контекстом, фоновими знаннями й іншими факторами комунікативної ситуації.

Відповідно до типу інформації в дискурсі і тексті розрізняють експліцитний та імпліцитний смисл. Експліцитний смисл – явний, виражений смисл, який сприймається комунікантами зі значень мовних одиниць. Імпліцитний смисл – неявний, прихований смисл, що виводиться

слухачем (читачем) зі значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [5, с. 156].

Для вираження МЖ дозволу в українській мові існує розгорнута система мовних засобів. Типологія висловлень дозволу, запропонована в нашій праці, ґрунтується на основних положеннях теорії непрямих МА Дж. Серля [32] і теорії імплікатур Г. П. Грайса [21]. За способом реалізації інтенції розмежовуємо прямі та непрямі дозволи. Подальше членування підтипів дозволу зумовлене різним ступенем експлікації їхнього смислу, за яким прямі дозволи поділяємо на експліцитні й імпліцитні (рис. 3.1).

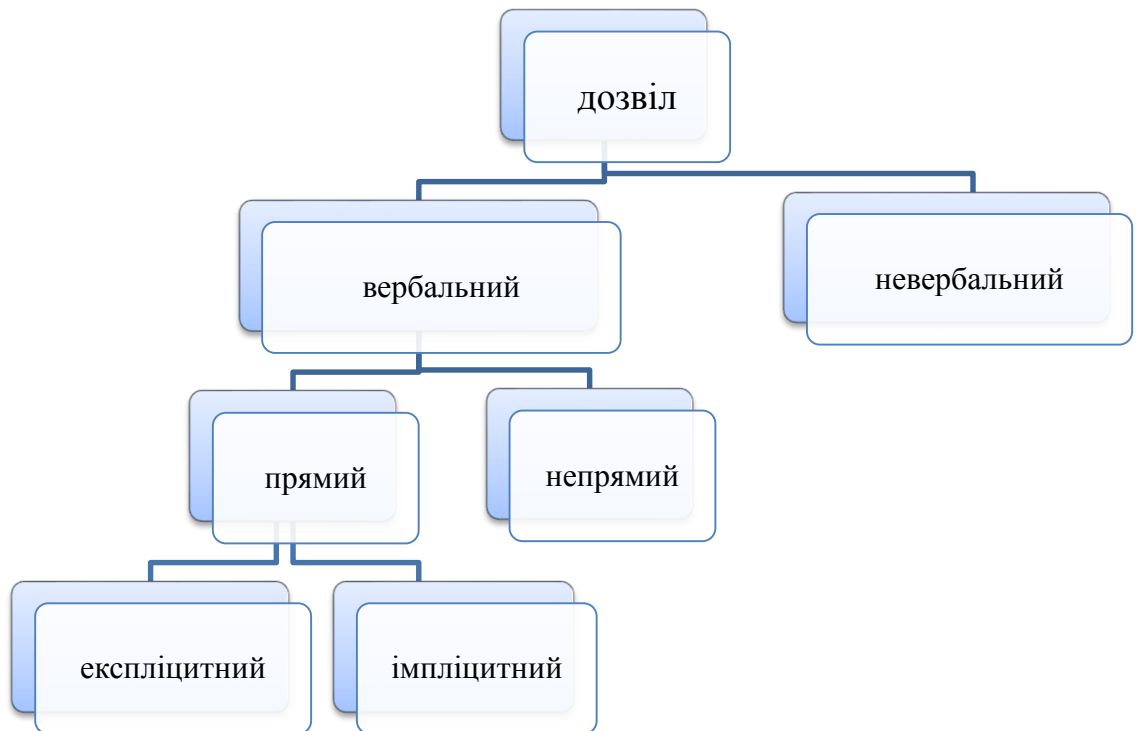

Рис. 3.1. Типологія висловлень дозволу за способом реалізації інтенції

3.1.1. Прямий дозвіл і засоби його реалізації

Прямий експліцитний дозвіл. Висловлення дозволу вважаємо прямим експліцитним, якщо його іллокуція тотожна комунікативній меті, а смисл розпізнається в нейтральному контексті. Іntenцію дозволу найкраще репрезентує експліцитна перформативна формула, що безпосередньо

виражає тип МА й конкретизує його комунікативну мету, забезпечуючи точність висловлення.

Перформативи – висловлення, еквівалентні дії, вчинку, які не просто констатують щось, а є конкретною дією [37, с. 80].

Питання визначення структурних, функціонально-семантичних і прагматичних особливостей перформативних висловлень перебувають у центрі уваги українських та зарубіжних дослідників (Ю. Д. Апресян [1], Н. Ф. Баландіна [3], В. В. Богданов [10], Л. Р. Безугла [7], Й. Крекич [23], Дж. Остін [38], Л. Р. Турик [34]). Основним засобом їхньої реалізації є перформативне дієслово в перформативному вживанні.

В основі семантико-прагматичного явища перформативності лежить концепція, згідно з якою сказати щось означає зробити щось, а вимовити висловлення з певною інтенцією означає здійснити дію з певним ефектом [25, с. 6].

Однією з найпоширеніших класифікацій лексем, які мають перформативний статус, є типологія Ю. Д. Апресяна. Серед п'ятнадцяти тематичних груп перформативів автор виділяє іллокутивний акт дозволу, який репрезентують перформативні дієслова *дозволяти, давати право, санкціонувати* [1, с. 200–202].

Під час аналізу перформативних конструкцій зі значенням дозволу враховуємо актантно-рольову структуру мовленнєвої ситуації (за Р. М. Богдановою [11]). Найважливішим компонентам цієї ситуації відповідають три типи актантів спонукального висловлення. Перший актант – мовець як джерело мовленнєвого впливу, другий – адресат як об'єкт впливу і потенційний виконавець дії, а третій актант являє собою мету мовленнєвого впливу, тобто дію, до якої спонукають [11, с. 5–6].

Повна перформативна формула МА дозволу містить два іменні актанти й пропозиційний актант. У загальному вигляді вона може бути представлена так: *«Я дозволяю тобі / вам виконувати / виконати певну*

дію». Перформативне дієслово ідентифікує прагмасемантичний тип МА – дозвіл, а об’єктний інфінітив передає зміст волевиявлення. Напр.: – *Навіжений! Божевільний! – Так. Нехай буде так, – погодився Стась. – Я дозволяю тобі обзивати мене, як завгодно* (С. Талан, «Купеля»); – *Ти хоч мені, як начальникові експедиції, скажи, куди тебе закидає доля. – Нема коли, Ернесто. Вирушаємо. Але я дозволяю тобі супроводжувати нас. І для тебе робота знайдеться* (І. Білик, «Танго»).

Як свідчить проаналізований мовний матеріал, повна перформативна конструкція може використовуватися за відсутності попереднього прохання про дозвіл. Тобто в ситуації, коли стимулом слугує не певний МА, а обставини спілкування, інші зовнішні чи особистісні чинники, які не отримали мовного вираження. У такому разі мовець має озвучити *хто, кому і що саме* дозволяє. Напр.: *Ауреліо знову сів за стіл, поглянув на маму з виглядом приреченої у жертву овечки. І Анна не витримала. – Ауреліо, я дозволяю тобі їти гратися* (Л. Романчук, «Гравітація»); *Вони стояли на віддалі (...). І тут Олеся гукнула майже весело: Я вам дозволяю підійти* (В. Лис, «Країна гіркої ніжності»).

Схожа ситуація простежується й тоді, коли пропозиційний зміст волевиявлення не відповідає змісту запиту дозволу. Напр.: – *Ти спав з моєю дружиною. (...) – Дозвольте пояснити, товаришу майор, – вичавив Нечаєв. – Я дозволяю тобі признатися в усьому, що ти наробив. Ми домовимося, що я зважаю на твоє офіцерське звання* (А. Кокотюха, «Біла ніч»).

Перформативна формула (зокрема особовий займенник **я** в її складі) може вказувати на те, що мовець протиставляє себе іншим, намагається підкреслити свою значущість та / або задекларувати перевагу над співрозмовником. Напр.: – *Дозвольте, докторе... – Я дозволяю вам, Гельд, я все вам дозволяю – перебив асистента Берн* (О. Бердник, «Серце Всесвіту»); – *Я не можу залишитись вдома. – Я вирішую, і я дозволяю тобі не йти* (розм.).

Бажаючи зосередити комунікативний фокус на своєму співрозмовникові (чи безпосередньому адресатові дозволу), мовець уживає слова на позначення його особи на початку речення, логічно наголошуючи їх. Напр.: – *Регіно Іполітівно, – чіплявся до неї Шульга. – Ви дозволите називати вас просто Регіною? – Дозволяю. **Вам я дозволяю все.*** (П. Загребельний, «Юлія, або запрошення до самовбивства»); – *Хоч пригубите по краплиночці. А то скажуть: були в гостях і насухо... – Іменно: у гостях. Я не маю права. Я командир. Який приклад бійцям? Хіба що Веніамін? **Йому дозволяю*** (П. Загребельний, «День шостий»).

Окрім форми 1-ї особи однини теперішнього часу дійсного способу, перформативний предикат може виражатися за допомогою дієслівної форми 1-ї особи множини. Напр.: (...) ***Ми дозволяємо зберегти вам весь здобуток, котрий ви захопите в сарацинів, з якого ніхто не мав би права вимагати у вас будь-якої частини*** (Ю. Ячейкін, «Незнані тамплієри»); – *А тепер ми підемо. Дозволите відвідати вас ще? – **Дозволяємо, дозволяємо!*** – *заплескала в долоньки Надя. – Саню, чого ж ти мовчиш? – Вона не заперечує, – сказав Султанов* (П. Загребельний, «День шостий»). Однак серед аналізованого матеріалу прикладів такого вживання було зафіксовано мало, що свідчить про непродуктивність використання такої форми в усному діалогічному мовленні.

Сферою функціонування повних перформативних конструкцій є переважно офіційні ситуації спілкування, зумовлені асиметричними стосунками між комунікантами. Ці конструкції також використовують за умови урочистої тональності спілкування. Напр.: – *Закони Речі Посполитої не дозволяють такий шлюб. Я не маю права порушити волю короля і догми святої церкви. Ідіть до пана біскупа. Якщо буде його дозвіл, то хай благословить вас свята Мадонна. (...) – **Сину мій,** – нарешті заговорив біскуп, – чисте й вірне кохання дарує людям Бог. **Я дозволяю вам побратись і благословляю вас. Хай буде між вами мир, любов і злагода віднині й довіку!***

Будьте щасливі на многії літа! (П. Наніїв, «Тричі продана»); – *Я можу використовувати будь-які способи, – уточнила Фіалка, – щоб витягнути з нього правду? – Так, – відповів Головний жрець, – я дозволяю тобі все. Починай прямо зараз. Час не чекає* (І. Тихоненко, «Син диявола. ч. 1 Народження»).

У поданих прикладах продемонстровано також і способи номінації адресата – форми особового займенника 2-ї особи однини та множини в давальному відмінку (*тобі, вам*), а також звертання.

Повна перформативна конструкція, що виражає значення дозволу, використовується за таких умов, як:

- 1) відсутність вербального оформлення стимулу дозволу;
- 2) невідповідність намірів адресанта дозволу змісту прохання про дозвіл;
- 3) урочиста чи офіційна тональність спілкування;
- 4) використання мовцем тактики підвищення власної значущості.

Для реалізації МЖ дозволу повні перформативні конструкції вживаються порівняно рідко, більш поширеними є їхні модифіковані варіанти.

Експліцитними формами реалізації значення дозволу є ті реченнєві моделі, у структурі яких не отримують мовного вираження один або кілька компонентів стандартної перформативної формули. Це неповні перформативні конструкції, які вживаються мовцем здебільшого, щоб уникнути надлишковості в мовленні, забезпечити економію у вираженні думки.

У перформативній конструкції може бути опущеним перший іменний актант – номінація адресанта. Напр.: – *Група доктора Вей плідно працює у цьому напрямі, мій імператоре. Але ми все ще не отримали доступу до «чорної скриньки». Потрібний дозвіл. Намісниця... – Унно? Вона ніколи не дасть дозволу. (...) Твої люди, омадо, повинні зламати «скриньку». За будь-*

яку ціну. *Дозволю людям Яна і Маккосліба провести силову акцію. Але надто шуміти не варто. Поки що не варто* (В. Єшкілев, «Тінь попередника»); – *Сказав пророк, хай благословить його алах; дружба з мудрим – це користь віри. (...). Та до війни я ще не готовий. Але **дозволю** своєму перекопському бєєві йти тобі на допомогу з ногами* (Р. Іваничук, «Мальви (Яничари)»).

Варіантом реалізації неповної перформативної моделі є конструкція, де не отримує мовного вираження другий іменний актант – номінація адресата, напр.: [Мати до сина]: – ***Я дозволяю гуляти тільки біля нашого будинку*** (розм.); – *У тебе можна курити? – У мене можна робити все, що завгодно, – відповів Бог. – А вбити людину? – У мене – можеш робити все, що завгодно. – Отже, ти все дозволяєш? – **Я все дозволяю**, але прошу тебе не робити дечого, – відповів Бог* (Я. Мельник, «Чому я не втомлююся жити»). У такому разі формально відсутня вказівка на конкретного адресата стає зрозумілою з контексту ситуації.

Іншим варіантом спрощення перформативної формули є конструкції, у яких не виражений пропозиційний актант. Напр.: – *Ваша величність, ви сьогодні ще прекрасніші. – Чому ти шепочеш, Вільтруд? Говори голосно. – Я не наслідуюсь. – Але ж **я дозволяю тобі*** (П. Загребельний, «Євпраксія»); – *Звертайся до нього шанобливо, як до чинного Старшого. Під час розмови можеш титулувати його «Владикою». **Я дозволяю**. – Я дякую вам, Учителю, і Раді Старших за цю високу довіру* (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»); *Він вибирає мені сукню, черевики – **я дозволяю**. Це йому приносить радість, а я вдвічі рада* (О. Коломієць, «Дикий ангел»).

Найбільш лаконічною є неповна перформативна конструкція, що представлена тільки перформативним дієсловом. Напр.: – *Товаришу сержант, – не без єхидства в голосі поспитав Палярус, – **дозвольте запитання?** – **Дозволю*** (П. Загребельний, «День шостий»); – ***Дозвольте звернутися. – Дозволю*** (розм.).

Трапляються речення, у яких перформативне дієслово поєднується з іншими засобами вираження дозволу. Напр.: [Гуска]: *Настонько! Охтисонько! Ось заспівайте нищечком, тихенько, щоб те все ще краще згадалося!* [Настонька]: *Без акомпаніменту не вийде так, папонько!* [Гуска]: **Можна** трошки й з акомпаніментом. **Дозволяю**. Тільки тихенько, конфіденційально! А ставні, між іншим, зачиніть! (М. Куліш «Отак загинув Гуска»); *Яка свята наївність. Чи не ви учили його, як треба жити в класовому суспільстві? От і живе тепер він, як люди. І хай живе – дозволяю, але дайте і мені жити!* (М. Стельмах, «Правда і кривда»).

У неповних перформативних конструкціях іменні й пропозиційний актанти можуть не отримувати мовного вираження. Номінація мовця, адресата та пропозиційний зміст висловлення опускаються тоді, коли їхня семантика вже відома з попередньої репліки чи загального контексту дискурсу.

В українській мові синонімічний ряд дієслова **дозволяти** складається з таких слів:

дозволяти – давати дозвіл, санкціонувати, акцептувати, розм. зволяти, призволяти, позволяти; о. знімати / скасовувати заборону, розтабуювати; (*не забороняти*) допускати, терпіти, толерувати, не перешкоджати; потурати [22, с. 96].

Деякі дієслова цієї групи не вживаються в перформативному значенні, а саме: *акцептувати, призволяти, розтабуювати, терпіти, толерувати, потурати*.

Перформативного значення набуває віддієслівний іменник **дозвіл**, який у складі МА поєднується з дієсловом **давати (надавати)** у формі 1-ї особи однини / множини теперішнього часу дійсного способу. Напр.: *Кажу: розпускаю вас! Розбирайте коней – даю такий дозвіл!..* (О. Гончар, «Твоя зоря»).

Варіантом модифікації стандартної перформативної формули є конструкція: *«Я (на)даю вам / тобі дозвіл на дещо»*. Пропозиційний зміст, здебільшого, передається іменником у знахідному відмінку з прийменником *на*, напр.: – *Чи мудро це робити саме напередодні виборів до польського сейму!? – зауважив Скрипник. – Даю дозвіл лише на одну лекцію під вашу персональну відповідальність, щоб там не було ніяких крамольних закликів проти влади* (В. Фольварочний, «Хрещеники Сталіна»).

Одне зі значень слова *право* – це обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь. // Перевага, привілей, надані кому-, чому-небудь. // Офіційний дозвіл, допуск до виконання якихось обов'язків, до зайняття певної посади, вступу до вищого навчального закладу і т. ін. [13, с. 917]. В українському діалогічному дискурсі для вираження дозволу можливе перформативне вживання конструкції *даю право* + іменник у знахідному відмінку з прийменником *на* (або *даю право* + інфінітив). Напр.: *Та й не дуже розбалакаєшся, коли полковник Маслов після проскурівського погрому казав козакам: – Хто буде агітувати за більшовиків, даю право кожному козакові стріляти* (В. Сосюра, «Третя рота»).

Перформативна формула з віддієслівним іменником *дозвіл* (а також її синонімічний відповідник *даю право*) реалізуються переважно в писемних текстах ділової комунікації, наприклад, у заявах, розпорядженнях, службових записках та інших офіційно-ділових паперах.

МА дозволу може оформлюватися за допомогою конструкцій з дієсловом *допускати*.

Допускати – 1. Давати змогу, дозволяти кому-небудь увійти кудись, підійти до кого-, чого-небудь. // Дозволяти робити що-небудь, займатися чимсь, брати участь у чомусь. 2. зі спол. щ о б. Терпіти, дозволяти що-небудь, примирюватися з чимось. // Робити що-небудь. // Створювати можливість для

чого-небудь. 3. Вважати за можливе [13, с. 240]. Пор.: *Я допускаю вас до екзамену (розм.) = Я дозволяю вам складати екзамен (розм.)*

Серед словникових дефініцій лексеми **благословляти** зафіксовано значення: «давати згоду на що-небудь, дозволяти кому-небудь щось» [33, с. 194]. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив можливість перформативного вживання цього дієслова у значенні «дозволяти», пор.: – *Благословляю намір твій!* (Ю. Ячейкін, «Біблійні пригоди на небі і на землі») = *Дозволяю діяти відповідно до твого наміру*; – *А я тебе благословляю на щасливе життя із Стаськом!* (З. Луценко, «Необдуманна Міловиця») = *Дозволяю вийти заміж*; – *Благословляю тебе на це діло на наших правічних горах* (Ю. Логвин, «Таємна перлина») = *Дозволяю тобі діяти*.

Синонімічна паралель **дозволяти** – **санкціонувати** потребує уточнення:

санкціонувати – давати санкцію на що-небудь; визнавати щось законним, правильним, затверджувати, схвалювати щось [13, с. 1103].

санкція – 1. Схвалення. 2. Затвердження чого-небудь вищою інстанцією; визнання законності чогось. // Дозвіл, схвалення. 3. *юр.* Заходи впливу, покарання за порушення закону. // У міжнародному праві – заходи впливу щодо держави, яка порушила міжнародну угоду. 4. *ек.* У кредитних відносинах – заходи впливу, застосовувані банком до порушників фінансової, касової, розрахункової або кредитної дисципліни [там само, с. 1103].

Очевидним є той факт, що сферою вживання цих слів є юридичні, економічні, законодавчі тексти. Тому серед аналізованого матеріалу з художньої літератури ми зафіксували тільки один приклад уживання перформативної конструкції з дієсловом **санкціонувати**: – *Я в справі операції «Діоген», яку ми раніше розробляли під кодовою назвою «Тимчасовий в'язень», – мовив Френк. – Я знаю, що операція «Діоген» – це ваша ідея, Френк, і я належно оціню її, – сказав Президент і простягнув руку*

за паперами, які все ще ховав у папіці передбачливий Френк. (...) Президент замріяно посміхнувся. – Це те, чого бракує Президентові, щоб змусити до послуху бодай приморські держави... Тому я не тільки **санкціоную** вашого «Діогена», а й прошу не скупитися на гроші (О. Зима, «День на роздуми»).

Перформативне дієслово **санкціонувати** вживається в офіційній, переважно писемній сфері спілкування і не реалізується в усному побутовому мовленні.

Досліджуваний матеріал свідчить про те, що перформативні конструкції в різних варіаціях становлять лише невелику групу серед засобів реалізації дозволу, натомість у мові широко функціонують інші конструкції, що передають його семантику.

Прямий імпліцитний дозвіл. Прямі імпліцитні дозволи утворюються за допомогою спеціалізованих мовних засобів із семантикою дозволу, які, однак, можуть виражати й інші значення. Тому ці засоби не є експліцитними показниками, а лише іллокутивними індикаторами цього значення в типовій ситуації. До того ж, на відміну від експліцитних, імпліцитні перформативи передають наміри дії мовця лише висловленнями цієї дії (пор.: – *Дозволяю йти. – Ідіть!*).

До засобів вираження прямого імпліцитного дозволу належать імперативи, конструкції з модальним предикативом **можна**, з модальним дієсловом **могти**, слова-речення, виражені прислівниками, частками, вигуками. Для прямих імпліцитних дозволів характерне регулярне формальне вираження в діалогічному дискурсі, що виявляється в контексті комунікативної ситуації дозволу.

Конструкції з імперативом. Іллокутивна функція прямого імпліцитного дозволу – надання співрозмовнику права на здійснення певної дії – реалізується через спонукання адресата до цієї дії, що в мовленні оформлюється імперативом. На семантико-синтаксичному рівні таке речення

має вигляд: *«Я говорю, щоб ти діяв, і тим самим даю на це свій дозвіл»*.

Простежується поліллокутивність МА, оскільки він містить дві іллокуції:

- 1) надання співрозмовнику права на виконання дії;
- 2) спонукання до виконання цієї дії.

На формально-граматичному рівні речення набуває вигляду: *«Адресанте, дій!»*. Напр.: – *Бабусю, я Ромашку видою. Можна? – Та йди вже, йди. Худобина чекає* (О. Печорна, «Фортеця для серця»); *Івасик щез у кущах. За хвилину повернувся з іншого боку. – Ніде нікого, – сповістив він. – Тоді примірюй,* – дозволив Демкові Стукач (В. Рутківський, «Джури і підводний човен»).

Мінімальна морфологічна структура – основа лексеми – у більшості дієслів, які передають адресоване волевиявлення формою дієслова 2-ї особи однини наказового способу, свідчить про найефективніше пристосування імператива до комунікації, а отже, і його дієвість: мінімалізація мовленнєвої конструкції сприяє її швидшій передачі мовцем і, відповідно, швидшому сприйняттю адресатом [16, с. 9]. Використання мовцем імперативних конструкцій для вираження дозволу сприяє економії мовних засобів, лаконічності висловлення і потребує мінімальних зусиль з боку адресанта.

В імперативних конструкціях, які виражають прямі експліцитні дозволи, предикатну позицію посідають:

– синтетична імперативна форма дієслова 2-ї особи однини, напр.:
– *Ді-іду, – зотяг онук, – я ви-иточу верете-енце... Якийсь час Муромець одмахувався від малюка, потім таки дозволив: – Ну вже виточи одне* (І. Білик, «Похорон богів»); – *Панове полковники, дозвольте слово мовити! До вас і до всього товариства! – Ну, кажи! Чого хочеш? – дозволив Абазин* (В. Малик, «Таємний посол»); *[Корній] (піднімає ціпок): Слова! [Устимівна]: Говори!* (О. Коломієць, «Фараони»).

– синтетична імперативна форма дієслова 2-ї особи множини, напр.:

– *Ма, можна, я роззуюся? (...) – Хай хлопець роззується!* – підтримав мене татко. – **Роззувайтесь** обоє! – махнула рукою (А. Дімаров, «Друга планета»); – *Дозвольте, я продовжу, – звернувся до решти присутніх радник-представник. – Продовжуйте, офіцере, ми слухаємо, – замість решти відізвався Марков* (В. Єшкілев, «Тінь попередника»).

Використання імперативної форми 1-ї особи множини вказує на спонукання до спільної дії, коли волевиявлення стосується не тільки адресата, а й самого мовця. Зазвичай, ця форма ідентифікує пропозицію або заклик, проте може вживатись і для вираження дозволу. У такому разі адресант надає дозвіл на здійснення дії, яка виконуватиметься спільно з адресантом запиту. Напр.: *Пан вдавав, що сердиться, а тим часом рейтарі, котрі чули розмову і яким в одну мить хмільно запахла дармова горілка, почали хилити свого благодійника на гостини до пана Пива. Крицький ще якийсь час відмагався, а далі махнув рукою: – Завертаймо. Тільки ненадовго* (Ю. Мушкетик, «Погоня»).

У ролі засобів реалізації інтенції дозволу, окрім синтетичних форм наказового способу, використовують також аналітичні форми, утворені за допомогою часток *хай* / *нехай* і дієслів 3-ї особи однини та 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу, для яких «характерний менший ступінь інтенсивності апеляції, спонукання до дії» [28, с. 395]. Конструкції з аналітичними імперативними формами дієслова передають волевиявлення мовця, адресоване не співрозмовнику, а сторонній особі, напр.: – *Хто? – Знайомий один. Лобода насупився і спідлоба глянув на цього нахабу посланця: – Коли кому треба, хай зайде, тут усі свої* (О. Гончар, «Собор»); – *А ви куди? – поцікавилася фрау Ольга. – Плівку проявляти, – відповів за нас пан Роман. – Нехай ідуть. Сьогодні ви всі вільні. Можете розповзатися по норах* (Ю. Винничук, «Діви ночі»).

Серед аналізованого фактичного матеріалу виділено непоширені й поширені імперативні конструкції. До складу непоширених конструкцій

входить тільки дієслово у формі наказового способу, напр.: *Самотина пасує тільки аллахові. Послухай, султане, я розкажу тобі вість, за яку ти озолотиш свою вірну слугу. – Говори...* (Р. Іваничук, «Мальви (Яничари)»); – *Олександрє Миколайовичу! Бязь другого сорту. Брати? – схвильовано повідомив бухгалтер Гурман. – Ціна? – Більш ніж! – Беріть!* (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»).

Поширені конструкції, окрім імперативної форми дієслова, містять залежний компонент, що може бути виражений займенником, прислівником, іменником, напр.: – *Звертайся до мене на ти, старий, – дозволив йому Пепя* (Ю. Андрухович, «Дванадцять обручів»); – *Беріть хоч зараз, – великодушно дозволив художник* (А. Дімаров, «На коні й під конем»); – *Ну, допоможі бабі, – дозволив Залусківський, і за мить біля чорного й мовчазного Романа лишилися тільки Ничипориха і Катерина* (Люко Дашвар, «Село не люди»).

До складу поширених імперативних конструкцій можуть входити частки і вигуки, такі як *ну, будь ласка*, а також звертання, напр.: *[Божий]: Цитьте!.. (До Пташихи): Ну кажи, чого ти хочеш? Яка така справа, що кричиш на весь еСеРеСеР?* (М. Куліш, «Хулій Хурина»); – *Це ті вареники. – Їх можна їсти? – Будь ласка, спробуйте. І насолоджуйтесь* (У. Самчук, «На твердій землі»); *Коли ж він підійшов до брочки, дівчина, не повертаючи голови до того, до кого зверталася, сказала: – Діду, злазьте та йдіть додому, я й сама з ними дам раду... Всі зрозуміли, що мова йде про коней* (Т. Осьмачка, «Старший боярин»).

Слова *давай, давайте* в імперативних конструкціях набувають граматичного значення частки. В. М. Русанівський зазначає, що специфічне місце в системі форм наказового способу посідає лексично десемантизоване дієслово *давати*, що, вживаючись у формах 2-ї особи однини й множини, а також 1-ї особи множини і сполучаючись з дієсловами у формі інфінітива (недоконаного виду), простого й складеного майбутнього часу та

1-ї особи множини наказового способу, передає значення спонукування [6, с. 229].

У дисертаційній праці поділяємо думки українських мовознавців про те, що:

- 1) форма спільної дії наказового способу із закінченнями **-імо, -мо** становить граматичну специфіку української літературної мови у вираженні спонукального значення [14, с. 50];
- 2) форма наказового способу із компонентами **давай, давайте** не є типовою для української літературної мови [20, с. 20].

Однак серед фактичного матеріалу виділено декілька прикладів уживання таких форм, які доцільно було б замінити на форми наказового способу із закінченнями **-імо, -мо** (*подивімося, збираймо, поговорімо*): – *То, може, хоч даси мені глянути на книжку з магічними кодами? (...) – Що ж, хто зна. **Давай подивімося** нашу макулатуру* (І. Карпа, «Піца Гімалаї»); – *Коли я поїду до бабусі? Можна зараз? – Так. **Давай збирати** речі* (розм.); – *Ти вільний? Можна обговорити одне питання? – Ну, **давай поговорімо*** (розм.). Сфера вживання лексично десемантизованого дієслова **давати** обмежена експресивним розмовним мовленням і його відображенням у художній літературі.

Імперативна конструкція, що репрезентує значення дозволу в українському діалогічному дискурсі, найчастіше вживається у формі односкладного непоширеного речення, що містить лише дієслово наказового способу.

Конструкції з модальним предикативом можна. Висловлення з предикативним прислівником **можна** виражають можливість здійснення чого-небудь загалом. Експлікація значення дозволу цієї лексеми спирається на певний контекст.

Типовим виявом семантики можливості є такі різновиди значень: «бути здатним виконати дію» та «бути спроможним виконати дію»; на

периферії модальності можливості перебуває значення «мати можливість виконати дію (внаслідок певних умов)», «мати право, дозвіл виконати дію», що межують зі значенням необхідності [9, с. 17]. Словникові дефініції лексеми *можна*: 1. Є умови, можливості для здійснення чого-небудь; можливо. 2. Дозволяється, дозволено [13, с. 536].

Предикативи *можна*, *не можна* в сполученні з інфінітивами неоднозначні. Вони здатні виражати значення можливості – неможливості й дозволу – заборони [12, с. 129]. Напр.: – *Ну, що там у вас, Ардаб'єв? – поцікавився Султанов. – Товаришу сержант, навіть сало є! А з салом можна й на цілий тиждень наперед наїстися!* (І. Білик, «Танго») – значення можливості; – *А чи можна я вам почитаю свої вірші? – Можна, – відповів я, скося зиркаючи на сплячого Йосипа* (О. Вільчинський, «Дерев на дахах») – значення дозволу.

Деонтична модальність належить до світу норм, оцінок і стосується дій людини, які з волі індивідуального або збірного діяча наказані їй або дозволені [27, с. 167], а модальна одиниця *можна* є одним із основних її показників.

Отже, типовим іллокутивним індикатором значення дозволу виступає модальний предикатив *можна*, що виражає деонтичну можливість, напр.: [Учень]: *Можна оправиться, Іване Мартиновичу?* [Шурубалка]: *Можна... (До жінок). Ми думали, хиталися...* [2-й учень]: *Товариш Шурубалка!.. Можна?..* [Шурубалка]: *Можна... Можна...* [3-й і ще]: *А мені? А нам можна?..* [Шурубалка]: *Можна! Тільки не всі разом... Індивідуально! Індивідуально оправляйтеся!* (М. Куліш, «Хулій Хурина»).

У межах діалогічного дискурсу модальний прислівник *можна* реалізує семантику дозволу:

- в контекстуально неповному реченні, напр.: – *За руку можна щипати? – Можна...* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»);

– як компонент складеного предикатива односкладного речення в сполученні з інфінітивом, напр.: *Дон прийнявся, відщипнув шмат від білки. – Можна їсти* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»).

Інфінітив у складі конструкції з модальним предикативом *можна* конкретизує зміст дії, яка дозволяється. Поєднання *можна* + *інфінітив* маркує реалізацію ситуації дозволу, у якій стимулом слугують певні обставини, що склалися на момент мовлення, або є потреба уточнити пропозиційний зміст повідомлення. Напр.: *Входить шофер, потім візник. [Шофер]: Можна їхати* (М. Куліш, «Зона»); *Після тяжкої для глядачів і слухачів паузи вигулькнули: – Настонько, як у тебе? – Можна зустрічати!* (М. Куліш, «Отак загинув Гуска»).

Конструкції з модальним дієсловом *могти*. Дієслово *могти*, як і предикативний прислівник *можна*, репрезентує модальну семантику можливості, але може позначати і дозвіл, оскільки «у питальних і спонукальних реченнях уживається у значенні слів *можна, дозволяється*» [13, с. 535]. Деонтична можливість характерна для висловлень, у яких інтенцією мовця є надання прав співрозмовнику на виконання певних дій чи зміну наявного стану справ. Значення дозволу виводиться адресатом під впливом конкретної ситуації й контексту спілкування.

Висловлення із семантикою дозволу в мовленні передають конструкції з модальним дієсловом *могти* теперішнього часу дійсного способу у 2-ій особі однини (1) чи множини (2), напр.:

(1) – *Але хлопців моїх не зачіпай! Ще раз кажу! Тепер можеш іти. Для тебе буде краще, коли будеш за мене мовчати. Йди!* (У. Самчук «Волинь»); – *Тебе, видно, цікавить? Я дуже радий. Зрештою, знаєш, ти можеш цю мою фантазію пустити між люди... О, не думай, що я так хитро підхожу. Я не для себе. В мене тепер пробоїна, і я чую трошки жалості до тебе* (В. Винниченко, «Божки»);

(2) – *Бажання гарне... Але... Цього папірчика я все-таки дозволю собі заховати на спомин. – Цього вам ніхто не боронить. Можете заховати й, як хочете, навіть і дітям своїм у спадщину записати* (У. Самчук «Волинь»); – *Нас? Це ми з лейтенантом ловимо! Ви бачили коли-небудь такого мужчину, як я, або такого бравого танкіста, як мій друг лейтенант? До речі, мене ви можете звати просто капіташею. Для інтимності. Лейтенант Шульга – лейтенант, а я капіташа. А ви?* (П. Загребельний, «Юлія, або запрошення до самовбивства»); – *Отже, сержанте, ви вважаєте, що я можу передати цю інформацію, як повністю достовірну? Передати власним кодом і завірити її моїм підписом? – Можете вказати на мене як на джерело інформації. Я беру відповідальність на себе* (В. Єшкілев, «Тінь попередника»).

Для реалізації МЖ дозволу модальне дієслово **могти** використовується в сполученні з інфінітивом недоконаного (1) або доконаного виду (2), напр.:

(1) – *А ви куди? – поцікавилася фрау Ольга. – Плівку проявляти, – відповів за нас пан Роман. – Нехай їдуть. Сьогодні ви всі вільні. Можете розповзатися по норах* (Ю. Винничук, «Діви ночі»);

(2) – *Товаришу майор, дозвольте? – Хто там? Кому казав: не турбувати? Що треба? – Потрібен одяг, товаришу майор. – Одяг? Який одяг? Кому?.. А–а, це ви, сестра?.. Одяг?.. Ну... Зрозумів... Можете пройти... Он там... У шафах... Хоча ні... Відставити! Я сам...* (П. Загребельний, «Юлія, або запрошення до самовбивства»).

Конструкції з означальними і модальними прислівниками **добре, звичайно, звісно, безумовно, гаразд, обов'язково** є досить поширеними засобами вираження семантики дозволу, яка виявляється в контексті окремої комунікативної ситуації. Модальні слова категоричної достовірності – багатозначні одиниці, що мають такі лексичні значення: «впевненість у достовірності», «підтвердження, згода» [30, с. 7]. У найзагальнішому плані

вони виражають реальну модальність, тобто переконання мовця в тому, що висловлена інформація є достовірною. У межах аналізованого діалогічного дискурсу їхнє комунікативне завдання полягає в експлікації згоди з попередньою реплікою співрозмовника.

Серед аналізованої групи прислівників найчастотнішим маркером дозволу виступає прислівник **добре**, що засвідчує переконаність мовця в доцільності й реальності здійснення намірів співрозмовника, напр.: *Дору тягне до кіоску. Торкається руки Ганни Іванівни: я тут зачекаю? – Добре, пані Доро, – секретарка показує на підземний перехід неподалік* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»); *– Тату, ти не заперечуєш? – насторожено поглянула на нього донька. (...) – Добре. Вговорили! Тільки слухайте сюди. Все має проходити в умовах глибокої конспірації. Ясно?* (М. Гримич, «Варфоломієва ніч»).

Більший ступінь експресивності у вираженні МЖ дозволу мають прислівники **звісно, звичайно, безумовно**, які додатково виражають емоційну оцінку – позитивне ставлення мовця до змісту висловленого запиту, запевнення адресата в щирості, упевненості щодо надання дозволу. Напр.: *– А можна завтра теж сюди прийти? – Звісно, приходьте, коли захочте. Я скажу жінці на прохідній, щоб пускала вас* (О. Василюк, «Статус королеви»); *– Можна я залишу сумку у тебе? – Звичайно!* (розм.); *– До вечора я вільний? – спитав я в Дзвінки. – Звичайно. Це завтра почнеться запарка. А зараз я пропоную прогулятися. Тут чудові місця. Ходімо?* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); *– Не лякай мене. Я зателефоную... коли скінчу. Добре? – Безумовно, – процідив Макар і ввірвав зв'язок* (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»); *– Можна, сьогодні я поїду до тата, Сашо? – раптом питає Нані. – Безумовно, – ненависне слово виривається саме, б'є Макара навідріг* (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»).

Показниками іллокутивної функції дозволу виступають також модальні слова **гарзд, обов'язково**, напр.: *– Ваша величність, кизляр-ага*

хоче показати її падишахові. – **Гаразд**. Покажеш її мені (П. Загребельний, «Роксолана»); – *А я поїду?* — подав голос Сашуня, коли я сказав, що, мовляв, було б непогано. – **Обов'язково, Сашуню!** А як же без тебе, рідний?.. (О. Вільчинський, «Дерева на дахах»).

Інтенсифікація значення дозволу відбувається завдяки повторам модальних прислівників (1), а також їх комбінуванню з частками (2), напр.:

(1) – *Куди, доню?* – *До Максимка... Там маю на нього чекати...*
– **Добре, добре...** (Люко Дашвар «Биті є. Макс. Книга 2»);

(2) – *Слухай, а можна я напишу в своїй статті про цю ворожку? (...)*
– **Звісно, звісно ж, пиши** (О. Василюк «Статус королеви»).

Для українського діалогічного мовлення характерне вживання після модальних прислівників імператива, що додатково роз'яснює зміст дії, яка дозволяється, напр.: *Дора благально склала рученята – сама... Сама піду. Дозвольте?* – **Добре... Йди**, – не встояла Ганна Іванівна. – *Тільки паспорт з собою візьми. Про всяк випадок* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»); – *За нього просить Юнус-бег. Ласького можна привезти до Топкати під охороною. (...)* – **Гаразд. Привезіть цього чоловіка**, – сказала вона великому євнуху (П. Загребельний, «Роксолана»); – *Максимчику, тільки не це [поїздка]! (...)* *Давай татові дзвонити. Хай назад летить, раз у вас такі справи невідкладні!* – *Ні, мамо. Ні! Чонган відізався. У Брюсселі тиждень буде. Давно не бачилися...* – **Добре! Збирайся**. *Буде тобі літак, – пообіцяла пані Женя і рвонула до тата* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»).

У ролі засобів реалізації інтенції дозволу використовують словоречення (або ж нечленовані речення) зі значенням упевненості, достовірності, виражені функціонально-модальним словом **розуміється**, напр.: – *Чи можна оглянути?* – *питала вона.* – **Розуміється**. *Дуже прошу...* (У. Самчук, «На твердій землі»).

Вигуки, частки, повтори додають експресивності таким реченням, напр.: – *Чи можу зайти?* – *почув я скромне питання.* – **О! О! Вибачте!**

Розуміється! Прошу... І вибачте... Я... Я вирішив... що ви... Той телефон... (У. Самчук, «На твердій землі»); – Коли б можна було так поставити діло, щоб з тих школок діти могли, пробувши років три-чотири, вступати у вищі школи або принаймні тримати іспити в казенних школах, щоб мати права цих шкіл. – Ну, розуміється! Ну, розуміється! – поспішно, нетерпляче перебила Ріна (В. Винниченко, «Божки»); – Добрий вечір, панно Катрусе! – відповів на це Снулик. Чи могли б ми бачити пані Сомерсет? – О, розуміється. – сказала Катруся. Я зараз... Буде рада (У. Самчук, «На твердій землі»).

Конструкції із частками *так, авжеж, давай, вигуками ну!, ану!, увічливими словами будь ласка, прошу.* Конструкції зі стверджувальними частками *так, авжеж* можуть виступати репрезентантами значення дозволу. Загалом вони передають значення ствердження і маркують згоду з попереднім ініціативним висловленням співрозмовника.

Стверджувальні частки виражають семантику дозволу тільки за умови вживання в складі репліки-реакції на запит дозволу. Напр.: [Трохимович]: *Можна на виставку?* [Тарасович]: *(роздивився). Хм – так* (М. Куліш, «Вічний бунт»); [Годований]: *Сутая правда! Утік! Забрав золото, народне добро і втік. (До Копистки). Виходить – утекла ваша власть? Виходить – власті нема? (До натовпу). Граждани люди! Власть утекла, Совета нема – мабуть, самі судитимемо?* [Злий голос]: *Авжеж, самі!* [Гомін]: *Самі! – Починайте!* (М. Куліш, «97»); – *Мамо, я збиратиму речі? – Так. Візьми свої сорочки, плахту — ту, що тобі хрещена подарувала, і постолі взуй. Дорога неблизька* (Н. Шевченко, «Оксамитовий перевертень»).

Конструкції зі стверджувальними частками якнайтісніше пов'язані з попереднім запитанням і без нього втрачають своє комунікативне значення. Дозвіл, виражений такою конструкцією, є реакцією на ініціативне висловлення, оформлене реченням із модальним предикативом *можна* (1), модальним дієсловом *могти* (2), перформативним дієсловом *дозволяти* (3)

або містить повідомлення про наміри, бажання, які адресант запиту не може здійснити без дозволу іншого комуніканта (4), напр.:

(1) – *Ірино, Марто, мене звати Лариса Цуд, я із скандального журналу «Гала». Можна інтерв'ю?* – запитала жінка. – *Так, звичайно* (О. Василюк, «Статус королеви»);

(2) – *Ні, дякую. Можу я дещо у вас спитати, Наріне?* – *Так, звичайно*, – вона кивнула, завмираючи в передчутті чогось важливого (Н. Шевченко, «Оksamитовий перевертень»);

(3) – *Дозволите завтра до Вас зайти?* – *Так, заходьте* (розм.);

(4) – *Мені потрібен певний час для того, щоб осмислити почуте і побачене*, – відповів після недовгого мовчання Теслен. – *Авжеж, Обраний*, – погодилася рудоволоса Знаюча. – *Тут, у скарбниці, є зручні кімнати для відпочинку і релаксації* (В. Єшкілев, «Тінь попередника»).

У побутових діалогах та їхньому відображенні в художній літературі роль стверджувальних часток виконують слова *ага, угу*. Напр.: *Дін набрав повітря і випалив: – Я пишу музику. Можна вам принести касету послухати?* – *Ага, принось. Можеш у «Вавилоні» лишити на барі, я заберу. – А можна я на радіо принесу? У мене нема картки до «Вавилону».* – *Угу, давай!!! на радіо.* – *Ну я цей... дякую!* (О. Форостина, «Duty free»).

Лексичні одиниці, що виражають згоду з конотацією дозволу, у розмовно-побутовому мовленні можуть замінюватися запозиченими відповідниками *да, окей*, напр.: – *Можна закурити?* – *звертається вона до мене. – Да*, – *простягаю їй пачку* (А. Дністровий, «Пацики»); – *Пішли*, – *сказала Редька. – Ні, зачекай. Отут, де трохи сонця ще є. Давай краще я сам по сіль. Так швидше буде. Окей?* – *Окей* (Ірена Карпа, «Піца Гімалаї»).

Віддієслівні частки *давай, давайте* виражають імперативну модальну семантику. Вони передають заклик, спонукання адресата до виконання певної дії. – *Давай може рухатись?* – *тихо запитала вона. – Давай. Ти куди хочеш – вверх по річці чи вниз?* (Ірена Карпа, «Піца Гімалаї»); – *Спірне*

твердження, – не погодився Рехинальдер. – Можна перевірити.
– **Давайте** (В. Єшкілев, «Тінь попередника»).

Частка **давай** у формі нечленованого речення виконує фразотвірну функцію, напр.: – *Все надумав, товариш дорогий! Хочем признаватись...*
– **Давай**. *Та тільки не бреш, гляди* (І. Багрянний, «Сад Гетсиманський»);
– *Давай на «ти», Свето, – тоскно мовила секретарка. – Давай, – погодилася журналістка, ніби породичалися щойно. – Зі святом, Ганнусю. Завтра восьме...* (Люко Дашвар, «Біті є. Макс. Книга 2»).

У висловленні дозволу частка **давай** може вживатися з імперативною формою дієслова, підсилюючи спонування, напр.: – *Зачекайте! – перебив я його. – Нехай він дасть ключа, а я приведу, бо він їй пригрозить, і вона буде боятися...* – *Ну, я не кажу – кіно ноцне!? – підморгнув лейтенант. – Давай, Франю, веди її* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – *Чого ж ти мовчиш? Що ти хочеш, говори? Милостиню? Давай, давай. Ну, давай же! Виймай. Чи, може, грошей не хочеш дати, а тільки погодувать мене? Ходім, ходім* (В. Винниченко, «Божки»).

Вигуки виступають типовими виразниками емоційно-вольових реакцій мовця, що виявляються в контексті окремої мовленнєвої ситуації. Серед них спонукальні вигуки (**ну!**, **ану!** та ін.) відрізняються тим, що містять вказівку на волевиявлення мовця.

Вигукове слово **ну** позначає різноманітні відтінки значень, що залежать від конкретної ситуації та інтонаційного оформлення речення. Висловлення **Ну, роби!** залежно від інтенції мовця може передавати як МА наказу, так і МА дозволу. У першому випадку вигук **ну** посилює категоричність спонування, у другому може вказувати на байдужість, сумніви, поступливість мовця. Розглянемо приклад: – **Ну!** *Хазяй! Чого ви такі? Станьте! Хай мене Бог скарає, коли вам хтось дасть по дві копійки. Де видано, щоб у цю пору хтось платив за яйце дві копійки? Ниньки дві копійки — гріш, дві копійки на дорозі не валяються. Берете за дві – три*

гроші? – **Ну**, вже бери – хай тебе халера, – резюмує Матвій і зупиняє коні (У. Самчук, «Волинь»). В ініціативній репліці жінка просить Матвія зупинитись і продати їй яйця за вигідною для неї ціною. Слово **ну** посилює емотивність прохання, за його допомогою привертається увага співрозмовника. У реактивній репліці Матвій усе ж дозволяє забрати яйця, хоча його не влаштовує ціна. Слово **ну** передає відтінок небажання, вимушеності.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що вигукове слово **ну** може привносити у висловлення дозволу такі додаткові емоційно-експресивні відтінки, як:

– небажання, напр.: – *Ну... я вже б пішов... – несміло заявляє Володько. – Я вже б пішов... – кривиться з нього Наталка. – Це чудесно. Посидів, намовчався, начервонівся і все думає, як би драла дати. **Ну, йдіть, йдіть, вельмишановний Іване Царевичу. До побачення...*** (У. Самчук, «Волинь»);

– байдужість, напр.: – *Я її добре запам'ятав. Вона ще на відкритті була. Відразу кидається в очі. Хочеш, я передбачу тобі її майбутнє? – **Ну, давай, – без охоти погодився я*** (Любка Дереш, «Намір»);

– невпевненість, напр.: – *Оф коз, – засміявся Джон. – Ну, а на листопад уже будемо витягати твоє дитя Африки. – **Ну, добре*** (О. Вільчинський, «Дерева на дахах»);

– вимушеність, напр.: *Он Василь, виріс, окріпнув, розгорнувся в мужчину і подався у військо. Матвій ні одним словом не заперечив йому. – **Ну, як ти так думаєш – іди!*** (У. Самчук, «Волинь»);

– здивування, напр.: – *І Василя Дмитровича покличемо? – спитала чогось дозволу Олександра Іванівна. – **Ну... і Василя Дмитровича, звісно, – здивувались ми*** (Ірена Карпа, «З роси, з води і з калабані»).

Вигукове слово **ну** також може вживатися при підсумовуванні / прийнятті рішення, напр.: – *Бабо Килино! Можна, я до вас приходити буду?*

– Дитино, я двічі в одну долю не заглядаю. Більше ти від мене нічо' не почувеш. – Хай. Я... просто так. Така ти віщунка... не страшна. Добре у вас. Можна? Може, колись про себе розкажете... – Хочеш знати? – Дуже хочу. Така ви, бабо, красива... Ох і красива ж ви, бабо! Як та ікона. Хоч молися на вас... – **Ну, приходь, поки я не сконала** (Люко Дашвар, «Село не люди»).

Вигукове слово **ану** відображає зацікавлення, заохочення до виконання дії, напр.: [Представник Наросвіти]: Дозвольте? [Божий]: **Ану, Наросвіто!.. Що там у тебе?..** (М. Куліш, «Хулій Хурина»).

За структурними ознаками в межах діалогічного дискурсу зі значенням дозволу виділяємо конструкції з частками та вигуками, що:

1) функціонують як слова-речення, виражені одним словом, напр.: – Можна мені вже йти гуляти? – **Так** (розм.);

2) поєднують у своєму складі різні засоби вираження семантики дозволу, напр.: Ліно, до вас дівчина, – відкривши двері, промовила Ванда. – Олена Карпова. Каже, що ви домовлялися. – **Так, пусти її до мене.** – Точно? – **Так, пускай** (О. Василюк, «Статус королеви»).

Конструкції з увічливими словами будь ласка, прошу. Слова-речення у функції структур мовного етикету становлять однослівні чи кількаслівні структури, вони є усталеними загальноприйнятими формулами привітання, прощання, подяки, прохання, вибачення, побажання тощо [36, с. 144]. Засоби мовленнєвого етикету беруть активну участь у МА дозволу [15, с. 40].

Керуючись принципом увічливості, мовці послуговуються певними стереотипними формулами, що регулюють процес спілкування. Досить частотними засобами реалізації МЖ дозволу виступають усталені показники увічливості **будь ласка, прошу / просимо**, напр.: [Гуска]: І можна крикнути? [Кирпатенко]: **Будь ласка!** Я вчора кричав тут цілий день (М. Куліш, «Отак загинув Гуска»); [Дмитрик]: – Я прийшов, щоб... Я маю вам про щось сказати. Про таке, що вони навряд чи сказали б... Ніколи не сказали б, якби

таке з ними трапилось, з їхніми батьками, а от я скажу!.. (Аж задихнувся).
 От!.. [Марко]: **Будь ласка** (М. Куліш, «Прощавай, село!»); – Можна? – строго, по-школярськи підняв руку Славів. – **Прошу**, – децю запобігливо дозволив Гога (С. Жадан, «Гімн демократичної молоді»); – Ага, ага! Іменно, хвилиночка... Так, так... Ну, от і єсть начало... Ви міне звиніть, пожалуста, я до вас по делу. Ах, горенько. По ділу... По ділу до вас... – **Прошу...** – промовив Вадим (В. Винниченко, «Божки»).

Засобами увиразнення етикетних висловлень дозволу постають вигуки й повтори, напр.: – Дозвольте мені [сповістити панну]. – **О, будь ласка**. Кращого звістовника мені і не знайти. Тільки вам треба знати, як до неї дістатися. Ви не були в монастирі? (Т. Осьмачка, «Старший боярин»); – Будьте здорові з Різдом Христовим, а чи дозволите заколядувати?! – чути з-за вікна глухий, хриплий голос. – Спасибі, спасибі! **А просимо, просимо!** – відповідають майже хором з хати (У. Самчук, «Волинь»).

3.1.2. Непрямий дозвіл і засоби його реалізації

Непрямими вважаємо МА дозволу, у яких іллокуція висловлення не відповідає його структурно-семантичному змісту. Адресант передає інший зміст, ніж той, який реально позначає конкретний МА. Тому адресатові потрібно переосмислити почуте для того, щоб зрозуміти його недослівне загальне значення. Аналіз конкретної ситуації спілкування й усіх її складників дозволяє інтерпретувати непрямий МА дозволу.

Такі МА втілюються в мовних формах, іллокутивна сила яких не є складовою їх семантики, а виводиться логіко-інференційним шляхом із буквального значення форми з урахуванням ситуації вимовлення [37, с. 290].

Успішність непрямого МА залежить від рівня комунікативної компетенції учасників мовленнєвої ситуації, а також обставин, за яких ця ситуація відбувається.

Непрямий імпліцитний дозвіл реалізується за допомогою неспеціалізованих мовних засобів і не містить мовних маркерів, що можуть ідентифікувати його значення.

Загальний зміст певної групи висловлень, що передають непрямий імпліцитний дозвіл, можна звести до формулювання **«Я не забороняю»**. Мовець застосовує тактику повідомлення не прямої, очікуваної, а протилежної інформації. Напр.: – *Пустити мене, хане, до матері, – попросила якось уранці Мальва. – Давно в неї не була. – (...) Я ж не бороню тобі ніколи. Зараз звелю запрягти карету* (Р. Іваничук, «Мальви (Яничари)»); *Прочумується й дядько: – Як хочете ту картину взяти собі, то я не проти... як ти, Галю? Хай би забирали, да? Воно нам не сильно й нужне...* (О. Забужко, «Музей покинутих секретів»); – *Чи, може, вам не подобається, що вони найгостріше осужують, коли чоловік пише чудесні соціалістичні статті, ортодоксальні і запальні, а в той же час пише такі самі чудесні статті проти соціалістів? (...) – Участь в буржуазній пресі не забороняється... – сказав він* (В. Винниченко, «Божки»).

Засобом реалізації непрямого дозволу також слугують неспеціалізовані конструкції, що повідомляють про дію, бажану для адресата. Про таку дію суб'єкт дозволу поінформований із запиту співрозмовника. Тому в реактивній репліці він констатує здійснення цієї дії або надає інформацію про майбутню її реалізацію. Напр.: *Він її послушав безтямно і, витягнувши біленьку хустку з кишені, витер носа і, закинувши рукою чуб з чола на голову, спитав: «Можна заходити?» Дунька відповіла: «Вони вас ждуть»* (Т. Осьмачка, «Старший боярин»); – *Дасте мені знати, як щось стане відомо? Ні, давайте краще я завтра зранку заїду до вас, добре? Хочу бути в курсі. – Будете, – пообіцяла Тамара* (Н. Шевченко, «Оксамитовий перевертень»); – *А тепер, Обраний, ми хочемо звернутися до тебе з проханням. В ім'я майбутнього союзу Ордену і Знаючих. – Я слухаю* (В. Єшкілев, «Тінь попередника»); – *А можна запитання? – раптом*

*прорізався чийсь нахабний голос. От самогубця! Від погляду, який звернув пан Фелоні на юнака, я б напевне посивіла. – **Що ти хочеш знати, профан?** – **Що це за випробування?** (М. Соколян, «Кодло»).*

Висловлення, у яких значення дозволу виражається імпліцитно, можуть оформлюватися питальними реченнями. У контексті комунікативної ситуації, детермінованої запитом, вони здатні трансформуватися в повідомлення про надання дозволу. Це нечленовані речення, які утворюються за допомогою словосполук **а чому й ні, чому ж ні, чого ні, то чом не можна** та ін. Вони мають питальну форму й експліцитно виражене заперечення, однак передають значення ствердження, а у відповідному контексті – семантику дозволу. Напр.: [Гуска] (очумався. Зрадів): *А-а... Рибалки! Рибалоньки! Рибарі! (...) І риба у вас є? Можна буде купити?* [Дідок]: ***А чому й ні?*** (М. Куліш, «Отак загинув Гуска»); – *Стривай! Ти ж дружити зі мною хотів. – А можна? – з прихованою надією запитав Едмундо. – **Чому ж ні?** Дістань мені оті черепашки* (М. Руденко, «Народжений блискавкою»); [Брус]: (...) *Ось що, товаришу... Можна у вас викрутити воду з одежі... і посушити...* [Шайба]: ***А чому ж?** І горілочка є... Риковочка, можна сказати* (М. Куліш, «Зона»); *Одної неділі він сказав мені, що при дорозі знайшов золотий камінь. Я спитав, чи не можна би на той камінь подивитися, а він відповів: «**Чого ні?**»* (І. Чендей, «Іванові журавлі»); – *Дозвольте якось зазирнути до Храму, – провадив далі Нінка, – Можливо ви зможете, скажімо, на наступному тижні підготувати інформацію для нас? – Ну, чом би й ні... – всміхнулася Тайні Баттокс* (М. Соколян, «Химерне місто Дрободан»); – *Добрий ранок, непосидо, – посміхається мати. – Куди так зрання чешеш? – До вас. Можна? – **То чом не можна?*** (М. Стельмах, «Гуси-лебеді летять»).

Речення з питальною часткою **хіба** також може виражати значення дозволу. Через нього комунікант висловлює своє здивування тим, що співрозмовник запитує дозволу, оскільки його права і так очевидні. Напр.:

– Можна тебе попросити? – доторкнулася вона йому до плеча своєю м'якою рукою, суцільна ніжність і суцільне здригання... – **Хіба я не казав тобі? Все, що зможу... Для цього ж і знайшов тебе!..** (П. Загребельний, «Юлія, або запрошення до самовбивства»).

Адресант може надати дозвіл, висловивши свою позитивну оцінку намірів співрозмовника, напр.: – *Не знаю. І не хочу. А можна ще якесь там дерево вибрати особливе на горі далекій, і на нього йти? Ну, щоби напрямок не втрачати і не блукати колами?* – **Теж розумно.** *Ти напрямок пам'ятаєш?* (Ірена Карпа, «Піца Гімалаї»); – *Можна ми самі організуємо поїздки в Карпати?* – **Хороша думка.** *Ви краще знаєте, як саме це влаштувати (розм.);* – *Валентине Микитовичу,* – *звернувся він до головуючого,* – *а, може, ми так зробимо: нехай Зорін і троє співавторів ідуть до Петухова і там разом з петуховськими доводять своє право? (...)* – **Слушно.** *Дуже слушно, Володимире Юхимовичу,* – *сказав він* (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»).

Реалізація непрямого дозволу може відбуватися через констативний МА, оформлений розповідним реченням. Констативні конструкції тільки окреслюють певний стан речей. Тобто мовець описує події або констатує певні факти, а його співрозмовник повинен «вичитати» з такого опису надання дозволу. Напр.: – *Можна, тут сьогодні лишуся? Батьки знову косять одне на одного.* – **Це твій дім, синку,** – *врешті вимовляє Володимир Гнатович* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»); [Скирда]: *Колись хотів розстріляти тебе, а тепер у родичі набиваюся. (...)* *І хочу попросити – інколи, як дозволиш, до тебе додому зайду, ти ж один. Вечорами заходитиму – вони для мене такі довгі, а ночі ще довші...* [Кравцов]: **А ми родичі з тобою – кров поріднила нас** (О. Коломієць, «Кравцов»); – *Чаю вип'ємо. Спасибі, що завітала, Клаво, зараз я чашечки...* – *Дозвольте, я допоможу.* – **Чашки на кухні** (О. Коломієць, «Дикий ангел»); *Селім прикликав свого вірного Соколу, нагримав на того, чом бариться в*

Стамбулі, тоді кинувся до султана, попросився відпустити його до Маніси, на що Сулейман відповів коротко: – *Ми вважали, що ти вже давно там* (П. Загребельний, «Роксолана»). Для непрямого дозволу, репрезентованого констативним МА, властива повна імпліцитність інтенцій адресанта.

Отже, відсутність відповідності між планом вираження і планом змісту характеризує непрямий дозвіл. Його значення імпліцитно виявляється в неспеціалізованих конструкціях, що містять повідомлення про відсутність заборони, повідомлення про бажану для адресата дію, позитивну оцінку намірів співрозмовника. До засобів вираження непрямого дозволу належать також констативні конструкції у формі розповідних речень і нечленовані питальні речення, утворені за допомогою словосполук *а чому й ні, чому ж ні* та ін.

Аналіз мовних засобів реалізації МЖ дозволу дав змогу змоделювати структурну організацію цього МЖ відповідно до польового принципу. Центр поля становлять перформативні МА з дієсловом *дозволяти*, що експліцитно найбільш повно передають значення дозволу. Вони також відрізняються стилістичною нейтральністю і найменшим ступенем залежності від контекстуальних умов, чітко протиставляють дозвіл іншим МЖ.

До перехідної зони належать імперативи, конструкції з модальним предикативом *можна*, з модальним дієсловом *могти*, слова-речення, виражені прислівниками, частками, вигуками, які можуть виражати різні значення і належати до засобів реалізації інших МЖ, а тому є контекстуально залежними.

Периферію утворюють неспеціалізовані конструкції, що містять повідомлення про відсутність заборони, повідомлення про бажану для адресата дію, позитивну оцінку намірів співрозмовника та ін. Для периферійних мовленнєвих засобів вираження дозволу характерними є

імпліцитність і найбільший ступінь залежності від контексту й ситуації спілкування.

Оскільки із запиту дозволу комунікантам відомий пропозиційний зміст, немає потреби в повторенні цієї інформації у висловленні дозволу. Тому реактивна репліка здебільшого характеризується стислістю й компактністю. Мовець може швидше висловити дозвіл, а слухач – швидше його сприйняти, що оптимізує процес обміну інформацією та сприяє ефективній комунікації.

Однією з характерних ознак діалогічного мовлення є лаконічність у використанні мовних засобів різних рівнів, зумовлена дією закону економії мовленнєвих зусиль. Тому найбільшою частотністю серед засобів реалізації МЖ дозволу вирізняються контекстуально неповні речення з модальним прислівником *можна*, нечленовані речення, імперативні конструкції. Отже, стереотипні втілення МЖ дозволу характеризуються клішованістю й мінімальністю мовного вираження в діалогічному дискурсі.

3.1.3. Невербальний спосіб вираження дозволу

Важливим складником міжособистісної взаємодії є невербальні повідомлення, що здатні функціонувати на рівні вербальних. Для їхнього правильного розуміння важливу роль відіграє контекст, а також рівень комунікативної компетенції учасників спілкування. Наступний приклад ілюструє ситуацію, у якій і запит, і дозвіл реалізуються за допомогою невербальних засобів: *Вона виставила три нещені пальчики над своїм довгим оком, злукавлено повела поглядом по Хомухіну, тоді й по Першому і, одержавши безмовний дозвіл свого покровителя на тост, позачергову заяву або просто якийсь жіночий вибрик, зманіжено вигнула безсоромні уста: – Доки вже ми засідатимемо в цьому городі Горькому? (...) Я пропоную продовжити товариське застілля товариським купанням!* (П. Загребельний, «Юлія, або запрошення до самовбивства»).

Вербальна і невербальна комунікація перебувають у тісній взаємодії. Виділяють декілька функцій, які виконують невербальні повідомлення під час взаємодії з вербальними. Це функції:

- доповнення (включаючи дублювання і підсилення) вербальних повідомлень;
- спростування вербальних повідомлень;
- заміщення вербальних повідомлень;
- регулювання розмови [24, с. 43].

Функціонуючи як допоміжні засоби для реалізації МЖ дозволу, невербальні компоненти доповнюють і пояснюють інформацію, що міститься в мовленнєвому повідомленні. Напр.: *– Я пропоную спершу визначити безпосереднього автора, а вже потім влаштовувати конкурс на ступінь участі. На мою думку таким є Зорін. Потураєв схвально кивнув. – Так, авжеж, – сказав. – Хто має щось проти Зоріна?* (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»); *Старий пан спокою не хотів. Мучив Дору днів десять, аж поки геть не охляв. Рукою кволо махнув, мовляв, вільна. – Усе, – прошепотів. – Йди собі, Доро. Тепер не пропадеш* (Люко Дашвар, «Біті є. Макс. Книга 2»); *– До траси підкинеш? – запитав раптом. – Сідай, – розсміялася Тайка, вказала на місце позаду себе* (Люко Дашвар, «Біті є. Гоцик. Книга 3»).

Функція заміщення полягає в тому, що невербальне повідомлення здатне замінити ціле висловлення. У межах окремої ситуації невербальний знак має конкретний зміст і може репрезентувати значення дозволу. Про це переконливо свідчить відображення в писемному мовленні невербальної поведінки комунікантів за допомогою лексичних засобів.

Найпоширенішими невербальними засобами вираження дозволу є такі кінетичні засоби комунікації, як:

- **помахати / махнути рукою**, напр.: *– Генацвале! Колеги! – перебравши на себе роль розпорядника, розкланювався навсібіч грузин.*

– *Попросимо нашого великого мудрого друга, нашого товариша Хомухіна, щоб він дозволив нам перед московською царицею... як синам своїх народів... і як мужчинам... Хомухін мляво помахав рукою: дозволяю, не заперечую, але щоб усе було пристойно...* (П. Загребельний, «Юлія, або запрошення до самовбивства»); *Входить Шайба: Можна? (Його не помічають. Витикається Клим. Шайба махає рукою, щоб той увійшов. Той входить)* (М. Куліш, «Зона»);

– **кивнути**, напр.: *Проте слід віддати належне його діловим якостям: директор, перш ніж відпустити начальника геологічної експедиції, в загальних рисах довідався про основні наслідки пошуків. – Виходить, після дощів можна починати експлуатацію? Сергій мовчки кивнув* (І. Білик, «Танго»); *Раптом – кидь руку в ополонку. Висмикнув – рибинка в кулаці. Через плече на сніг її і знову застиг... – Чуєш! – гукнув Макс. – Я теж хочу... Дон озирнувся – вогонь горить. Кивнув – ходи...* (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»); *Донець закурив і запропонував папіросу Андрієві. Андрій відмовився, знаючи різні фокуси слідчих з папіросами, хоч курити хотілося смертельно. – Якщо дозволите, я закурю свою. Слідчий згодився кивком голови, навіть не звернувши уваги на відмову закурити його цигарку* (І. Багрянний, «Сад Гетсиманський»); *Шульга тільки й спромігся, щоб на прощання прошепотіти до Олі: «Я ще прийду? Можна?» Вона ствердно кивнула, а може, то тільки здалося йому* (П. Загребельний, «Юлія, або запрошення до самовбивства»);

– **махнути головою**, напр.: *Двері відчинилися і в кабінет зайшов Дмитро. – Привіт, – тихо промовив він. Емма нічого не відповіла. Лише махнула головою, показуючи, щоб Дмитро заходив і сідав* (О. Василюк, «Статус королеви»).

Для української лінгвокультури характерним є використання проксемічних невербальних компонентів, що відображають просторові взаємини між особами в процесі спілкування:

– **відступити**, напр.: – *Дозвольте до вас, – настійливо вимовив Коваль і вслід за господинею, що відступила в глиб квартири, увійшов до кімнати* (В. Кашин, «...І жодної версії!»);

– **пройти (у кімнату), сісти**, напр.: – *Чого тобі? – грубо запитала Емма. – Я прийшла поговорити... Можна пройти. Емма, нічого не відповідаючи, пройшла у кімнату і сіла на диван. Ганна сіла біля неї* (О. Василюк, «Статус королеви»);

– **підвестися**, напр.: *Баглай якусь мить дивився на неї невідривне. – Можна вас на хвилинку? Вона одразу підвелася. Підвелася, може, аж надто квапливо, здивувавши цим усіх* (О. Гончар, «Собор»).

Використання невербальних компонентів замість мовного оформлення дозволу сприяє оптимізації комунікативної взаємодії: суб'єкт дозволу швидше передає свою реакцію на запит співрозмовника. Під час спілкування ці засоби використовують навмисно чи спонтанно. Вибір конкретного невербального засобу соціально та ситуативно зумовлений.

3.2. Семантико-прагматичні різновиди дозволу та засоби їхнього вираження

Запропонована у нашому дослідженні типологія висловлень дозволу ґрунтується на їхніх семантичних, прагматичних та функціональних особливостях і враховує різні параметри розмежування типів дозволів. Характер спрямованості спонукальних відношень виформовує тип безпосереднього чи опосередкованого дозволу. За критерієм реалізації іллокутивної мети виокремлюємо цілковитий і частковий дозволу. Наявність у структурі МА оцінного компонента висловлення, його характер і особливості тональності спілкування дали змогу розмежувати нейтральний та інтенсивний, вимушений, байдужий дозволу. Ідентифіковано також семантично ускладнений різновид – дозвіл з умовою.

3.2.1. Безпосередній та опосередкований дозвіл

За характером спрямованості спонукальних відношень виділяємо безпосередній та опосередкований дозвіл. Таке розмежування пов'язане з тим, що волевиявлення мовця може стосуватися не співрозмовника, а іншої особи. У зв'язку із цим Л. В. Бережан зазначає, що спонукальна модальність як різновид синтаксичної модальності існує у двох основних виявах:

1) у формі прямоспонукальних конструкцій, які передбачають наявність мовця (адресанта спонукування) і співрозмовника (адресата спонукування, безпосереднього виконавця бажаної чи очікуваної з боку мовця дії);

2) у формі непрямоспонукальних конструкцій, які передбачають наявність мовця (адресанта спонукування), співрозмовника – інформатора повідомлення про предмет спонукування 3-й особі та потенційного виконавця спонукуваної дії. Поділ спонукальних конструкцій на прямо- і непрямоспонукальні пов'язаний із категорією спрямованості спонукальних відношень та з категорією адресатності [8, с. 3–4].

Безпосередній дозвіл адресований особисто співрозмовнику – виконавцю ірреальної потенційної дії, який є учасником комунікативної ситуації. Напр.: – *Можна мені його [кактус] забрати? – попросила мама. – **Бери. Будь ласка, бери,** – дозволила сусідка (Б. Комар, «Бджолиний мед»).*

Специфіку опосередкованого дозволу становить відсутність під час спілкування особи, якій надається дозвіл. Мовець повідомляє співрозмовникові про своє волевиявлення, адресоване сторонній, третій особі, яка не бере участі в мовленнєвій взаємодії, але є потенційним виконавцем спонукуваної дії. Напр.: – *Пані Ренато Микитівно, до вас Остап Завацький. Як завжди, нахабно пробіг повз мене, і навіть, не запитав, чи ви вільні, – промовила секретар. – **Нічого, нехай заходить. Я з ним поспілкуюся. Двері відчинилися і в кабінет гордою ходою зайшов Остап (О. Василюк, «Статус королеви»); – **Могутній господар! Навчитель*****

царевича Зоаха прохає дозволу увійти. – **Нехай увійде**, – одказав цар (О. Романова, «Фартух коваля Кауе»).

Такі ситуації відображають «опосередковану адресатність» [31], а співрозмовник виконує роль адресата-інформатора. Його завдання – передати волю мовця тому, хто потребує дозволу на здійснення своїх намірів. Напр.: *В кабінет зайшла секретар. – Еммо, до вас Марта. – Дякую, Вандо. **Нехай проходить*** (О. Василюк, «Статус королеви»). Емма надає дозвіл пройти в кабінет відвідувачці Марті через посередництво свого секретаря. Адресатом дозволу є відвідувачка, а секретар виконує роль адресата-інформатора.

До засобів вираження опосередкованого дозволу належать аналітичні форми наказового способу, утворені за допомогою часток *хай* / *нехай* і дієслів 3-ї особи однини та 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу. Напр.: – *Чи маємо дати останнє слово тому петлюрівцеві? – Дати! Ні! Дати! На останнє слово має кожний право! **Хай говорить!**.. – заревла юрба (У. Самчук, «Волинь»); [Оксана]: (...) Слово надається... [Зосим] (підвівся з натовпу): *Уже гримить! Гримить залізом!*.. [Оксана]: *Не тобі, а товаришеві Маркові слово!* [Марко]: **Нехай каже! **Нехай!**** (М. Куліш, «Прощавай, село!»); – *Боря передасть тобі декілька... технічних деталей, які обов'язково необхідно виконати. – **Хай підходить...*** (Люко Дашвар «Биті є. Макар. Книга 1»).*

Погоджуємось із думкою О. Л. Даскалюк про те, що ці форми призначені для передачі бажання мовця й лише за відповідних контекстних умов можуть слугувати для неадресованого волевиявлення мовця з метою спонукання до дії особи / осіб, відсутніх при комунікації. Лише за наявності особи – адресата мовлення, який потенційно може передати волевиявлення мовця його безпосередньому виконавцеві, аналітичні форми із частками *хай* / *нехай* можуть фіксувати передачу спонукання особі (особам), що не беруть участі в спілкуванні [16]. Інакше кажучи, конструкції з цими формами передають спонукання, якщо під час спілкування присутня особа, яка

передасть волевиявлення мовця реальному виконавцеві. Наступний приклад демонструє відсутність адресата-інформатора, тому не може кваліфікуватися як висловлення дозволу: – *Ми їхню брудну білизну будемо перетрусувати, вони нашу, – це до партійних, політичних справ не має відношення. – Нехай перетрушують і нашу, – посміхнулась Ріна. – Нехай* (В. Винниченко, «Божки»).

Опосередкована адресатність виявляється також у ситуаціях, коли під час розмови присутня особа, якій надається дозвіл. Мовець адресує своє волевиявлення не прямо, а через адресата-інформатора. Це може бути викликане різними причинами, серед яких: небажання мовця розмовляти з безпосереднім адресатом (1), зміна вектора спілкування від одного співрозмовника до іншого (2) і т. п. Напр.:

(1) *[Мотрона]: Я тільки заберу свою ікону. Взавтра. [Роман]: Ікону? Я думаю, що той... Не треба. Не годиться в чулан переносити. Та й Маркові, може, ще в тій хаті й не сподобається. Як ви думаєте, мамо? [Василина]: Хай забирає!* (М. Куліш, «Прощавай, село!»);

(2) – *Пустіть, пустіть, мамо! Нас буде четверо, вже троє є. – Але ж він ще, бач, який... – То нічого. Він уже великий... – То хай, про мене, йде, все одно нічого йому дома робити...* (У. Самчук, «Волинь»).

Отже, безпосередній дозвіл адресований співрозмовникові, а опосередкований стосується третьої особи й передбачає виконання комунікантом ролі адресата-інформатора.

3.2.2. Цілковитий і частковий дозвіл

За ступенем повноти реалізації іллокутивної мети виділяємо два різновиди дозволу: цілковитий і частковий. Єдність мовленнєвих кроків співрозмовників у комунікативній ситуації з цілковитим дозволом характеризується відношенням тотожності пропозиційного змісту запиту і дозволу. Загальний зміст цілковитого дозволу передає формула: *«Я дозволяю*

тобі / Вам діяти відповідно до намірів повною мірою». Іллокутивна мета продуцента ініціативного висловлення реалізується повністю. Напр.: – Василько – то мій синочок, зараз він із моєю хазяйкою, пані Марією. А можна я колись візьму його з нами в Івачів? – **Звичайно, можна**, – я й раніше не мав звички відмовляти жінкам, а тут така справа (О. Вільчинський, «Дерева на дахах»); Коло печі стояла Варка, гордовито випнувши груди, і зневажливо-понуро дивилась на його. – Можна ввійти? – несміло спитав Вадим. – **Входьте, як треба** (В. Винниченко, «Божки»); Он та Біблія, з якої старий прочитував Володькові. – Можна подивитися? – спитав Володько. – **Можна. Чому ні...** (У. Самчук, «Волинь»).

Неповна реалізація іллокутивної мети ініціатора запиту є особливістю часткового дозволу. У його основі лежить надання певних прав адресату з подальшим уточненням актуального змісту повідомлення, що демонструє така формула: «Я дозволяю тобі / Вам діяти, але не в повній мірі». Напр.: – Чи я можу долучитися до предмета вашого обговорення? – **До предмета не можеш, а до обговорення – будь ласка** (О. Форостина, «Duty free»); – Костянтин. Шнуровський. Можна просто – Костя. Автобіографія: зловживаю, бо ненавиджу. Крапка. Можна висувати вимоги? – **Ми їх з тобою разом сформуємо. Пізніше** (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»).

Частковий дозвіл має значеннєві відтінки протиставлення, обмеження можливостей адресата, напр.: – Мо', ще одну? – кивнув на порожню пляшку. – Скільки того життя?! Зорін, в якого добряче вже шуміло в голові, сказав: – Ну, якщо від радіації допомагає, то **чому б і ні? А тільки не цілу пляшку, а по сто п'ятдесят** (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»); Я ледве тамував у собі синдром спекулянта – адже перепродавши будь-який із цих костюмчиків, я міг би цілий місяць бити бомки! Чому тільки два костюми? Я беру три! Ні, чотири! – Я можу взяти чотири? – поцікавився я у Дзвінки. – **Дайся на стримання. Не все відразу. Ще не кінець світу, за місяць знову**

навідаємося. – Тоді вже будь ласкава і вибери мені на свій смак (Ю. Винничук, «Діви ночі»).

Засобами вираження часткового дозволу постають прості та складні речення з обмежувально-видільними частками *тільки, лише*, протиставним сполучником *а*, напр.: – *Давай погадаю. Не знаю чому, але я злякався. – Не хочу... (...) Ліпше не відати про те, що з тобою станеться. **Погадай тільки на нас удвох*** (Ю. Мушкетик «Погоня»); – *Портфель краще залиште тут. – Але ж у ньому документи, – мовив Зорін. – **Документи візьміть, а портфель вам тільки заважатиме*** (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»).

Оскільки діалогічне мовлення є динамічним процесом, відбувається опущення деяких елементів висловлення. Найчастіше мовне оформлення отримує лише уточнення, напр.: – *Командире... Можна я Герцогу трохи хліба дам? – **Кашу віддай*** (Люко Дашвар, «Биті є. Макс. Книга 2»). Реактивна репліка демонструє частковий дозвіл, оскільки дія є дозволеною, але змінено об'єкт цієї дії: можна погодувати собаку, але не хлібом, а кашею.

Для опозиції цілковитий – частковий дозвіл в українському діалогічному дискурсі характерним є переважання першого різновиду. Реалізація часткового дозволу передбачає застосування мовцем прийому уточнення змісту ініціативного МА.

3.2.3. Нейтральний дозвіл

Розмежування нейтрального дозволу й інтенсивного, вимушеного, байдужого дозволів здійснено на підставі відсутності / наявності в структурі МА оцінного компонента висловлення, його характеру й особливостей тональності спілкування.

Нейтральний дозвіл не містить емоційного навантаження (демонстрації ставлення мовця до пропозиційного змісту запиту), а, отже, і будь-яких додаткових емоційно-експресивних відтінків.

Напр.: – *Вибачте, Наставнику, за моє невігластво. – Яра склав руки на знак поваги до знань мага. – Я хочу вас про щось запитати. – Питай, Мігчиже* (В. Єшкілев, «Богиня і консультант»).

Уживання цього різновиду дозволу може свідчити про формальність стосунків між комунікантами (вищий соціальний статус мовця), рідше – про незацікавленість альтернативною дією адресанта дозволу, його справами й особою загалом. Однак відсутність інтересу мовець замовчує, вербально не виражає свого ставлення. Напр.: – *Питання!* – *задихано промовила Олена. – Став, – не відриваючи очей від паперів, промовила Рената. – Річка! Чи протікала тут колись річка?* (О. Василюк, «Статус королеви»); *Сказав татові: – То я пішов. – Йди, – кидає заклопотано тато* (А. Дімаров, «Три грані часу»).

3.2.4. Інтенсивний дозвіл

В основі інтенсивного дозволу лежить експліцитно чи імпліцитно виражена позитивна оцінка дій адресата, на які він просив дозволу. Мовець не просто надає адресатові певні права, а й повністю схвалює його майбутні дії. Напр.: – *Я приніс вам документи, – продовжив директор. – Ми колись знайшли їх в театрі. – А можна забрати їх із собою? – Звісно. Беріть. Працюйте, скільки треба. Повернете якимось потім* (О. Василюк, «Статус королеви»); – *Значить, доню, можна їх обоє поблагословити?.. Степанія заохочувала гарячково: – Можна, можна, мамцю, не лиш можна, але треба і лицює... Мамо, поблагословім обидві їх обоє гарно... дуже гарно...* (О. Турянський «Син землі»).

Інтенсивний дозвіл реалізується в таких ситуаціях:

– мовець наголошує на правомірності, доцільності виконання адресатом дій, напр.: [*Сосновський*]: *Поїзд о другій... Навряд... От що, товаришу Божий!.. Можна вашим автомобілем? [Божий]: Будь ласка!.. Автомобіль у нас тільки для державних потреб!* (М. Куліш, «Хулій

Хурина»); – *Чому б, скажімо, не організувати для молоді свято одержання паспорта? Або загс на дому? Га? Можна б це, товаришу Яківець? – Діло, діло ви кажете, Володимире Ізотовичу, – знайковито згодився Яківець. – Шлюб – річ серйозна...* (О. Гончар, «Собор»);

– мовець зацікавлений у діях адресата, бажає їхнього виконання, напр.: – *Хотів би вас підвезти. Дозволите? – придержав коні. – Отут. – Розправив мішки біля себе. – О-о! Дякую. Це буде добре. – Сіла, посміхнулася* (У. Самчук, «Волинь»); – *Можна стіл перекинути? – Навіть бажано* (Ю. Винничук, «Діви ночі»).

– мовець надає право здійснювати не тільки ті дії, на які просив дозволу адресант запиту, а й розширює спектр його можливостей, напр.: – *Можна взяти з собою і почитати? – тремтячим голосом промовила вона. – Можна! – промовив викладач. – Можна, навіть, не вертати* (О. Василюк, «Статус королеви»).

Засобами вираження інтенсивного дозволу постають прислівники *звичайно, звісно*, частки й імперативи, що можуть уживатися в складі однієї репліки (1), а також вигуки, прислівник *дуже* (2), напр.:

(1) – *Катріні дуже сподобалась твоя історія. Вона хоче, щоб я написала міні-роман про тебе, який по частинам друкуватимуть в журналі. – То це твоя заслуга! Я тут до чого? – посміхнулась Емма. – А ти не проти? – Звісно ж, ні! Я ж казала тобі, пиши про мене, що хочеш. Можеш прибрехати. Аби читачам було цікавіше* (О. Василюк, «Статус королеви»);

(2) – *В такому разі позвольте мені прочитати цього листа у себе в кімнаті... – з блідою посмішкою сказала Ріна. – А ви, будь ласка, вже поскучайте, подождіть. – О, прошу дуже! – поспішно й гаряче сказала Олеся* (В. Винниченко, «Божки»).

Важливим параметром реалізації інтенсивного дозволу постають повтори мовних засобів, які становлять предикативний центр речення:

– повтори імперативів, напр.: – *Ну, а коли б я тепер до вас заходив? Вона запаленіла, мов жарина, й мовчала. – Ну, чого ж мовчите? – спитав її знову. – Хіба я знаю... – А хто ж може знати? Вона нахилиється до нього й шепче: – **Прийдіть... Прийдіть, Володьку!** – і затремтіла, мов пташина (У. Самчук, «Волинь»); – *А більше тут ніде не дістану дров? Старий похитав головою. (...) – Я там маю досить. **Візьми собі... Візьми, візьми, хлопче!..** – От спасибі вам! – аж викрикнув Володько. Такий добрий дядько... (У. Самчук, «Волинь»);**

– повтори модального прислівника **можна**, напр.: – *Оце так! Телезірки! А мені можна [бути в студії на телебаченні]? – **Можна, можна. Ви готуйтеся, а я за вами машину пришлю** (О. Василюк, «Статус королеви»).*

Різновидом інтенсивного дозволу вважаємо дозвіл із розширенням можливостей адресата. Співрозмовник не тільки може виконувати ті дії, про які запитував, але й отримує більше можливостей.

Для цього мовець використовує лексичні одиниці, що вказують на можливість здійснення додаткової дії, напр.: – *Я можу її взяти для ознайомлення? – запитав Станіслав Антонович. – **Та, будь ласка, беріть... Можете залишити собі,** – сказав Петухов (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»); – *Чи дозволиш мені тут у тебе переночувати? – Переночувати? – здивувався я. – Невже не дозволиш? – **Переночувати. Залишитися! Назавжди!** – вирвалось у мене (У. Самчук, «На твердій землі»).**

Серед засобів реалізації дозволу з розширенням можливостей адресата виділяємо конструкції з уточнювально-підсилювальними частками **ще й (1), навіть (2)**, напр.:

(1) [Настонька]: (...) *А як я спитала у папоньки, чи можна вже співати наших романсів, а він як сказав – **можна ще й «панове» казати, то я трохи не вмерла, що не вже ж уже?** (М. Куліш, «Отак загинув Гуска»);*

(2) [Секлета Семенівна]: *Темно ж буде, Савасику! [Гуска]: Зате безпечніше. Можна буде свічку засвітити. Навіть дві дозволю!* (М. Куліш, «Отак загинув Гуска»); «*А що, Федоре Олексійовичу, ми з тобою тепер можемо виходити на бігову доріжку?» «Можемо, – скаже Абрамов. – І навіть де з ким позмагатись.»* – Він натякав на Зоріна, у котрого був розряд з легкої атлетики (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»).

Інтенсивний дозвіл із розширенням можливостей адресата оформляється також за допомогою речення з однорідними членами з одиничним або повторюваним сполучником *і*, напр.: – *І про тебе можна всю правду [написати]?! – ехидно питаю. – І про мене, і про себе, і про Катю, і про Хаврону, і про Станіслава... Та-а-акі-і типажі-і-і!* (Г. Тарасюк, «Сестра моєї самотності»); [Циган]: *І про коні можна буде спитатися?* [Лука]: *І про коні, про все* (М. Куліш, «Комуна в степах»).

3.2.5. Вимушений дозвіл

Розглядаючи дозвіл крізь призму бажання (його щирість, невимушеність), яке мовець має / не має, виголошуючи його, В. Омеляненко виділяє такий різновид, як вимушений дозвіл [29, с. 58]. Для такого дозволу характерним є небажання адресанта надавати співрозмовникові згоду на здійснення певних дій, що, однак, не впливає на успішність комунікативної ситуації загалом.

У разі вимушеного дозволу вступають у суперечність особисті бажання прескриптора та норми, прийняті в соціумі. І оскільки прескриптор відчуває свою відповідальність, негативні наслідки своєї можливої незгоди примушують його дати дозвіл всупереч бажанню [18]. Напр.: – *Прошу вибачити! – раптом перебив його Кручений, встаючи й підходячи до столу. – Ми маємо внести на розгляд ще деякі справи... (...) – Але може, другим разом? – лагідно й прохаючи сказав він. – Ні, прошу сьогодні, зараз! – вороже кинув Ось. – О, ні, зараз, зараз! – майже з ніжним й обіцяючим*

уśmieхом піддержала Ріна. – Як, товариші? – озирнувся на Юрія і Гомункулуса Степун. Юрій з в'ялим, насмішкуватим виразом лиця протягнув: – За-а-раз. – **Прошу...** – **зітхнувши, сказав Степун до Крученого і з цікавостю став дивитись на його** (В. Винниченко, «Божки»).

На момент спілкування Степун хоче завершити обговорення справ і на запит Крученого (*Ми маємо внести на розгляд ще деякі справи*) просить зробити це наступного разу. Однак такий запит наполегливо підтримують й інші учасники спілкування (*Ні, прошу сьогодні, зараз!; О, ні, зараз, зараз!*), під тиском яких він змушений надати свій дозвіл.

Пресупозицією вживання вимушеного дозволу може бути й те, що адресант дозволу перебуває в особливих обставинах, за яких відмова надати дозвіл може загрожувати його власним інтересам, напр.: *Тим часом Колесникова заходилася міряти тиск. – Сто вісімдесят на сто двадцять, – сказала по часі. – Ті самі числа, що були й до лікування. – Вона уважно подивилася в обличчя хворого, додала: – Крім магнію, вам потрібен бром, щоб зняти нервові напруження. – **Коліть, що хочете, аби тільки збити цей клятий тиск*** (В. Савченко, «Дві вершини гороскопу»).

Наведемо ще декілька прикладів вимушеного дозволу: – *Ні, товаришу, це не приватна балачка. Я прошу слова. Вибачте, що без спросу балакала, але... Я прошу слова. – Я теж!* – голосно сказали Соромець і Кручений. Степун бачив, що тут нічого не вдієш. **Безпомічно розвівши руками, він проговорив: – Прошу. Але, будь ласка, не довго і... без...** Без чого – він так і не сказав (В. Винниченко, «Божки»); – *Але дозвіл нам дав сам Оранг Третій. – Наш фюрер не міг дати такого богохульного дозволу! – заволав жрець. Татко поліз за пазуху, дістав невеличку пластинку із золота: – Ось цей дозвіл! Жрець втупився у неї так, наче все ще не вірив власним очам. Потім неохоче повернув пластинку таткові, схилив поголену голову: – **Ми змушені виконати волю нашого божественного фюрера... Але до***

храму ми пустимо лише вас, без оцих двох нечестивих! (А. Дімаров, «Друга планета»).

Вимушений дозвіл реалізується за допомогою часток типу *та, вже* тощо, які додаються до перформативного дієслова: *Та дозволяю вже*; або до форми наказового способу, що виводить засоби поза межі експліцитного перформативу [29, с. 60]. Напр.: – *Мені навіть додому не хочеться йти, я ж хочу одні тільки чобітки. Які-небудь, погані, самі найдешевші... Ось війна йде... (...) – Одлупити б тебе треба! – чомусь виривається у батька. Він майже сердитий на сина, що той нагадав йому таку неприємну річ. – Ну, то ходім вже... Може, що виберем...* (У. Самчук, «Волинь»).

Для аналізованого різновиду дозволу характерне використання вигуків слова *ну*, яке в цій ситуації передає відтінок небажання, вимушеності, напр.: – *Ну, а тепер я піду... Прощай. Він простягнув їй руку. Ріна взяла її обома руками, притулила собі до грудей і, підержавши, випустила. – Ну, іди, – шопотом сказала вона. – Я буду чекать* (В. Винниченко, «Божки»); *[Лундишев] (схоплюється): Слава богу, – вона! Мадам, продайте мені вашу курку. [Усачиха]: Господи Ісусе! От і будь після цього чесною! Ну, бог з тобою, – бери. (Хапає перстень і віддає курку)* (І. Кочерга, «Майстри часу»).

У нашому дослідженні виокремлюємо такі засоби реалізації вимушеного дозволу, як: дієприкметник *вимушений (змушений)*, вигукове слово *ну* і частка *вже* в поєднанні з імперативом чи перформативом, фразеологізми (*бог з тобою*); доповнення мовних засобів невербальними компонентами (*зітхнувши; безпомічно розвівши руками*).

3.2.6. Байдужий дозвіл

Байдужий дозвіл виражає незацікавленість мовця в майбутніх діях співрозмовника, про які повідомляється в запиті, напр.: – *То можна мені залишитись у бабусі сьогодні? – Мені однаково* (розм.); – *Їдь, – байдуже*

кинув Джон. – Але і Йосипа забирай... Йосип трохи невчасно «розв'язав», сам бачиш... (О. Вільчинський, «Дерева на дахах»).

Дії адресата не викликають інтересу, не важливі для мовця, тому він не прямо висловлює дозвіл, а надає право адресату діяти на свій розсуд, напр.: – *Магазин «Утопія», ні? – Хай і утопія. Хай мрія. Називай як хочеш (О. Забужко, «Музей покинутих секретів»).*

Репрезентативним засобом вираження байдужого дозволу виступає складнопідрядне речення з імперативом у головній частині та дієсловом *хотіти* дійсного способу теперішнього часу 2-ї особи однини / множини зі сполучниками *як, якщо* в підрядній частині. Напр.: – *А можна я вам їх [вірші] пришлю? – Присилай, якщо хочеш, – і я продиктував йому свій е-мейл (О. Вільчинський, «Дерева на дахах»); – Пішли до хати чи отутечки у загородці розмовлятимемо? – Йди, як хочеш, – відказав тато. – Мені ще свиням треба дати (Люко Дашвар, «Біті є. Гоцик. Книга 3»).*

Опорний компонент, виражений імперативом, може бути пропущеним, напр.: – *А можна, я казатиму, що цей вірш ти присвятила мені? – Як хочеш... Ти... як дитина... (Г. Тарасюк, «Сестра моєї самотності»).*

Використання імператива *роби* замість такого, що позначає конкретну дію, вказує на байдужість мовця до будь-якої дії адресата. Тому найбільш індіферентними є висловлення, оформлені за допомогою складного речення з імперативом *роби* та підрядною частиною *що хочеш*. Напр.: *Панчі Джаскін з ноги прочинив двері і зазирнув досередини. (...) – Привіт, Гріф! Ось привів тобі співробітника. Роби з ним, що хочеш, я вмиваю руки (М. Соколян, «Химерне місто Дрободан»); – Не переживай, Варфоломійовичу! Я піду сам. А вони тебе – клянусь – самі покличуть. Причому на колінах приповзуть! – Так уже й приповзуть... – недовірливо гмикнув той. Однак під ложечкою, напевно, і в нього смоктало. Тож він склав зброю: – Роби що хочеш... (М. Гримич, «Варфоломієва ніч»).*

Індикаторами незацікавленості, байдужості мовця під час реалізації МЖ дозволу також слугують прислівники *однаково*, *усе одно*, напр.: [Юркевич] (у розпачі): *Та їй-бо ж це неправда! Я один – невже ти не віриш?* [Софія Петрівна]: *Сюди йдуть. Прощайте. Можете їхати. Можете тікати один або вдвох – мені однаково* (І. Кочерга, «Майстри часу»); – *Тільки до Шумська, – каже той по-українськи. – Але ж коні цілий день у запрязі були. – Ну... Довезеш до Шумська і вернешся. Матвій мовчить. Він раптом чогось змінився. – Ах, одвези вже їх. Все одно, – каже він і, повернувшись, іде додому* (У. Самчук, «Волинь»).

3.2.7. Дозвіл з умовою

МА дозволу може ускладнюватися висловленням, що виражає відношення умови. Мовець повідомляє, що адресат може діяти відповідно до своїх намірів, але існують певні умови щодо їхньої реалізації, напр.: *За столом куняла знайома лікарка. (...) – Чого ви серед ночі? – Мушу її забрати. – Вона спить. – Нічого. – Добре, тільки без шуму* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – *Можна мені, мамо, піти з сим хлопчиком нарвати ягід? – Іди, доню... Але чекай... Мати відложила дитину, вийняла з-за пазухи якийсь вузличок, розв'язала і подала дівчинці* (У. Самчук, «Волинь»).

Висловлення дозволу містять умови, що стосуються:

- майбутніх дій адресата, напр.: – *Мені якби кущик, на одну хвилину. – Ну, йди, тільки не думай тікати* (Г. Тютюнник, «Вир»);
- перешкод, які потрібно «усунути» для реалізації майбутніх дій адресата, напр.: – *Чи можу з вами бодай п'ять хвилин говорити? – запитав я. – Добре. Ось тільки впораюсь з тим гостем* (У. Самчук, «На твердій землі»).

В аналізованому різновиді дозволу умова може корелювати із попередженням, напр.: – *То що, отче, – почав Сева, – можна на вас розраховувати? – Можна, – розважливо сказав отець, – можна... Але*

якщо ви думаєте, що я вам щодня буду ваших жмурів відспівувати, то краще забудьте про це (С. Жадан, «Гімн демократичної молоді»).

Засобами вираження семантики умови у висловленнях дозволу є умовні сполучники *якщо, тільки*, напр.: – *Ну шо, пацани, привітаємо її з «восьмим березня»? – запитує Діма. Якщо вона захоче, кажу їм, то можна* (А. Дністровий, «Пацики»); – *Таки поїду, сьогодні ж поїду. Чого ждатиму? Спробувати треба, ніж отак пропадати (...) – Спробуй, тільки знай: як не вернешся, ми без тебе пропали!* (В. Барка, «Жовтий князь»).

Аналогічну функцію виконують протиставні сполучники *але, та* (у значенні *але*), напр.: – *Дай, я пересиплю [черешні] тобі у хвартушок. Вони у мене ще подавляться. (...) – Ну, добре. Але ти маєш взяти за це гроші...* (У. Самчук, «Волинь»); – *Чи я можу хоча б зазирнути в палату? – Будь ласка. Але не підходьте до неї* (Ю. Винничук, «Діви ночі»); – *Дякую тобі, дитино, – прошепотіла Алка. – Як дозволиш, іще зайду. – Заходьте, та більшого не скажу* (Люко Дашвар, «Село не люди»).

У діалогічному дискурсі представлені непрямі МА дозволу, що містять лише умову його надання, вони оформлюються як МА повідомлення, напр.: – *Хочу до Таньки. Разрешите... дозвоьте повернутися! (...) Варфоломійович нахилився до зятька і сказав: – Відспіваєш двадцять концертів – пушу до Таньки* (М. Гримич, «Варфоломієва ніч»); – *Я можу увійти? (...) – Спершу переконайте мене, що я мушу вас впускати* (Н. Шевченко, «Оксамитовий перевертень»); – *Ви дозволите хоч доторкнутися до вашої руки? – Почекайте, поки провідниця забере квитки і гроші за постіль і принесе традиційний чай* (П. Загребельний, «Юлія, або запрошення до самовбивства»). Для логічного завершення такого діалогу потрібно, щоб адресант запиту погодився на запропоновані йому умови або ж відхилив їх, напр.: – *За той столик можна? – Якщо замовлення буде не менше як на п'ятдесят карбованців. – Запросто, – заспокоїв я його і кивнув дівчатам* (Ю. Винничук, «Діви ночі»).

Висновки до розділу 3

За способом мовної реалізації та ступенем експлікації смислу виділено прямий експліцитний, прямий імпліцитний і непрямий дозволи.

Для прямого експліцитного дозволу характерною є тотожність іллокуції й комунікативної мети, його смисл розпізнається в нейтральному контексті. Експліцитними формами реалізації значення дозволу є перформативні конструкції з дієсловом *дозволяти*.

Прямі імпліцитні дозволи утворюються за допомогою спеціалізованих мовних засобів, що виконують функцію іллокутивних індикаторів пермісивного значення в типовій ситуації. Іллокутивна функція реалізується через спонукання адресата до дії, що в мовленні оформлюється імперативом. Іллокутивними індикаторами значення дозволу виступають також модальний предикатив *можна*, дієслово *могти*, прислівники *добре, звичайно, звісно, безумовно, гаразд, обов'язково*, стверджувальні частки *так, авжеж*.

Ознаками непрямого дозволу є відсутність мовних маркерів, що можуть ідентифікувати його значення, невідповідність між планом вираження і планом змісту. Значення непрямого дозволу імпліцитно виявляється в неспеціалізованих конструкціях, що містять повідомлення про відсутність заборони, бажану для адресата дію, позитивну оцінку намірів співрозмовника. До засобів вираження непрямого дозволу належать також констативні конструкції у формі розповідних речень і нечленовані питальні речення, утворені за допомогою словосполук *а чому й ні, чому ж ні* тощо.

Найбільшою частотністю серед засобів реалізації МЖ дозволу вирізняються контекстуально неповні речення з модальним прислівником *можна*, нечленовані речення, непоширені імперативні конструкції. Стереотипні втілення МЖ дозволу характеризуються клішованістю й мінімальністю мовного вираження в діалогічному дискурсі.

Невербальний спосіб вираження дозволу представлений кінетичними (*помахати / махнути рукою, кивнути, махнути головою*) та проксемічними (*відступити, підвестися, пройти в приміщення*) засобами комунікації. Такий дозвіл сприяє оптимізації комунікативної взаємодії. Виконуючи функцію доповнення мовленнєвого повідомлення, невербальні компоненти пояснюють і підсилюють його зміст.

За характером спрямованості спонукальних відношень дозволу розподілено на два типи: безпосередній, що адресований особисто співрозмовникові – виконавцеві ірреальної потенційної дії, та опосередкований, що стосується третьої особи й передбачає виконання співрозмовником ролі адресата-інформатора. До засобів вираження опосередкованого дозволу належать аналітичні форми наказового способу, утворені за допомогою часток *хай / нехай* і дієслів 3-ї особи однини / множини теперішнього чи майбутнього часу.

Цілковитий і частковий дозволу виокремлено на підставі ступеня повноти реалізації іллокутивної мети. Для українського діалогічного дискурсу характерним є переважання цілковитого дозволу, що позначає відношення тотожності пропозиційного змісту запиту і дозволу. Засобами вираження часткового дозволу є прості та складні речення з обмежувально-видільними частками *тільки, лише*, протиставним сполучником *а*. Його реалізація пов'язана із застосуванням мовцем прийому уточнення змісту ініціативного висловлення.

Наявність у структурі МА оцінного компонента висловлення, його характер та особливості тональності спілкування дали змогу розмежувати нейтральний, інтенсивний, вимушений, байдужий дозволу. Інтенсивний дозвіл реалізується в ситуаціях, коли мовець: 1) наголошує на правомірності, доцільності виконання адресатом дій; 2) зацікавлений у діях адресата, бажає їхнього виконання; 3) розширює можливості адресата. Засобами вираження інтенсивного дозволу постають прислівники *звичайно, звісно*, конструкції з

уточнювально-підсилювальними частками *ще й, навіть*, повтори імперативів та модального прислівника *можна*.

В основі вимушеного дозволу лежить небажання адресанта надавати співрозмовникові згоду на здійснення певних дій або особливі обставини, за яких відмова може загрожувати його власним інтересам. Вимушений дозвіл утілюється за допомогою конструкцій із дієприкметником *змушений*, вигуківим словом *ну* та поєднанням перформатива або імператива із часткою *вже*.

Байдужий дозвіл виражає незацікавленість мовця в майбутніх діях співрозмовника, про які повідомляється в запиті. Репрезентативними засобами вираження байдужого дозволу виступають прислівники *однаково, усе одно*, а також складнопідрядне речення з імперативом у головній частині та дієсловом *хотіти* дійсного способу теперішнього часу 2-ї особи однини / множини зі сполучниками *як, якщо* в підрядній частині.

Висловлення дозволу можуть містити певні умови щодо його надання чи майбутніх дій адресата. Актуалізаторами значення умови в семантично ускладнених висловленнях дозволу слугують умовні сполучники *якщо, тільки*, а також протиставні сполучники *але, та*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре // Избранные труды : в 2-х т. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2. – С. 199–218.
2. Баландіна Н., Степаненко М. До проблеми опису етикетних перформативів у словниках (чесько-українські паралелі) // *Eslavística Complutense*. – 2007. – № 7. – С. 63–76.
3. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : монографія. – Київ : АСМІ, 2002. – 332 с.
4. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. – Київ : Академія, 2004. – 344 с.
6. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підручник. – Київ : Либідь, 1993. – 336 с.
7. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія. – Харків : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
8. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Чернівці – Івано-Франківськ, 1997. – 16 с.
9. Бернацька С. М. Модальне значення можливості / необхідності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2011. – 22 с.
10. Богданов В. В. Классификация речевых актов // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин, 1989. – С. 25–37.

11. Богданова Р. М. Побудительная речь. Проблемы типологии и интерпретации (на материале современного французского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки». – Москва, 1990. – 20 с.
12. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. – Киев : Наук. думка, 1990. – 320 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
14. Вихованець І. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди. – Київ : Вид-во «Пульсари», 2012. – 158 с.
15. Войцехівська Н. К. Категорія згоди в українському літературному діалогічному дискурсі (на матеріалі художньої літератури ХХ – початку ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2009. – 288 с.
16. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Чернівці, 2005. – 20 с.
17. Дементьев В. В. Теория речевых жанров. – Москва : Знак, 2010. – 600 с.
18. Гаврилова Е. А. Прототип как стимул воздействия на семантические типы речевого жанра «разрешение» // Вестник Чувашского университета. – 2006. – № 4. – С. 471–475.
19. Гайда Ст. Жанры разговорных высказываний // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУнц «Колледж», 1999. – Вып. 2. – С. 103–111.
20. Городенська К. Г. Граматичний стандарт української літературної мови і сучасна практика // Граматичні студії. – Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. – Вип. 3. – С.17–21.

21. Грайс Г. П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – Москва : Прогресс, 1985. – С. 217–237.
22. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови. – 5-те вид., опрац. і доповн. – Львів : БаК, 2014. – 530 с.
23. Крекич Й. Побудительные перформативные высказывания. – Сегед, 1993. – 241 с.
24. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение : учеб. для вузов. – Санкт-Петербург, 2001. – 544 с.
25. Ліпська Є. Л. Перформативні висловлення в сучасній німецькій мові: семантичний і когнітивно-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». – Чернівці, 2010. – 20 с.
26. Матусевич Л. М. Роль перформативів та імперативів у реалізації мовленнєвого жанру дозволу // *Science and Education a New Dimension. Philology.* – Vol. VI (50), Issue 167. – Budapest, 2018 June. – P. 27–29.
27. Мозгунов В. Модальність предикатів дозволу: спроба експлікації // *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць.* – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 20. – С. 164–171.
28. Мойсієнко А. К., Арібжанова І. М., Коломийцева В. В. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : підручник. – Київ : Знання, 2013. – 238 с.
29. Омеляненко В. Маргінальні типи волевиявлення та їх експліцитні перформативні індикатори // *Eslavística Complutense.* – 2014. – № 14. – P. 53–62.
30. Пляскина М. В. Модальные слова категорической достоверности: структурно-семантический и функциональный аспекты : автореф.

- дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Новосибирск, 2001. – 20 с.
31. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – 2-е вид., доповн. – Київ : Вид. центр «Київський ун-т», 1999. – 307 с.
 32. Серль Дж. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 195–222.
 33. Словник української мови : в 11-ти т. – Київ : Наукова думка. – Т. 1. – 1970. – 799 с.
 34. Турик Л. Р. Перформативні висловлення в українській історичній прозі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Луцьк, 2009. – 212 с.
 35. Федосюк М. Ю. Комплексные жанры разговорной речи: «утешение», «убеждение» и «уговоры» // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург : Арго, 1996. – С. 73–94.
 36. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. – Київ : ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.
 37. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.
 38. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1962. – 166 p.

ВИСНОВКИ

1. МЖ дозволу дає змогу представити його у вигляді типізованої моделі, що вміщує мовні та екстралінгвальні параметри комунікативної поведінки учасників спілкування, які реалізують свої наміри в межах типової комунікативної ситуації.

Для МЖ дозволу характерними є: 1) діалогічність (дозвіл функціонує як реактивне висловлення); 2) цілісність (дозвіл відрізняється певною формальною цілісністю та набором характерних засобів реалізації); 3) фіксованість у свідомості носіїв мови (дозвіл ідентифікується серед інших МЖ, відтворюється мовцями під час комунікативної взаємодії).

Дозвіл – це МЖ, що реалізується в мовленні через детермінований запитом директивний МА, покликаний установити кооперативну взаємодію. Через директивний МА мовець виражає волевиявлення стосовно надання прав адресатові на виконання дії чи зміну наявного стану справ.

В аспекті комунікативно-прагматичного підходу до кваліфікації МЖ дозвіл є простим імперативним жанром, що має «жорстку» формалізацію і здатний виступати як елементарний або ускладнений іншими МА. Це ретроспективний МЖ, що функціонує в межах прескриптивного діалогу.

2. Комунікативна мета мовця полягає в наданні певних прав співрозмовникові, що стосуються зміни його поведінки чи зміни наявного стану справ. Іntenційність дозволу спрямована на гармонізацію стосунків із комунікативним партнером, демонстрацію ввічливого ставлення до нього, налагодження кооперативного спілкування. Сутність комунікативного смислу МЖ дозволу визначається синтезом інтенцій комунікантів та залежить від пропозиційного змісту висловлення запиту, контексту спілкування.

Асиметричні стосунки діалогічних партнерів під час реалізації МЖ дозволу зумовлені нерівністю їхніх статусних, позиційних чи ситуаційних

ролей. Адресант дозволу має вищий комунікативний статус щодо співрозмовника й репрезентований як особа, що регулює його поведінку.

Обов'язковими складниками диктумного змісту МЖ дозволу як комунікативної події є позитивна оцінка намірів адресата (виражена, зазвичай, імпліцитно) та спонукання співрозмовника до дій. Факультативно представлені апеляція до адресата (за допомогою звертань, невербальних засобів), а також включення в композиційну структуру жанру додаткових МА.

Чинник комунікативного минулого МЖ дозволу відображає його реактивний характер й означає наявність ініціативної репліки – запиту, невербального стимулу або такого ситуативного контексту, що провокує реалізацію цього жанру. Чинник комунікативного майбутнього розкриває його потенційність і футуральність. Вербальна реакція на дозвіл у діалогічному дискурсі актуалізується факультативно у формі подяки співрозмовникові.

Емоційно-стильовий формат МЖ дозволу детермінований специфікою ситуації та сфери спілкування, особистісними якостями учасників комунікації. Превалює тональність, що виражається в таких характеристиках: «офіційно» / «неофіційно», «доброзичливо», «милостиво», «байдуже», «увічливо».

3. Комунікативна ситуація дозволу – це стандартна асиметрична кооперативна мовленнєва ситуація, що вміщує зовнішні умови спілкування та комунікативну діяльність мовців: ініціативний МА запиту й реактивний МА дозволу. Пресупозицією МА запиту є усвідомлення мовцем конфлікту між своїми бажаннями, намірами та неможливістю здійснити ці наміри без дозволу іншої особи.

Експліцитно значення запиту щодо можливості здійснення певної дії передає прохання про дозвіл, основними засобами втілення якого є перформативні структури, імперативні конструкції та питальні речення з

модальним предикативом *можна*. Імпліцитними формами вираження запиту є повідомлення про наміри, бажання мовця й пропозиція спільної дії. Стимулами, що провокують реактивний МА дозволу, також слугують невербальні засоби спілкування.

4. Ураховуючи спосіб реалізації інтенції та ступінь експлікації смислу виділено прямі експліцитні (репрезентовані перформативними структурами), прямі імпліцитні (що містять іллокутивні індикатори пермісивного значення), непрямі (у яких іллокуція висловлення не відповідає його структурно-семантичному змісту) та невербальні дозволи.

Структурна організація МЖ дозволу змодельована відповідно до польового принципу й складається із центральних мовленнєвих засобів вираження, перехідної зони та периферії. Центр поля становлять перформативні МА з дієсловом *дозволяти*, що найбільш повно й експліцитно передають значення дозволу, відрізняються стилістичною нейтральністю. До перехідної зони належать імперативи, конструкції з модальним предикативом *можна*, з модальним дієсловом *могти*, словачення, виражені прислівниками (*добре, звичайно, звісно, безумовно, гаразд, обов'язково*), частками (*так, авжеж*), увічливими словами (*будь ласка, прошу*), які можуть передавати й інші значення, а тому є контекстуально залежними. Периферію утворюють неспеціалізовані конструкції, що містять повідомлення про відсутність заборони, повідомлення про бажану для адресата дію, позитивну оцінку намірів співрозмовника й характеризуються абсолютною залежністю від контекстуальних умов. Невербальний спосіб вираження дозволу представлений кінетичними та проксемічними засобами комунікації, що сприяють оптимізації комунікативної взаємодії.

Стереотипні втілення МЖ дозволу характеризуються клішованістю й мінімальністю мовного вираження в діалогічному дискурсі. Найбільша частотність уживання контекстуально неповних речень із модальним

прислівником *можна*, нечленованих речень, імперативних конструкцій зумовлена лаконічністю використання мовних засобів усіх рівнів у діалогічному мовленні.

5. Класифікацію основних різновидів дозволу, що містить безпосередній / опосередкований, цілковитий / частковий, нейтральний, інтенсивний, вимушений, байдужий дозволи й дозвіл з умовою, здійснено на основі сукупності прагматичних і мовних чинників їхньої організації.

Характер спрямованості спонукальних відношень виформовує два типи дозволу: безпосередній (адресований співрозмовникові) та опосередкований (що стосується третьої особи). Засобами вираження опосередкованого дозволу є аналітичні форми наказового способу.

За ступенем повноти реалізації іллокутивної мети виділено цілковитий і частковий дозволи. Цілковитий характеризується відношенням тотожності пропозиційного змісту запиту і дозволу. В основі часткового дозволу лежить надання певних прав адресату з подальшим уточненням актуального змісту повідомлення. Засобами його вираження постають прості та складні речення з обмежувально-видільними частками *тільки, лише*, протиставним сполучником *а*.

За критерієм наявності / відсутності в структурі МА оцінного компонента висловлення, його характеру й особливостей тональності спілкування розмежовано нейтральний, інтенсивний, вимушений, байдужий дозволи.

Нейтральний дозвіл не містить додаткових емоційно-експресивних відтінків. Інтенсивний дозвіл передає схвалення мовцем майбутніх дій адресата й реалізується за допомогою прислівників *звичайно, звісно*, конструкцій з уточнювально-підсилювальними частками *ще й, навіть*, повторів імператива та модального прислівника *можна*.

Для вимушеного дозволу характерним є небажання адресанта надавати співрозмовникові згоду або особливі обставини, за яких відмова

надати дозвіл може загрожувати його власним інтересам. Засобами реалізації вимушеного дозволу є дієприкметник *вимушений* (*змушений*), вигукове слово *ну* і частка *вже* у поєднанні з імперативом чи перформативом, фразеологізми, доповнення мовних засобів невербальними компонентами.

Реалізація байдужого дозволу свідчить про незацікавленість мовця, тому адресат отримує право діяти на свій розсуд. До засобів вираження байдужого дозволу належать прислівник *однаково*, словосполучення *все одно*, а також складнопідрядне речення з імперативом у головній частині та дієсловом *хотіти* зі сполучниками *як*, *якщо* в підрядній частині. У семантично ускладнених висловленнях дозволу значення умови актуалізують умовні сполучники *якщо*, *тільки*, а також протиставні сполучники *але*, *та*.

Перспективу нових студій убачаємо в дослідженні дозволу в інших типах дискурсу, описові суміжних МЖ і встановленні їхнього корпусу в контексті української лінгвокультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріяшик Р. В. Люди зі страху. – Київ : Молодь, 1966. – 384 с.
2. Андрухович Ю. І. Дванадцять обручів. – Київ : Критика, 2006. – 276 с.
3. Андрухович Ю. І. Московіада : роман жахів. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
4. Багрянний І. Сад Гетсиманський. – Київ : Школа, 2008. – 512 с.
5. Барка В. К. Жовтий князь. – Київ : Школа, 2009. – 256 с.
6. Бердник О. Серце Всесвіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=6598>
7. Бережний В. Істина поруч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlit.org/berezhnyi_vasyl_pavlovych/istyna_poruch/7
8. Білий Д. Басаврюк ХХ. – Київ : Смолоскип, 2001. – 188 с.
9. Білик І. Похорон богів. – Київ : А.С.К., 2008. – 480 с.
10. Білик І. Танго. – Київ : Радянський письменник, 1968. – 254 с.
11. Василюк О. Статус королеви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://read-online.in.ua/read/status_korolevi
12. Винниченко В. Божки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2925>
13. Винничук Ю. Діви ночі. – Львів : ЛА «Піраміда», 2003. – 262 с.
14. Вільчинський О. Деревя на дахах. – Харків : Фоліо, 2010. – 346 с.
15. Вільчинський О. Останній герой. – Харків : Фоліо, 2012. – 224 с.
16. Гончар О. Зібрання творів у 7 т. – Київ : Дніпро, 1987–1988. – Т. 4 : Романи «Людина і зброя», «Циклон», 1987. – 589 с.; Т. 7 : Романи «Собор», «Твоя зоря», 1988. – 656 с.
17. Гримич М. Варфоломієва ніч. – Львів : Кальварія, 2002. – 160 с.
18. Дашвар Люко. Биті є : у 3 кн. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2011–2012. – Кн. 1 : Макар, 2011. – 284 с.; Кн. 2 : Макс, 2012. – 288 с.; Кн. 3 : Гоцик, 2012. – 272 с.

19. Дашвар Люко. Село не люди. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2007. – 272 с.
20. Дереш Любоко. Намір! – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 272 с.
21. Дімаров А. Друга планета. Три грані часу. – Київ : Школа, 2006. – 304 с.
22. Дімаров А. На коні і під конем. – Харків : Фоліо, 2009. – 319 с.
23. Дністровий А. Дрозофіла над томом Канта. – Львів : ЛА «Піраміда», 2010. – 148 с.
24. Дністровий А. Пацики. Конкретний роман. – Київ : Факт, 2005. – 392 с.
25. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. – Київ : Веселка, 1995. – 605 с.
26. Довженко О. Потомки запорожців [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=871>
27. Дрозд В. Катастрофа [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=31>
28. Єшкілев В. Богиня і Консультант. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 320 с.
29. Єшкілев В. Пафос. – Львів : Кальварія, 2002. – 208 с.
30. Єшкілев В. Тінь попередника. – Київ : Ярославів Вал, 2011. – 393 с.
31. Жадан С. Гімн демократичної молоді // Капітал. – Харків : Фоліо, 2007. – С. 401–532.
32. Забужко О. Музей покинутих секретів. – Київ : Факт, 2009. – 832 с.
33. Загребельний П. А. Безслідний Лукас : роман з 4 повідомлень і не без фантастики. – Харків : Фоліо, 2003. – 398 с.
34. Загребельний П. А. День шостий [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Zahrebelnyi/Den_shostyi/
35. Загребельний П. А. Диво : роман. – Харків : Фоліо, 2007. – 638 с.
36. Загребельний П. А. Євпраксія : роман. – Харків : Фоліо, 2002. – 369 с.
37. Загребельний П. А. Роксолана : роман. – Харків : Фоліо, 2007. – 685 с.

38. Загребельний П. А. Юлія, або Запрошення до самовбивства : роман. – Харків : Фоліо, 2001. – 351 с.
39. Зима О. День на роздуми [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Zyma_Oleksandr/Den_na_rozdumy/
40. Іваничук Р. І. Мальви (Яничари). Орда. – Харків : Євроекспрес, 2000. – 416 с.
41. Калитко К. М. істерія. – Київ : Факт, 2006. – 184 с.
42. Карпа І. З роси, з води і з калабані. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 320 с.
43. Карпа І. Піца «Гімалаї». – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – 397 с.
44. Кашин В. День народження [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1000119>
45. Кашин В. ...І жодної версії! [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1000268>
46. Кирій І. Голодна весна : автобіогр. повість. – Київ : Молодь, 1993. – 255 с.
47. Кідрук М. Жорстоке небо. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 608 с.
48. Кокотюха А. Біла ніч. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 288 с.
49. Коломієць О. Ф. Вибрані твори. – Київ : Грамота, 2009. – 352 с.
50. Комар Б. Бджолиний мед [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Комар_Borys/Bdzholynyi_med/
51. Кочерга І. А. Драматичні твори. – Київ : Наукова думка, 1989. – 736 с.
52. Куліш М. П'єси. – Київ : Наукова думка, 1998. – 304 с.
53. Лис В. С. Іван і Чорна Пантера. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 318 с.
54. Лис В. С. Країна гіркої ніжності. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 368 с.
55. Логвин Ю. Г. Таємна перлина : роман. – Київ : Ярославів Вал, 2010. – 192 с.

56. Луценко З. Необдуманна Міловиця. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 240 с.
57. Мельник Я. Чому я не втомлююся жити. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 208 с.
58. Мушкетик Ю. Останній гетьман. Погоня : романи. – Харків : Фоліо, 2011. – С. 137–373.
59. Наніїв П. І. Тричі продана. – Київ : Т-во «Нелинь», 1996. – 240 с.
60. Нестайко В. Пригода в кукурудзі. – Київ : Країна мрій, 2014. – 208 с.
61. Осьмачка Т. Старший боярин. – Харків : Фоліо, 2008. – 352 с.
62. Печорна О. Фортеця для серця. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 368 с.
63. Погребінська О. Дев'ятий місячний день [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://kurbas.org.ua/avanscena/dijovi/pogrebinska_9.html
64. Романова О. Фартух коваля Кауе [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://javalibre.com.ua/java-book/book/1046>
65. Романчук Л. Гравітація. Коктейль-казка у 4 кн. – Книга перша. Гра 1. Гра 2. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 128 с.
66. Руденко М. Д. Народжений блискавкою : повість-феєрія – Київ : Веселка, 1971. – 214 с.
67. Рутківський В. Джури і підводний човен. – Київ : «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2010. – 336 с.
68. Савченко В. Дві вершини гороскопу. – Дніпропетровськ : Січ, 1999. – 192 с.
69. Самчук Улас. Волинь: роман у трьох частинах. – Київ : Дніпро, 1993. – 334 с.
70. Самчук Улас. На твердій землі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=227>
71. Скляренко С. Д. Володимир. – Київ : Веселка, 1991. – 539 с.

72. Соколян М. Кодло: експериментальне дослідження. – Київ : Факт, 2003. – 200 с.
73. Соколян М. Химерне місто Дрободан [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://chtyvo.org.ua/authors/Sokolian_Maryna/Khymerne_misto_Drobodan/
74. Сосюра В. М. Третя Рота. – Київ : Наукова думка, 2000. – Т. 2. – 554 с.
75. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять... Щедрий вечір. – Київ : Рад. школа, 1984. – 273 с.
76. Стельмах М. П. Правда і кривда // Твори в 6 т. – Київ : Дніпро, 1973. – Т. 4. – 726 с.
77. Стельмах Я. Митькозавр із Юрківки. – Харків : Фоліо, 2012. – 220 с.
78. Талан С. Купеля. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 240 с.
79. Тарасюк Г. Т. Сестра моєї самотності. – Бровари : ПП «МН ТРК Відродження», 2009. – 322 с.
80. Тихоненко І. В. Син диявола. Частина 1. Народження. – Запоріжжя : Тандем Арт Студія, 2008. – 155 с.
81. Турянський О. Поза межами болю. Син землі. – Київ : Дніпро, 1989. – 335 с.
82. Тютюнник Г. М. Вир. – Київ : Рад. школа, 1990. – 512 с.
83. Ушкалов С. БЖД. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 237 с.
84. Фольварочний В. Хрещеники Сталіна. – Тернопіль : Джура, 2011. – 244 с.
85. Форостина О. Duty free. – Львів : Кальварія, 2012. – 192 с.
86. Чендей І. М. Теплий дощ. – Київ : Рад. письменник, 1979. – 348 с.
87. Шевченко Н., Шевченко О. Оксамитовий перевертень. – Харків : Фоліо, 2009. – 249 с.
88. Шевчук В. О. Мор // Птахи з невидимого острова. – Київ : Рад. письменник, 1989. – С. 363–469.
89. Ячейкін Ю. Незнані тамплієри. – Київ : Зелений пес, 2007. – 352 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у наукових фахових виданнях України:

1. Матусевич Л. М. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту прохання про дозвіл / Л. М. Матусевич // Наук. записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. праць. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 56. – С. 189–192.
2. Матусевич Л. М. Реалізація принципів кооперації та ввічливості у комунікативній ситуації дозволу / Л. М. Матусевич // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. Серія «Філологія». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я. М., 2016. – Вип. 23. – С. 105–114.
3. Матусевич Л. М. Комунікативна ситуація дозволу в українському діалогічному дискурсі / Л. М. Матусевич // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 10. – С. 134–143.
4. Матусевич Л. М. Статусно-рольові та мовні аспекти взаємодії адресанта й адресата в комунікативній ситуації дозволу / Л. М. Матусевич // Наук. праці : наук. журн. ЧНУ ім. Петра Могили. Серія «Філологія. Мовознавство». – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. – Том 294. – Вип. 282. – С. 54–57.
5. Матусевич Л. М. Комунікативна мета як інваріантна ознака мовленнєвого жанру дозволу / Л. М. Матусевич // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. праць. Серія «Філологія». – Одеса : Вид-во МГУ, 2017. – Вип. 31. – Том 1. – С. 60–62.

*у закордонних наукових виданнях та виданнях,
що внесені до міжнародних наукометричних баз даних:*

6. Матусевич Л. М. Статус категорії «мовленнєвий жанр» у сучасній лінгвістиці / Л. М. Матусевич // Молодий вчений : наук. журнал. – Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2017. – № 4.3 (44.3). – С. 155–158.

7. Матусевич Л. М. Роль перформативів та імперативів у реалізації мовленнєвого жанру дозволу / Л. М. Матусевич // Science and Education a New Dimension. Philology. – Vol. VI (50), Issue 167. – Budapest, 2018 June. – P. 27–29.

в інших наукових виданнях:

8. Матусевич Л. М. До питання співвідношення понять «комунікація» і «спілкування» / Л. М. Матусевич // Україна і світ: діалог мов та культур : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня – 1 квітня 2016 р. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. – С. 218–220.

Додаток Б.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. IV Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 25 червня 2015 р., заочна форма участі).
2. Міжнародна науково-практична конференція «Україна і світ: діалог мов та культур» (Київ, 30 березня – 1 квітня 2016 р., очна форма участі).

3. III Міжнародна науково-практична конференція «Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 6 – 7 жовтня 2016 р., очна форма участі).
4. Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні тенденції сучасного гуманітарного дискурсу» (Дрогобич, 30 березня 2017 р., заочна форма участі).
5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної граматики» (Черкаси, 18 травня 2017 р., заочна форма участі).
6. II Міжнародна наукова конференція «Слов'янські студії» (Миколаїв, 21 – 22 квітня 2017 р., очна форма участі).
7. Scientific and Professional Conference «Humanities and Social Sciences in the Era of Globalization – 2018» (Будапешт, 27 травня 2018 р., заочна форма участі).